

lebrecht gaspar

Liberté

biblioteka
Vertikale
edicija
Savremeni roman

**Lebrecht Gaspar
Libermanovi**

Izdavači:

Udruženje nezavisnih pisaca Srbije, Beograd

Za izdavača,

Glavni i odgovorni urednici:
Živojin Ivković

Urednik:

Korice:

Lebrecht Gaspar

Lektura:

Ivan Despotović

Tiraž

500

Štampa

Slava, Sopot

© Copyright, 2023. – UNPS Beograd

Nijedan deo ove publikacije, kao ni publikacija u celini, ne sme se reprodukovati, umnožavati, preštamovati niti u bilo kojoj drugoj formi i bilo kojim drugim sredstvima prenositi ili distribuirati bez odobrenja izdavača.

Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim pravima i autorskom ugovoru.

ISBN-978-86-81192-50-4

Lebrecht Gaspar

Libermanovi

roman

Simon Liberman nije poput drugih ljudi koji su se rađali, živeli i umirali u prestonici ne ostavljajući za sobom nikakvog traga o sopstvenom postojanju. Svoj život je utisnuo u grad ostavljajući tragove. Beše uočljiv, ne toliko po spoljašnosti koliko po svojoj ličnosti i karakteru. U doba njegovog odrastanja i stasavanja, a bilo je to u ono poratno vreme, Beograd nije bio mali grad, bar što se Simonovog poimanja tiče, ali ni dovoljno velik da bi bio velegrad. Doduše, upinjao se Beograd u svom hodu ka nečemu, ne baš posve jasnom, ali što je trebalo da predstavlja viziju metropole, tumarao je obezglavljen između palanke kamo su ga neprestano gurali i nekakve žilave i prirodne potrebe njegove mladeži da se uzdigne i uspravi, kao što je već nebrojeno puta činio nakon svakog rata ne bi li se pridružio nikada dosanjanom svetlu beloga sveta. No, kakav bio da bio, Simon svom gradu nije mnogo zamerao sva ta spoticanja niti prebacivao stranputice, jer i sam, poput rodnog grada, beše žrtva; njemu je bilo nekako dovoljno to što se u njemu rodio i u njemu proživio mnoge godine svog života, u šta jedino nije uračunavao one godine ratnog izbeglištva. U onim poratnim godinama, za njega domskim, dečaćkim i usamljeničkim, ispunjenim strahovima i nevericama, tokom kojih se neretko osećao napuštenim, odbačenim i izdanim, a ne prihvaćenim ni delom nečega što mu je značilo (iako je to bilo vreme za mnoge značajno, udarničko i uzvišeno, svetlo i obećavajuće poput bratstva i jedinstva), pa i kasnije, dok je pohađao srednju školu, kada se u njemu budila muškost i kada je otkrivao svoje talente, i u godinama studija, kada je dosego svojevrsno lično oslobođenje i otpočeo da otkriva svet kao deo prošlosti neopterećene mladeži od koje se nije izdvajao ni po čemu,

valjda želeći da negde i nekom pripadne, često i po inerciji, upinjao se da grad učini kosmopolitskom i evropskom metropolom. Ako već ne može da računa na to da bude poput Pariza ili Rima, ono bar neka je poput onih drugih, podjednako dalekih i nedokučivih gradova čija imena niko nikada nije pominjao valjda zarad sopstvenog uverenja da je, bez obzira na sve nepravde ovog sveta, njemu, njegovoj generaciji i Beogradu, njihovoj mladosti i poletnosti, mesto ipak u tom velikom i šarenom svetu, koji i ne bi bio toliko dalek da ih neki tamo nisu želeli – na silu, zarad sopstvenog čistunstva i pravoverja – da iščupaju iz njega i zatvore u horske napeve petoletkama i radnim pobedama nekog novog sveta od čijeg nastanka su iznova počeli da računaju vreme. Tokom svih tih godina, Simona su mnogi upoznali ili su bar za njega čuli, ovako ili onako, ovo ili ono, nikada ništa loše. Niko o njemu nije imao loše mišljenje čak ni onda kada se s njime nije slagao ili mu učinjen postupak nije odobravao, ne pamti se da je iko o njemu nešto loše izustio, što je u sredinama poput beogradske i balkanske izuzetno retka pojava. Čime je zaslužio blagonaklonost, teško da bi iko mogao pouzdano da svedoči, no time se odavno više niko ne bavi, kao ni njime, uostalom. Sredinom šezdesetih godina, Simon je pobrao najviše simpatija mlađih svojom ljubavnom pričom sa strankinjom koja je ubrzo postala njegova supruga. Valjda se i to uklapalo u onaj san o velikom svetu. Kada su tih godina devojke šmrcale izlazeći iz bioskopa *Jadran*, nakon prikazivanja nezaboravne sage, *Ljubavne priče*, kao dokaz da istinske ljubavi nisu samo u knjigama ili na filmu. Možda su imale na umu upravo njegov slučaj i iz svega toga izvlačile romantična naravoučenja. Sviđalo se to Simonu ili ne, nije bio neprimećen, iako je u svemu tome njegova zasluga bila zanemarljiva. Da je to doista tako, tadašnji njegovi prijatelji su o njegovom životu mogli bez razmišljanja, bistrice glave i mirne savesti, da ustvrde da nije bio naročito buran, mada ni preterano jednoličan, da je, u stvari, kao i njihov, bio sasvim običan. Simon nije bio ni izbliza poput mladih lavova kojima je Džejms Din bio idol, poput tih buntovnika bez razloga koji su gajili svoje velike neosporne i neupitne snove. Buku oko sebe nije pravio, nikad čak nije učestvovao ni u nezaobilaznim tuča-

ma na Kalemegdanu nakon igranki na *Zvezdinom* igralištu; s momcima s Bulbuldera se nije kačio, imao je naklonost Krstaša i Lionaca, što je bila svojevrсна misterija, ni Dorćolci ga nisu dirali, čak se jedno vreme šuškalo da ga među svoje računaju. Ni tih nije bio, umeo je da napravi neki gaf zbog kojeg se ponekad dizala prašina. Tek, izvesna fama je kružila o njemu. Koliko je on sam tome doprinosa, teško je reći, no najčešće su te glasine bile ne sasvim verodostojne i pouzdane, ali ni dokraja izmišljene; bile su simpatične, često i smešne. Kao što biva, sve te priče bile su površne i najčešće su tek dodirivale krajičak istine o njemu, a pripovedaču su skrbile simpatije slušalaca i devojaka, naravno, naročito ako bi umeo lepo da ih ispriča kiteći ih neverovatnim obrtima, poput Obrada, njegovog školskog drugara koji je znao satima urnebesno da priča o Simonovim dogodovštinama a da se pritom, poput legendarnog Bastera Kitona, čak i ne osmehne a kamoli da se nasmeje. Govorio je monotono, bez mimike, kao da drži opelo, dok su se slušaoci smejali do suza. I Simon se smejao. Nije bilo svrhe da osporava Obradove izmišljotine: niko mu ne bi verovao, a i zašto bi kada su Obradove priče bile vraški zabavne. Kako je vreme prolazilo, i sam je počeo da veruje u bar delić onoga što je o njemu taj obešenjak izmišljao. Naravno, to je bilo u neko drugo vreme, sada već skoro zaboravljeno, u ono doba kada su ljudi, nakon velikih ratnih stradanja, godina gladi i straha, u gromko ponuđenoj opštoj euforiji izgradnje i obećavane lepše budućnosti, počeli da gaje veru da će ta budućnost doista i doći. Bilo je to u ono doba kada je i sam Simon bio u naponu mladosti, u godinama kada se lako i brzo zaboravlja ono ružno, a dugo pamti samo ono što je lepo. Kada bi se sad pogledao ovaj čovek koji je nedavno prevaleo šezdesetu, pogrešno bi se moglo zaključiti da je njegova višegodišnja izopštenost voljni izbor ili mušičavost osobenjaka što prkosi celom svetu. Okolnosti su mimo njegove volje učinile svoje, a on kao da nije imao volje niti želje da se tome suprotstavi. Da mu se neko zagleda u zenicu ili u dušu, da je to ikako moguće, učinilo bi mu se da ne prođe dan a da se, najčešće s nekakvom dalekom setom no ne i sa žaljenjem, ne priseti vremena u kojem je ostavljao za sobom tragove među ljudima. Nikada

Simon nije žalio zbog onoga što je učinio, naprotiv, bio je ponosan na svoj život i ono što je činio i govorio. Melanholičan je i setan ne zbog sebe, već zbog onih koji su mu u životu značili i činili ga vrednim a koji više nisu tu, jer on nije kraj njih a bez njih jednostavno nije potpun, bez njih se oseća nekako suvišnim. Daskora su ga spominjali u krugovima u kojima se ranije kretao i bio rado viđen, pamtili su ga po mnogo čemu i pitali se da li je taj čovek još među živima ili je i on otišao. Neki su verovali da je umro dok su drugi bili ubeđeni da je otišao u Izrael. Zašto bi u Izrael, govorili su drugi kada tamo nikoga ne poznaje, a u Nemačkoj ima i ženu i familiju i brojne kolege i prijatelje s kojima je sarađivao? A Simon se u svojoj biti nije mnogo promenio, karakter mu je isti kao što je vazda bio, no sada je sve drugačije, život je otišao na neku drugu stranu, na koju on jednostavno nije mogao, sve i da je hteo, a nije hteo jer mu se ono što je video nije sviđalo, nije hteo jer tamo nije video sebe, u krajnjoj liniji, dragovoljno je izabrao da bude zaboravljen, a zaborav u koji je utonuo nije mu smetao. Doduše, ne bi se moglo reći ni da mu je prijao – jednostavno, iz godine u godinu je sticao naviku da na to ne obraća pažnju, sebi je izgradio ulogu promatrača i sa odstojanja je pratio kuda ide ta reka koja je tekla mimo njega a koja se svetom nazivala i pamtio, neretko i zapisivao. Navikao se Simon na takav život, pa više nije primećivao svoju izopštenost niti je o njoj razmišljao. I tako, živeo je svoj tihi život, s godinama je postao tiši i zatvoreniji, sve više i sve upornije je izbegavao ljude, bio je umoran i stoga je začutao; sličio je čoveku koji više nema šta da kaže, ali nije bilo tako, imao je Simon štošta još da kaže, samo u ovom gradu više nije bilo onih kojima bi mogao da se obrati, a više, kako su stvari stajale, nije bilo ni onih koji bi želeli da čuju ikoga, tih godina niko nikoga više nije slušao; nisu, doduše, ni mogli od sopstvenog urlikanja. Kao da je neko bezumlje zavladao, svi su samo sebe slušali. Simonu se činilo da je zavladao neko pogubno vreme omraze. I nije bio daleko od istine. Opet, neko bi brzopleto zaključio da Simon nije razumeo novo vreme ili da ne shvata promene, da se zaglavio u nekom glibu – u prošlosti, uostalom, kao svaki istoričar – iz kojeg ne može da se iščupa, ali ne, dobro je on znao šta se deša-

valo i šta se upravo događa, no nije želeo u tome da učestvuje, nije mogao da prihvati sunovrat vrednosti koje su činile stožer oko kojeg je sadevao dane i godine svog života. Proticao je Simonov muk poput širokih ravničarskih reka, sporo i preteći moćno, prestao je da govori, da negoduje, prestao je i da upozorava, i da se raduje, čak je zaboravio kada se poslednji put nečem obradovao. Da, u jednom trenutku je primetio da je prestao da se smeje kao nekada, onda je zaključio da se više ničemu ne raduje, nije se radovao ni onda kada je za to bilo povoda, pa makar to ne bilo onako zarazno; teško mu je palo saznanje da više u njemu nema onog žara što ga je činio čovekom koji je prenosio svoju radost na druge. Ove godine se čak ni proleću nije obradovao. Valjda to tako ide s godinama i s neumitnim zamorom, pa i čovek je nekakav materijal, umori se s vremenom, govorili su o njemu onih godina dok je još održavao kakve-takve veze s ljudima, i bili su donekle u pravu, i nakon prvog, onog nervoznog i nestrpljivog, ovlašnog pogleda koji odaje ljudski nemar i površnost, primećivali su melanholiju izazvanu ožiljcima koje je život ostavio na njemu. Biće da je to taj zamor materijala, govorili su, onaj zamor koji im je i sam počeo sve tiše da spominje kao povod svoje mrzovolje i kao izgovor, da ne bi morao da objašnjava mnogo. Na koncu je samo šaputao sebi u bradu jer više nije bilo sagovornika, a on sam to nije ni primetio. Zapravo, niko nije primetio da je Simon usamljen jer svi su i sami bili usamljeni. Simon je uočavao sve što se u gradu i oko njega dešavalo, između ostalog i klimatske promene. S vremena na vreme bi primetio pred zoru da su dani duži ili, kada bi ga mučila nesаница, da je pun mesec; onda bi optuživao mesečinu da mu, poput zaraze, odagnava san sa očiju. Samo, što bi se tome radovao? Čerke su mu odrasle, pa je odavno prestao da ih izvodi u šetnje, a ni Gudrun, njegova ljubljena žena, više nije pored njega. Zapravo, ni čerke više nisu s njim. I one su otišle nekim svojim putevima, mada ne bi bilo netačno ustvrditi da su na nedvosmislen i vrlo jasan način bile, ako ne primorane, ono bar navedene na pomisao da je za njih odlazak jedino moguće rešenje, da drugde više pripadaju nego ovde, gde su se rodile i čitav svoj život proživele. Da je sreće, ponekad se sam sebi vajkao, pa da u

ovim godinama, kao što to čini većina ostalih umirovljenika, izvodi unučiče u šetnju, ali nije on te sreće. S time se nikako ne miri jer njegovi unučići nisu tu, daleko su, i žao mu je što nije imao prilike da ih vidi i pomiluje po glavi, da ih povede u šetnju kraj savske obale ili preko Kalemegdana, kroz park do zoološkog vrta, bar da im kupi bombone ili čokolade. Kako vreme protiče, sve ga više hvata strah da ih nikada neće videti, okolnosti mu ne idu naruku, i više od toga – bacaju ga u očajanje. Onog dana kada se rodila Isidora, umesto da se raduje i da časti prijatelje, što je valjda red, sedeo je sam u polumraku svoje spavaće sobe i jastukom prigušivao sopstvene urlike koji su tupo odzvanjali pustim stanom. Proleće se preko maja već uvuklo u sve kutke grada obznanjujući svoje gospodarenje prirodom i gradom – doduše, ne i nebom i ljudskim sudbinama. Da je neko obratio pozornost na Simona, lako bi mogao da zaključi da mu proleće prija; što su podneva iz dana u dan postajala toplija i što je nebo poprimalo paperjastije oblike i svetlije plave nijanse, njegova pokretljivost je postajala zavidnijom, sve češće je izlazio iz stana, tako da mu nije promaklo da su se hladnoća i zimsko sivilo konačno povukli s horizonta, a kostobolja ga je sve manje tištalala. To što je proleće poletno uzletelo i raširilo se nad gradom, zavodnički nudeći bleštavilo i osunčane dane, kao da želi da ga općini, ostavilo ga je ravnodušnim. Posmatraču bi se učinilo da ga proleće uznemirava, čak pomalo i ljuti, naročito kada je počelo da koketuje s rekombom. Međutim, istina je bila u tome što svoja osećanja nije ispoljavao, zadržavao ih je u sebi, ograđujući se tišinom, držao se ustaljenih navika. Nije iskazao nikakvo osećanje ni kada se osvrnuo i ustanovio da se maj već kreće izmaku i da je i te godine zaboravio ne samo sopstveni rođendan već i nekoliko godišnjica i praznika. Nekada je Gudrun o svemu tome vodila računa i za rođendan mu je sa ćerkama priređivala slavlje. Ali to su bila druga vremena. Sada je sve drugačije, usamljen je i stoga deluje tako ravnodušno; samo su mu sećanja pretekla, Pogrešili bi oni koji bi ga nepravedno optužili da ne primećuje nesreću koju donose one nevidljive metalne ptičurine što paraju nebo nad gradom, nakratko ostavljajući приметne tragove. Zna on da ništa ne ovisi o njemu, odavno se ne zavarava

da išta može da promeni, ako je ikada i mogao. Zato je valjda i začutao, zato čuti. I tako, u tišini koja vlada oko njega, čuti i koristi lepo vreme ne bi li sve duže izbivao iz stana u kojem mu muk para uši; ranije ga napušta i sve duže izbiva provodeći vreme na otvorenom, u pokretu, kao da ga mesto ne drži, a to što se oko njega dešava nema moć da ga privuče. Sve mu je to već poznato, viđeno je, a opet, već je dugo u svom svetu, postao je nevidljiv, isprva sebi, potom i drugima, i takav je odavao utisak tužnog i razočaranog čoveka od kojeg svi odvrću pogled. Mnogi su ionako zaboravili na njega, neki i da je postojao, većini prijatelja ishlapeo je iz sećanja. A i što bi mislili o njemu? Imaju oni dovoljno svojih briga. Tog dana, na izmaku maja, jedva da se odjutrilo, Simon se u tišini, poput senke, iskrao iz stana prateći tragove sopstvene tuge. Činio je ono što beše njegova nasušnost, svakim učinjenim korakom proživljavao je po jedan fragment sopstvenog života pretvarajući se u sasudu koja je čuvala ono najvrednije što je imao i što ga je činilo čovekom – sećanje. Sporim korakom se kretao ustaljenim putem ka groblju, išao je u posetu svojoj Gudrun. A i kuda bi išao? Samoću je lakše podnosio pored njenog groba. Kada je stigao na Jevrejsko groblje, nakon što se pozdravio s Gudrun i položio kamenčić na grob, požurio je da opere mermernu ploču i da maramicom sa slike ukloni nevidljive trunke prašine koje su se nakupile od jučerašnje posete, a onda je u vazu ulio svežu vodu i promenio juče stavljeno cveće. Potom su malo razgovarali. Sve joj je ispričao o onome što se od jučerašnje posete dogodilo, ništa joj nije izostavio, ni najnevažniji detalj. Iz unutrašnjeg džepa sakoa izvadio je dve fotografije i pokazao joj ih. Sinoć, po povratku u stan, zatekao je Ingino pismo iz Izraela s fotografijama malog Ica i dve godine starije Isidore. Bio je Pesah, a Ingrid se setila i njegovog rođendana, pa mu je poslala čestitku i slike unučića, da ga oraspoloži. Vidi, kaže joj, Ica je pravi dečkić. Krivi glavu i smeju se zadovoljno. Onda mu preko lica pređe senka, kao da se premišlja, vrti glavom, činu mu se da je unuk još nekako bebast, onda skreće pogled na drugu fotografiju. Licem mu se širi osmeh dok mu se u uglu oka gnezdi suza. Šapnu joj Isidorino ime pa udahnu duboko. Ona je božji dar. Prava lepotica.

Onda neko vreme ćuti, ali ne prestaje da se smejujli, potom skreće pogled na Gudrunin portret na nadgrobnoj ploči i dugo je gleda, sve dok ga kakav iznenadni šum sa ulice ne trgne. Uzmua se i opet dugo premeće fotografije po rukama odmeravajući ih, hoće nešto da kaže, ali snebiva se, kao da mu je nelagodno što on može da ih vidi, da ih dodirne, da pomiluje likove s njih, a Gudrun to ne može, mada ni u to nije siguran, možda i može jer, ko zna, oseća je, oseća je na isti onaj način na koji ju je osećao svih onih godina zajedničkog života. Vidi, liči na tebe, progovara i prekida tišinu i neizvesnost. Obraća joj se odsečnim glasom, ubeđen da ga čuje. Silno bi želeo da može da vidi fotografiju svoje unuke. Ista ti kada si bila mala – zastaje na tren da bi se nakašljao i pročistio grlo – kao na onoj fotografiji iz Mozburga, onoj koju sam video kada smo prvi put bili kod tvojih. Onda se šeretski smeška dok se priseća njihovog prvog boravka u Mozburgu. Ljutila se na sestru kada je sa sprata donela onu staru metalnu kutiju za keks da bi mu pokazala njene stare fotografije, vijale su se oko trpezarijskog stola, htela je da sestri otme kutiju, Onda je Johan presekao stvar, dok su se njih dve preganjale, pokupio je kutiju, a njega odvuкао u Bayerischer Hoff, u onu predivnu staru pivnicu blizu većnice, gde su u miru, uz šnaps i pivo, razgledali slike i smejali se. Senka mu prelete preko lica i on začuta. I povetarac je nad grobljem utihnua da ne naruši njegovo sećanje. Zna on da se Gudrun toga seća. Ako ni zbog čega drugog, ono zbog toga što se sa Johanom napio kô letve, pa se zbog toga posle svađala s bratom optužujući ga da je to namerno učinio. Onda opet po ko zna koji put s neskrivenom ljubavlju gleda slike svojih unučića, jedva uspeavajući da ne zaplače. Gudrun se uvek ljutila na njega kada bi se zbog dece raspekmezio. Žao mu je što Rahela, njegova mezimica, još nema dece. Valjda će se i ona konačno rešiti na taj korak, pa nema više valjanih izgovora, doktorirala je, a Hans je divan čovek i nije mu jasno zašto odugovlači? Trza se i nakašljava, kao da se nečeg setio. Obraća joj se sa ljubavlju. Govori dok miluje nadgrobnu mermeru ploču, kaže da je pre neko veće čitao Rahelinu doktorsku disertaciju. Misli da je odlična, no siguran je da bi to ona znala mnogo bolje da proceni od njega. Zatim nastavlja da

prevrće fotografije po rukama, a jedna suza mu se skotrlja niz obraz. Nevešto je briše, skoro sa stidom, pazi da je Gudrun ne primeti, da ga ne bi grdila. Mrmlja da prikrije suzu i pokret ruke, govori joj kako je Isidora doista prava lepotica, iako joj je svega dve i po godine, pokušava da se osmehne, nada se da će joj tako odvratiti pažnju i prikriti svoju slabost. Šapuće joj: mila moja, Gudrun, kako mi nedostaješ. I onda dugo ponavlja: kako mi nedostaješ. S vremena na vreme, trgne se pa se osvrne da vidi ima li koga, no na groblju nema nikoga osim njega. Da on ne dolazi, ovo groblje bi danima bilo pusto. Sve je manje ukopa i sve je više Jevreja u rasejanju, jedva da ih je još u gradu preteklo. Doduše, i drugi odlaze, najčešće mladi, poput Rahele i Ingrid. Onda ponovo odluta u prošlost i potone u tišinu i mir koji vlada na groblju. Čak ni zvuci tramvaja sa ulice ni sirena iz obližnje vatrogasne stanice ne uspeavaju da ga uznemire. Automobilski zvuci su postali retkost u gradu, nestašica goriva i ratna racionalizacija učinile su da grad skoro onemi. Saobraćaj je zamro, kao i život, jedino su čuvari mostova raskalašno i skoro bestidno bučni. Često se tih dana pitao da li je ludilo postalo opšte stanje. Vreme prolazi, sporo i neprimetno, i u trenutku kada mu se učini da je konačno stalo, Simon se prene iz otupelosti i s nekakvom neočekivanom bodrošću lati se kakvog zaludnog i nevažnog posla kojeg na groblju uvek ima: zaostale žilice korova valja počupati, potkresane travke pokupiti, prašinu obrisati jer je stalno prisutni lahor uporno nanosi, katkad i otpatke ukloniti, mada ih sve ređe pronalazi. Nakon nekog vremena, počinje da gubi prvobitnu bodrost, zamara se, pa se brekćući uspravi, protegne ruke i prstima prođe kroz prilično dugu prosedu kosu da ukloni pramenove koji mu vazda padaju preko očiju. Potom seda na klupicu kraj groba da bi nastavio svoj razgovor s Gudrun. Priča joj kako će se danas najverovatnije čuti s Rahelom, dok maramicom briše znoj sa čela. Otkako je ovo bombardovanje otpočelo Rahela je vrlo uporna, preteruje, tvrdi da je zabrinuta za njegovu bezbednost i stalno ga zivka i raspituje se kako je, šta radi, šta misli, kada će konačno doći kod nje i Hansa. Dosađuje mu. Ma svi su poludeli, kaže joj. Prosto ne zna ko je luđi: on, njihova deca ili ovaj narod. Opet, biće da sam ja

najgori, zaključuje. I juče joj je prepričavao razgovor sa ćerka-
ma, i sutra će najverovatnije opet, i prekosutra. Na primer,
sinoć, opet je zvala i dosađivala mu, da dođe pa da dođe. Šta
će on, kog đavola, u Nirnbergu, kao da Hans nema preča posla
nego da vodi računa o jednom starcu? Onda se setno nasmeši
i odmahne rukom. Ono, što jeste – jeste, Hans je divan čovek,
umetnik. Ne razume se on u tu njihovu modernu umetnost,
multimedijalnu, vizuelnu, konceptualnu. Šta zna kako je sada
sve nazivaju, neke nove, njemu nerazumljive formulacije.
Zaćuti pokušavajući da se seti tih novih naziva pa, kada se
priseti, podiže ruku i pobednički uzviknu: Setio sam se! Da,
instalacije! Nije nego, kaže, instalacije. Počinje da se priseća
Imedijale i kaže joj da je sve što o konceptualnoj umetnosti
zna naučio od Šejke, ali da ovo danas sa svim onim nema nika-
kve veze, ili on to sada jednostavno ne razume, kao da ona to
sve ne zna veoma dobro. Možda ga je pregazilo vreme, pita se
i klima glavom kao da kaže da je to to. Biće da je to posredi,
pregazilo ga je, zaključuje, pa ustaje sa klupice i proteže se.
Opet, išao bi da vidi svoje ćerke, i unučiće, samo, ne pada mu
na pamet da stoji u ponižavajućim redovima pred ambasada-
ma. Neće i tačka, pobogu, zna ga. Onda se pravda, kao nema
šta on da traži u Nirnbergu, dobro je njemu i ovde. Pravda se,
traži razumevanje od Gudrun za svoje odluke iako zna, kao što
to i ona zna, da mu ovde nije dobro. Rekao je to sinoć Raheli
kao što joj je i pre sedam godina rekao da mu je ovde njegova
obećana zemlja, pored Gudrun, druga mu nije potrebna, i da
ga ostavi na miru već jednom jer njemu više ništa ne treba.
Odjekuje Simonov glas kao urlik pustim grobljem dok vreme
prolazi. U nekom trenutku se uspravlja i proteže se i kaže joj
da će sada da krene, išao bi malo do obale. Svečeri ću kući,
obećava joj. Možda će se i Inge javiti, ko zna. Prilazi spome-
niku, saginje se da se pozdravi sa Gudrun i ljubi njenu foto-
grafiju, kaže joj da je voli i da će sutra ponovo doći, i dodaje,
valjda da je umiri, da će večeras sigurno popiti lekove, da ne
brine. Neodlučno se vrpolti pa konačno kreće, ali stalno zastaj-
kuje i osvrće se, kao da ne može da se oprost i da napusti grob-
lje, plaši se da je nešto važno zaboravio da joj kaže. Kada je
konačno prošao kroz kapiju i izašao na praznu Grobljansku

ulicu, vreme koje je bilo pred njim postalo mu je grč u grudima, kamen u stomaku, muka u njegovom životu, svedok njegovog hoda ka smiraju; teško dišući, sporo je prešao onih nekoliko stotina metara do stajališta i, odsutnog pogleda uprtog u prazninu, sačekao autobus kojim se provezao skoro ispraznjenim gradom. Preko Brankovog mosta, stigao je na levu obalu Save pre vazdušne uzbune. Tada bi zatvorili most za saobraćaj, a on je prestar da preko Brankovog mosta, kao nekada, šipči u oba pravca; dovoljno će se umoriti u povratku i, kada bude stigao u stan, biće sasvim iscrpljen, pa će moći da mirno utone u san i neće ga pohoditi košmari. Kada je izašao iz zaglušno bučnog, starog i rasklimanog autobusa, zaputio se pešačkom stazom kraj oronulih i u šiblje i korov zaraslih zgrada Starog sajmišta, na kojima je uočljiva posledica ljudskog nemara, i došetao do jedva prepoznatljivog Spasićevog paviljona. Ne zna zašto je ovih dana toliko sentimentalan, pomalo se i ljuti na sebe zbog toga, ali nemar ljudi prema tim zgradama i tom delu grada vazda ga je ljutio, a poslednje decenije nekako i povređivao. Verovatno i to ide s godinama, zaključio je, da bi se već u sledećem trenutku sam sebi naručio: previše često koristi taj otrcani izgovor, neće biti da je sve posledica starosti, nešto bi se moglo i gluposti upisati na računi. Zar se u svom životu nije i previše nagledao i naslušao gluposti? A to što ga često pohodi titravi lik Mirijam, najmlađe očeve sestre, pre je posledica njegove usamljenosti i sećanja na prošlost. Seća je se kao što se živo seća i ovog istog mesta kakvo je bilo onog mutnog decembarskog dana davne 1944. godine; žao mu je što majčinog i očevog lika ne može da se seti, iako zna da je njihov duh tu negde, da lebde oko njega, i njih oseća. Mora da je i Mirijamin duh sa njima. Bilo bi pošteno da je tako – zar nisu i jedni i drugi žrtve zla, ako ne istog, ono sličnog, mračnog i pogubnog zla? Zar je za žrtve važno ko je krvnik? To je valjda važnije za onoga ko se seća žrtava i krvnika. Možda i krvniku, ako ga muči savest. Samo, Simon sve manje veruje u ljudsku dobrotu. Ne seća se ni dedinog lika, ni Hilde, majčine mlađe sestre koja je sa majkom bila zatočena u tom logoru smrti i takođe umorena u gasnoj komori. I protivno sopstvenoj volji, priseća se svog prvog dolaska na ovu obalu.

Seća se i skoro svake svoje posete sa Mirijam, i onih kasnije, kada je sam dolazio; seća se i onog poslepodnevnog dolaska na izmaku leta koji mu je bez ikakve sumnje odredio život, i dan i datum pamti, bilo je to šestog septembra 1962. godine, kada je iz daljine, još sa mosta, ugledao jednu devojkicu u kao krv crvenoj haljini kako korača nasipom povrh kupališta. Iz letargije ga trže iznenadno zlokobno zavijanje sirena koje su najavljivale vazдушnu opasnost. Onda uzdahnu i, stenjući, ukloni se sa ulaza u Spasićev paviljon, obazre se unaokolo pa zaključí kako se sunce već lagano primiće zahodu. Nebo će uskoro na zapadu poprimiti crvene nijanse. Onih martovskih dana, zvuk sirene ga je isprva zbunjivao, da bi ubrzo počeo da ga izluđuje, no evo, sada, posle dva meseca, izgleda da je navikao na to zavijanje, jedva da ga je registrovao; čovek se na sve navikne, ta fatalnost čovekove prirode, osobina da ogugla na sve, ta trpeljivost i prepuštanje sudbini, ostala mu je nedokučiva, ni sebe više nije shvatao. Valjda je stoga zaokupio svoje misli sumnjom da su danas poranili sa naletima. Da, jesu, zaključí pošto je pogledao na časovnik. Sirene su se svih prethodnih dana oglašavale u isto vreme, u devetnaest i deset. Kako su samo precizni, uvek su u isto vreme otpočinjali napade, čovek bi po njima mogao da podesi časovnik. Prvih dana po početku vazдушnih napada, gledajući sa svog prozora, viđao je ljude koji su žureći izlazili iz svojih ulaza i hitali u obližnje sklonište, da bi se već nakon nekoliko dana u savršenom miru kretali istim putem. Bože, koje li sam vreme ovde proveo, pita se glasno, mrmljajući, dok ga blizak miris reke umiruje onako kako ga je Gudrun svojim milovanjem umirivala. Ceo svoj život, čini mu se, proveo je kraj ovih oronulih zgrada i ove reke, na ovoj, novobeogradskoj obali Save i između dva mosta. I sada, ako bi pokušao da sagleda svoj život iz usamljeničkih perspektiva udovca, teško bi mogao sebe da zamisli u nekakvom drugačijem okruženju. Stoga ne prođe zora a da se u trenucima redovite jutarnje nelagodnosti koju mu nameće utihli i u polutamu utonuli dorćolski stan, nakon časova noćnih nemira kojima ne vidi kraj, zaputi uobičajenom rutom, prvo ka Gudrun, na groblje, a potom i na obalu. Teško je podnosio tišinu koja je vladala u stanu, mučili su ga čežnjom

mirisi koje je za sobom ostavila Gudrun, u očaj su ga terale požutele stranice njenih knjiga koje je celog života sakupljala neverovatnom strašću i upornošću osobe koja traga za nečim vrednim i dokučivim. Njeni rukopisi ostavljeni na pisaćem stolu kraj portabl pisaće mašine marke *Adler* podsećali su ga na ono za šta više nije imao snage – da bude savest, jer savest su bili skupa. Njene fotografije na zidu, spavaćica pod jastukom na bračnom krevetu, garderoba u ormaru spavaće sobe, jesenji mantil bež boje i tamnoplava ešarpa na čiviluku u hodniku, njene crne gumene kaljače i kožne mokasine koje je i dalje čekaju da ih obuje i krene u grad nekim svojim poslom, na institut ili fakultet, možda do Univerzitetske biblioteke – sve ga je to uznemiravalo, tuga ga je nagonila da beži iz stana, da izađe na ulicu, a tada već nije imao kud: kao i vazda što bi činio, krenuo bi ka groblju, a potom ka reci. A i kuda bi? Nije znao ni za jedno drugo mesto na kojem bi mogao da se svrti, a prijatelja u Beogradu skoro da više nije imao. Mnogi su napustili grad, odselili se i rasuli po belom svetu, neki su i umrli, a od onih koji su ostali u gradu, bilo ih je poput njega, koji su se povukli u sopstvena izgnanstva, sa drugima je početkom devedesetih polako prekinuo svaki kontakt, nakon Gudrunine smrti – sa mnogima, ili su to, češće, činili oni sami. I ljude sa kojima je ostao u vezi izbegavao je da sretne. Onespokojavala ga je njihova dobronamernost. Bili su ubeđeni da najbolje znaju šta mu je činiti, delili su savete šakom i kapom. Svo to vreme, po navici, činio je ono što su on i Gudrun godinama upražnjavali; priseća se da skoro nije bilo dana da nisu sa Terazijskog platoa Prizrenskom silazili ka Brankovoj ulici i njom se šetali do reke, a potom preko mosta prelazili na suprotnu, novobeogradsku obalu. Sada se sa neizmernom tugom seća kako su zajedno šetali nasipom u tišini – isprva sami, sa bezmernom pobožnošću i poštovanjem prema mestu stradanja, a kasnije gordo i ponosito, samodovoljno, ne skrivajući svoju zaljubljenost, zagledani jedno u drugo, sa rukom u ruci. Kasnijih godina, dolazili su na obalu sa decom, prvo gurajući kolica, potom vodeći ih za ruke, uvek sa svojom srećom i svojim sećanjima. Jedan od onih umetnika koji je u centralnom zdanju nekadašnje sajamske zgrade imao svoj

ateljje, neki vajar, u trenutku nadahnuća njihovim šetnjama, izrekao je nešto što je s vremenom postalo neosporna istina o njima, ali i njihova istina: spomenik jeste postojana ljubav u čoveku i sećanje koje ne bleđi. A kasnije? Pa, kasnije su ponovo sami šetali obalom, ruku pod ruku, nogu pred nogu, tada već i sa brigama, roditeljskim, profesionalnim, nikada ličnim, njih dvoje nikada nisu imali lične probleme, bili su jedno drugom rešenje svih mogućih briga, ako i kada bi se pojavile. Poslednjih godina zajedničkog života, dolazili su na obalu sa očajem zbog nemoći da se suprotstave povampirenom zlu koje se poput kuge širilo oko njih; pohodila ih je zebnja da nastupa period velikih lomova u kojem će se sve promeniti, vreme u kojem su im ćerke počele da oblikuju sopstvene živote. Bili su svesni da su postale odrasle devojke koje su se zaputile stazama koje im je odredio život, ili koje su same birale – svejedno, počeli su da primećuju kako im ćerke sazrevaju i postaju osebnije ličnosti. One godine kad je Gudrun umrla, Rahela tek što beše otišla na studije u Minhen, dok se starija, Ingrid, nakon majčine smrti otisnula ka Tel Avivu i tamo nastavila svoje u Beogradu započete studije klavira. I tako, jedva shvatajući šta ga je snašlo, za kratko vreme je ostao sam, ali unatoč svim nedaćama nije promenio zajedničke navike, Gudrunine i njegove, jer njeno je prisustvo kraj sebe osećao stvarnim, skoro materijalnim. I dalje je uporno silazio na reku, po navici ili iz nasušne potrebe, svejedno, sa osećajem da svakim svojim korakom po nasipu obnavlja sećanje na nju i, možda, ne bi li tu pronašao i njenu dušu, među svim onim dušama što još lutaju tim prostorima u potrazi za svojim spokojem, koji im ljudi ni nakon toliko godina nisu pružili. Tih dana, više nego ikada ranije, nakon svega što je proživio i što mu se za šezdesetak njegovih godina dogodilo, bivao je sve sigurniji da je svaki, ma i najmanji deo savske obale, naročito onaj na levoj strani, smešten između dva mosta, sudbonosno odredio njegov život ili bar znatno uticao na njega. Ništa od onoga što mu se događalo, bilo to od suštinske važnosti ili krajnje nevažno, ništa od onoga što je činio ili započinjao, čak ni od onoga što su mu činili drugi, ispostavljalno se, nije moglo da se odigra mimo tih prostora. Za njega i Gudrun, ta obala je

ili, bolje rečeno, onaj njen isečak omeđen u zaleđu ostacima predratnog beogradskog sajmišta, koji je izrastao na pesku kao neporeciv dokaz da Beograd postaje evropska metropola, i s dve čelične konstrukcije nad rekom, imao univerzalno i najviše moralno značenje. Tu etičnost su živeli i negovali tiho, no uporno i istrajno, prkoseći tišini i prećutkivanju što su se nadvili nad tim prostorom koji je, i pored sveg prenebregavanja, opominjao ali i optuživao. Za njih, to je bilo mesto svojevrsne katarze, jedno od mesta na kojem su, činilo mu se, Hejlel ili Hašem, Hristos ili Antihrist, svejedno, ljudsku civilizaciju iskušavali, mada je za poslednjih sedam-osam godina bilo isuviše trenutaka kada je bio na ivici iskušenja da ustvrdi da je sam čovek ishodište sveg zla koje kola ovim svetom, da je jedini stvor u vaseljeni sa greškom i da je baš stoga i dokaz savršenosti sveta, jer je samo čovek izuzetak u svemiru. Zašto je tako i zašto se uopšte na taj neverovatno rušilački i prevratnički način dešavaju stvari – nikada nije mogao da shvati. Danas mu odgovor na to pitanje još više izmiče, sve mu je teže da odagna uverenje da je u čoveku – kao kakav paradoks ukorenjeno zlo, sve mu je beznađniji napor da iznađe makar kakav argument ili dokaz da u čoveku prebiva dobro. Boji se da istinu nikada neće saznati, bar ne u ovom životu. I pored svega što im je to mesto značilo, posebno onoga što je ta obala značila njemu, u punoj meri je postajao svestan koliko je sraštao sa njom tek za vreme godišnjih odmora, kada su odlazili iz Beograda da bi letnje mesece provodili sa decom na moru, najčešće na otoku Šipan, u Luci ili u Suđurađu, tihoj ribarskoj lučici ušuškanoj u nevelikoj ali dubokoj uvali zaštićenoj visokim kamenitim gromadama od snažnih vetrova koji duvaju sa pučine, gde srednjovekovni samostan beše smešten u samom središtu naselja, nedaleko od mola i čarobne konobe. Renesansne fasade okolnih kamenih zdanja odisale su mirisima davno prošlih vremena zlatnog otoka. Čak i u trenucima kada su na kraju kratke jutarnje šetnje prudom svraćali u konobu da ih starac, čije pravo ime nisu znali jer su ga svi u selu zvali jednostavno Barba, posluži prvom jutarnjom kafom, nedostajao mu je komad njegove obale. Taj utisak nije mogao da promeni ni pokušaj bezimenog barbe da ga potkupi mirisnim

usoljenim srdelama i zamamno aromatičnom ostrvskom lozovom rakijom koja je srdelama davala nesvakidašnji okus, ili botuletom crnog vina koji bi, uz zagonetan i dobroćudan osmeh, stavljao pred njih na uglancanu drvenu površinu stola – alaska čorba njemu je bila ukusnija, a u meredovu prirodno rashlađena domaća šljivova rakija neprevaziđena. I u kasnim poslepodnevnim časovima, kada su se vraćali sa plaže, vraćali su u tu konobu i, ćaskajući sa dokonim ribarima, gasili žeđ bevandom i iščekivali trenutak kada će se na kapiji samostana pojaviti mršava i pogurena figura fra Jure, da ih, na svom putu ka tesanim kamenom građenoj kapeli u kojoj je svake večeri držao misu, uz blag naklon i titrav osmeh, pozdravi sa Hvaljen Isus, a oni mu odgovore Hvaljen i Šalom. I tamo, na otoku, Simon je pratio Gudrun u crkvu i prisustvovao misama kao što je i ona u Beogradu pratila njega u sinagogu. Iako su te otočke trenutke oboje neizmerno voleli, hvatao je sebe kako čezne za svojom obalom, za nežnim lahorom koji je raznosio neodoljivi miris reke. Čak i onda kada su za božićne i novogodišnje praznike odlazili sa ćerkama u posetu Ulriki, njenoj starijoj sestri, u Mozburg, nevelik ali živopisan grad na obali reke Izer, udaljen jedva pedesetak kilometara od Minhena, čeznuo je za svojim obalama unatoč tome što je sa Gudrun svakodnevno šetao nemačkom pedantnošću uređenom obalom reke koja ga je mirisom na mahove podsećala na Savu. Samo, savska tenja ipak drugačije miriše, ubeđivao je Johanove prijatelje dok su ispijali krigle Špatenbroja, njegovog omiljenog bavarskog piva. I sada, kada ponekad podvuče crtu ispod svog života, pošto sabere i oduzme učinjeno i propušteno, sračuna da je sve značajno što mu se dogodilo vezano za Savu i njenu levu obalu, za ove čelične mostove, za ovaj utabani nasip koji je tek kasnije, tokom sedamdesetih, pretvoren u šetalište, za one paviljone Starog sajmišta koje, usled mnogobrojnih i svakovrskih prepravki i dogradnji, sada jedva i prepoznaje. Ratnih godina jedva da se seća, predratnih ni toliko, tek nekoliko nejasnih slika u kojima nije bilo njega niti njegovih roditelja, čak ni Mirijam, maglovito i bajkovito se sećao tihih ulica i drvoreda, ogromnih mirisnih krošnji kroz čije grane su se probijali topli sunčevi zraci. Njih se volšebno seća jer su poput

magneta privlačili njegovu pažnju svojim skakutavim igrama po uličnoj kaldrmi dok je sam bio sputan u želji da pojuri za njima čvrstim stiskom nečije ruke, majčine, očeve ili tetkine, možda dedine, ko zna – toga se jednostavno nije dosećao jer bilo je to davno a on isuviše mali. Tako, ispada da je za njega život počeo tek početkom zime 1944. godine, prvih dana decembra, jedva nešto više od mesec dana po oslobođenju Beograda. Nejasno se seća, ali u rodni grad se vratio vozeći se u nekim rasklimanim volovskim taljigama. Opet, nije siguran da li je na njima i krenuo iz nekog planinskog sela iznad Žagubice, čijeg se ni imena više ne seća, ako ga je ikada znao, ili su ih negde usput pokupili neki dobri ljudi, kojih je u onom smutnom i teškom vremenu u kojem je čovek čoveku bio zver bilo malo; tek, u Beograd je stigao sa Mirijam koja tada možda već beše navršila sedamnaest godina, možda osamnaest, bar on tako računa. Sa ove distance, olako zaključuje da i nije bila mnogo starija od njega, deset, možda i svih jedanaest godina. Opet, tada mu se činilo da je za njega nedostižno odrasla i nerazumno ozbiljna i brižna, i više od toga, bila je jedina osoba koja mu je bila bliska i u koju je imao neograničeno poverenje u onim teškim ratnim vremenima i okruženju svih onih grubih muškaraca u selu, kojih se plašio i kojima se vazda sa puta uklanjao. Bežao je od njih tražeći zaklon na skrovitim mestima, za koja je mislio da ga u njima ne mogu naći da mu naude. Osim tih beskrajnih bežanja i skrivanja, jedva da je preostalo nekoliko dovoljno upečatljivih slika, neki nevažni događaji i lice jedne crnpuraste musave devojčice valjda njegovih godina, čijih se krupnih crnih očiju nalik na ugljevlje živo sećao. Začudo, sećao joj se i imena, zvala se Romanica. Iz doba kada su boravili u onom vlaškom selu, skoro se ničega više ne doseća. Nekako je svih potonjih godina u sebi nosio osećaj da su mu otac i majka silno nedostajali i da ga je gušio hladan osećaj napuštenosti, leden poput vetrova koji su duvali sa Homoljskih planina i kroz urvine i vododerine donosili studen i snegove u kotlinu u kojoj je bilo smešteno nekoliko seoskih kuća. Urlika i zavijanja vukova i blejanja ovaca seća se nekim čudom, ali ne i samih ovaca i torova. Čudno: kako je sećanje nepouzdan svedok ukoliko se ne neguje. No veoma dobro se

seća mnogih trenutaka prvog dana njihovog povratka u Beograd. Kao da je bilo juče: duvala je košava, vlaga mu se kroz tanke pantalone i nekakav kaputić od grube čoje, okraćalih rukava, uvlačila pod kožu, drhtao je; ne seća se da li je bilo jutro ili već beše prošlo podne, tek, bio je prozebao i umoran, i gladan, spavalo mu se, a Mirijam ga je vukla niz ulicu čvrsto ga držeći za ruku dok se on borio između drhtavice i sna. Bodrila ga je da izdrži jer će uskoro njihovom potucanju doći kraj, posle četiri godine, konačno se vraćaju svojoj kući, a on tome od umora nije mogao da se raduje, svoje telo nije osećao. Kada su iznenada stigli pred neku kuću velikih prozora u pustoj ulici koju su pritiskale gole krošnje ogromnih stabala, čineći je mračnijom, Mirijam se naglo zaustavila i izgovorila nešto što mu je probudilo nadu da je njegovim mukama kraj. Konačno smo stigli kući, rekla je, i tada mu je srce zaigralo iako se on nije sećao dedine beogradske kuće, o kojoj mu je tetka pričala pre nego što će krenuti za Beograd. Uvela ga je kroz kapiju od kovanog gvožđa i lima, razvaljenu i izjedenu rđom, ali ulazna vrata joj se nisu dala. Ključem koji je pred tim vratima prvi put izvadila iz nedara, gde ga je sa strahom čuvala za ratnih godina, nije mogla da otključa bravu ogromnih drvenih vrata sa kojih su se ljuštili godinama nanošeni slojevi boja. Iz kuće su se čuli glasovi, kao da se neko svađa ili glasno razgovara, ili kao da se žene smeju. Onda je Mirijam nervozno i snažno zalupala po vratima šakom, potiskujući rastuću neizvesnost i gušći strah, a on je samo želeo da uđe u kuću, da se ogreje i da spava, možda i da nešto pojede ili da popije čašu okrepjujućeg toplog mleka pre nego što utone u san. Dok su stajali pred vratima, učinilo mu se da se Mirijam sve više uzrujava, a njemu se samo spavalo. Onda su se začuli koraci, ženski koraci. Kada su se vrata najzad otvorila, Simon je pomislio da je njegovoj mucu kraj, ali prevario se. Žena koja je otvorila vrata nije želela da ih pustu unutra. Nije shvatao zašto se ta žena toliko smeje Mirijaminoj tvrdnji da je to njihova kuća. Mirijam je objašnjavala toj ženi da su oni prognanici koji se vraćaju kući, da je to kuća njenog oca, apotekara Joahima, Jaše Libermana, i njenog brata, vodećeg beogradskog pedijatra Jicaka Libermana, kojeg su upravo iz te kuće, u leto 1941. godine,

nacisti odveli i zatočili u logoru na Autokomandi, potom i ubili na nekom od beogradskih stratišta. Nije shvatao zašto ih ta žena ne pušta u kuću iz koje se širila toplota i neodoljiv miris hrane. Bio je silno povređen i ljut zbog toga, ali i nemoćan jer je osećao da je i Mirijam nemoćna. Preostalo mu je samo da se upita ko je ta nadmena žena u čudnoj šarenoj i svetlucavoj haljini kakvu do tada nije video i sa ogromnim, metalnim, šupljikavim valjcima na glavi, pričvršćenim crvenim gumicama, oko kojih su bili umotani pramenovi njene kose boje suvog žitnog klasja. Činilo mu se da je ogromna, poput kakvog diva. Izazivački podbočena, isprečila se pred njima ne puštajući ih da uđu u kuću. Tada nije mogao da zna kakvu je snagu i moć posedovala ta čudna žena pa da može to da radi i da ih ne pušta unutra. Tada se prvi put u svom kratkom životu osetio poraženim. Počeo je da plače, a Mirijam je besno siktala. Ona žena se i dalje neprestano smejala njišući kukovima i s vremena na vreme prebacujući težinu sa jedne noge na drugu, ispunjavajući tako otvor ulaznih vrata. Onda se iz unutrašnjosti kuće iznenada začuo nekakav grub muški glas, dubok i praskav, čuli su se povici, potom i psovke. Bat koraka se približavao, da bi se naposljetku iza žene u vratima pojavila silueta grmalja. Bio je to grub i neobrijan čovek u raskopčanoj uniformi i oficirskim čizmama, košulje razdrljene na grudima. Prestravili su ga njegovi ogromni brkovi i čekinjaste obrve. Ispod nakrivljene šapke izvirivala mu je kovrdžava kosa. Ustuknuo je pred tim grmaljem, nagoniski, osećajući da je Mirijam prožeo istovetni strah. Onako mali i pospan, ne shvatajući šta se doista događa, potražio je sigurnost iza tetkinih skuta; drhtao je, što od straha, što od hladnoće, slušajući osorni ton kojim se grmalj obrecnuo na Mirijam. U ušima su mu odzvanjale tvrdnje tog čoveka, kakvog dotad ne beše video, da je ta kuća po nekakvoj narodnoj pravdi i volji Partije njegova jer je on oficir, major Narodnooslobodilačke vojske, i da je njemu kuću dodelio Generalštab kao borcu i heroju, za ratne zasluge, pa nije on za babino brašno četiri godine krvario dok su drugi krili po budžacima. Unoseći se Mirijam u lice, dreknuo je da se gubi sa njegovog praga i da više sa njom neće da razgovara, pa je ušao u kuću i zalupio vratima. Mirijam se

nije dala uplašiti. Pokušala je da uđe u kuću, no ulazna vrata su već bila zaključana. Onda je počeo da plače, a Mirijam je i dalje šakama lupala po vratima i neprestano kroz suze ponavljala jedno te isto: ovo je moja kuća, moja kuća! U kući je vladala tišina, ništa se nije čulo. Dugo potom, Simona je opsedao paničan strah kad god bi se spomenula Partija, zamišljao ju je kao kakvu sedmoglavu aždaju koja bljuje vatru i prži sumporom poput Šemhazala i Satanela. Više se i ne seća, bio je gladan, umoran i pospan, sedeo je na stepeniku sklupčan i utrnuo od studeni, leđima se oslanjajući na zid, kada se pred kapijom, uz škripu točkova, zaustavio džip, a iz njega režeći i sikćući poiskakali ljudi. Neki od njih bili su u uniformama, a drugi behu tihi i u crnim kožnim kaputima i možda baš zbog toga delovahu preteći i opasnije. Hitro, bez suvišnih reči i nimalo nežno, smotaše Mirijam i odvukoše je do vozila unatoč njenom protivljenju i suzama, njega je lako, sa onim njihovim kartonskim koferom, pokupio jedan uniformisan mlad čovek i smestio u džip pored tetke. Potom su ih odveli u neku veliku kuću, gde su ih smestili u dugom hodniku i gde je konačno zaspao u tetkinom krilu. Kada se probudio, Mirijam nije bilo. Hitro je skočio sa tvrde klupe i sa sebe zbacio sivo ćebe koje je čudno mirisalo. Kraj klupe je ugledao njihov stari kartonski kofer preko kojeg je bio prebačen tetkin kaput i to ga je načas umirilo. Verovao je da je i ona tu negde. Tek tada je primetio da tu, kraj njega na klupi, sedi i drema mlad vojnik u šinjelu. Posle je došla i Mirijam, bleđa i uznemirena. Pratila su je dva namrgođena muškarca, koja su ih potom džipom odvela nekud, na periferiju, kako mu je tetka rekla. Tada još nije znao šta je to periferija, ali nije smeo da pita. Na toj periferiji, smestili su ih u neku baraku. Tek nekoliko dana kasnije, vratili su se u grad, ovog puta u pratnji neke žene. Ponadao se da je konačno sve razjašnjeno i da će se useliti u svoju kuću, ali prevario se. Nikada više ne samo da nije ušao u nju nego je nije ni video. Smestili su ih u sobičak trošne zgrade, nekada verovatno baštenske ostave za alat u dnu zapuštenog dvorišta, iza neke druge jednako lepe i velike kuće. Do kućerka u koji su ih smestili dolazilo se kroz dvorište zarslo u podivljalo i bujno rastinje. Onako prepleteno, trnovito i

sablasno ogoljeno, u mutnom jesenjem sivilu, Simonu je delovalo zastrašujuće. Bio je previše zbunjen i zaplašen svim onim što im se tih dana događalo da bi mogao da žali što ga nisu pustili da uđe u onu za njega neverovatno veliku kuću koja je pripadala njegovom dedi i njegovom ocu i koja je sada trebalo da pripadne njegovoj tetki i njemu, jer niko od porodice osim njih nije preživeo taj dugi i grozni rat. Pamti da je jedan jedini prozor sobička gledao na uzani blatnjavi sokak, uvek taman i u senci dvospratnica. Mesecima je potom sanjao da će jednog dana ući u kuću u kojoj se igrao i njegov otac kada je bio mali. Dok je kroz prozor sobička gledao kako kiša natapa blatnjavi sokak, zamišljao je negovani vrt dedine kuće obasjan suncem i oca u njemu kako se igra sa njim, onda kada je bio isuviše mali da bi se ičega sećao. Mnogo godina kasnije, gonjen neodoljivom potrebom da pronade nekim čudom nezaboravljene, u ratnom vihoru potirane a potom pobedničkom ohološću u zapećak gurnute i zagubljene dokaze postojanja svoje porodice na Dorćolu i u ovom gradu došljaka i novog optimizma poletnih masa u pokretu, pokušao je da razgrne taloženi zaborav obnove i petoletki, da pronade tragove svojih korena i da ih prati ne bi li možda ponajpre sebi pokazao, a onima oko sebe dokazao, da nije samo momak iz doma, siročić, dete palog borca, da ima korene, da je ovo uistinu njegov grad, kojem pripada kao što mu je pripadala i njegova porodica do Šoe. Pokušao je da pronade veliku dorćolsku kuću, pokušao je da ode i korak dalje, da u arhivama pronade potvrdu da su njegovi preci ostavili neizbrisive tragove u ovom gradu, da bi ih se bar tako sećao kada ih žive nije upamtio. Tragao je za dokazima da su živeli i postojali, da su koračali dorćolskim ulicama, da su sretali ljude i sa njima se družili, da su ih u svoju kuću primali i u njihove domove odlazili, ali malo toga je pronašao, kao da tragova više nije bilo, kao da ih je vetar oduvao sa kaldrme, kao da ih je kiša sprala ili ih prekrilo jesenje lišće, a potom i sneg, kao da više nije bilo ničega. Izgubio je čak i svaku nadu da će sresti nekoga ko je poznavao dedu, nije pronašao nijednog vršnjaka svoga oca koji ga se seća, nijednog njegovog pacijenta, nijednu brižnu majku koja je, očajna, u gluvo doba noći lupala na vrata dedine kuće kako bi

dozvala doktora Jicaka da joj spase čedo obznanjeno od visoke temperature ili groznice. Ništa. Njihova imena više nije mogao da pronađe u katastarskim knjigama, čak ni u zemljišnim. Možda njemu, iz tajnovitih pobuda, nisu želeli ili smeli da daju podatke, ili su možda bili potrti, izbrisani u slavu svetle budućnosti o kojoj se mnogo govorilo, možda samo zbog slave pobednika i njihovih zasluga koje su potirale vekove jer pre njih nije bilo ništa što je važno i sveto, od njih istorija počinje da se piše, jer njima je dato da grade nove mitove i stvaraju istinu po sopstvenom nahođenju i za svoje potrebe. Svoju porodičnu kuću nikada više nije prepoznao, iako je nedeljama i mesecima posle škole lutao dorćolskim ulicama u potrazi za njom. Kao da je u zemlju propala. Počeo je da sumnja u svoja sećanja i u svoje najranije, predratno detinjstvo, kao da nije postojalo, kao da ga je samo sanjao. Ali, da nije sanjao, da je postojalo to njegovo nedosećano detinjstvo uz oca i majku – o čemu mu je, malo i sa oprezom, najčešće sa setom i drhtavicom u glasu koja je prikrivala jecaje, pričala Mirijam – da ipak postoje neki tragovi trajanja njegove porodice u ovom gradu, svedočio je bakin grob na Jevrejskom groblju, jedini preostali i nesumnjiv dokaz postojanja i trajanja. I tako, gde su se zagubili svi oni tragovi prošlosti njegove jevrejske porodice na Dorćolu, koji su mu ispunjavali srce toplinom i plišanom nežnošću, kako je kao dečkić doživljavao tetkin glas, i ko ih je izbrisao – to je za njega ostala nepoznanica, no rano su ga naučili ko je poništio njegovim roditeljima pravo na život i postojanje, verovatno i brojnim rodoljubivim priredbama. Da, mrzeo je fašiste, mrzeo je naciste, mrzeo je Nemce, mrzeo je domaće izdajnike. Opet, jedino što mu je preteklo u svoj njegovoj nemoći beše želja da traga i da otkriva, donosio je zaključke, pretpostavke je gradio da bi ih potom, sa novim saznanjima, rušio i ponovo oblikovao, tada već drugačije. To je i činio tokom čitavog svog odrastanja i sazrevanja, sa svakim novim saznanjem, bilo da je do njega došao tragajući ili slučajno, približavao se istinama koje su prevazilazile povest njegove porodice, čak i povest beogradskih Jevreja, dosezao je do istina o Beogradu, o zemlji i o ljudima. O svojim potragama je ćutao, verujući da će doći vreme kada će o tome moći da progovori, svoja saznanja i otkrića je

krio poput zločinca, strahujući da će ga otkriti, sudove koje je donosio pohranjivao je duboko u sebi. Jedino što nikada nije dovodio u sumnju beše prilično mutno i nejasno sećanje na ono kasno, teško i tmurno popodne kada su se konačno smestili u sobičku baštenske kućice koja im je bila dom tokom narednih nekoliko godina. Biće da nisu čestito ni raspakovali ono malo stvari iz starog kartonskog kofera čije zardale metalne bravice odavno nisu radile, pa je bio uvezan kanapom za svih njihovih putovanja i potucanja, kad ga je Mirijam ćutke, vukući ga za ruku, izvela na sokak i pvela ka ulici čiji su kolovoz oivičavale tramvajske tračnice. Nedugo potom, krenuli su kraj zidina zoološkog vrta naviše, uz kalemegdanski park, pored ogromnih kestenova koji su natkriljavali stazu, ka reci i pristaništu, a onda, preko mosta, na suprotnu obalu Save. To je bio njegov prvi susret sa rekom. Seća se da je viđao potoke i rečice, ali toliku reku nikada ranije nije video i taj ga je prizor isprva općinio i naterao da zaboravi na studen i prestane da drhti, no, kada su se približili obali i kada je shvatio da tetka namerava da stupi na most ukočio se i smrtno uplašio; košava je duvala, tresao se jer ga je uhvatio strah, zubi su mu cvokotali dok su ga stravili visoki talasi koji su se valjali po površini reke i gubili se u sivilu i izmaglici, sve vreme ga zasipajući nebrotjenim ledenim kapljicama; miris tenje i sladunjav ukus čestica vode koje je jezikom lizao sa prozeblih usana pamti i danas; drhtao je kao prut dok je, nesigurnim koracima i klecavih kolena, hodao po mostu grčevito se držeći za tetkine skute. Mirijam nije progovorila celim putem. Samo ga je čvrsto držala za ruku, gotovo ga vukući. Ćutao je i uplašeno je pratio, ne shvatajući šta se događa niti kuda idu; seća se da je odahnuo kada je stupio na čvrsto tle druge obale, zahvaljivao je Jahveu što ih je spasao. Mirijam ni tada nije stala, nastavila je da korača a njega da vuče stežući ga za već promrzlu i pomodrelu šaku koju više nije osećao kao svoju. Sve je vreme ćutao, nije se žalio kako bi se deca inače žalila, valjda je osećao neku čudnu dramatičnost trenutka iako nije znao zašto su tu ni šta traže po takvom vremenu. Odahnuo je tek kada je uspeo da razmrda ukočene zglobove šake i prstiju, potom i da umiri dah i da se čak i odmori kada su se zaustavili u zavetrini, kraj

dopola razglavljenih vrata velikog i prilično oronulog zdanja razbijenih okana i odvaljenih prozorskih krila. Netremice prateći Mirijam pogledom, video je kako je zakoračila među razbacane limenke, kraj nagomilanih zelenih sanduka za municiju i između dve gomile šuta koje je prethodno malo razgrnula, i na beton, tik uza zid, spustila jedan crveni cvet koji je usput krila u naborima tankog i okračalog kaputa. Seća se i prozora iza kojeg je, kroz razbijeno okno, zjapila preteća tama. Tada je poslednji put video suzu u tetkinim očima. I kasnije, svake godine u isti dan, njih dvoje, on i Mirijam, odlazili su na isto mesto, sada već raščišćeno, do unekoliko obnovljene zgrade, i tu, kraj istih vrata, ispred istog prozora, ostavljali crveni cvet, uvek samo jedan cvet, sve dok, pet godina kasnije, Mirijam nisu odveli namršteni ljudi. Tek sledeće godine, a već je i u školu išao, kada su drugi put otišli na isto mesto, do onog istog zida, sada već preko obnovljenog mosta, Mirijam mu je obazrivo objasnila razlog njihove prošlogodišnje decembarske posete tom mestu. Mereći svaku reč, saopštila mu je da je tu strašna nesreća zadesila njegovu majku Rahelu i Hildu, njenu mlađu sestru, koja je te godine trebalo da polaže svoje prve ispite na farmaciji, trebalo je da nastavi tradiciju, u dedinoj apoteci da radi, pa možda i da je nasledi. Rekla mu je da su tu okončale svoj životni put na zemlji. Nije mu rekla da su ubijene, da su umorene nasilnom, groznom smrću, onakvom kakva je te zime zadesila beogradske Jevrejke skoro do poslednje, njih nekoliko hiljada, i njihovu decu; suviše je bio mali za toliku brutalnost, to je trebalo da mu saopšti kasnije, za koju godinu, kad dovoljno odraste, tek, posavetovala ga je da ih se seća jer su umrle smrću pravednika. Sledeće godine mu je objasnila da su ih ubili nacisti u dušegupki, da to pamti i da nikada ne zaboravi. Nije znao šta je to dušegupka, no shvatio je toliko da je to nešto gde se gubi duša, a to je bilo njegovo novo i drugačije iskustvo sa smrću bližnjih jer mu u onom homoljskom selu nikada nije ni nagovestila da su mu i otac i majka stradali. I ono prvo objašnjenje ga je navodilo na pomisao da su verovatno živi, na neki drugi način, i da su na nekom drugom, dalekom i boljem mestu, među pravednicima kakvi su i sami. Tada je saznao da su mu majku ubili oni isti koji su odgovorni

i za očevu smrt, samo što se za mesto očeve smrti nikada neće saznati, niti za njegov grob. Za majčin se bar sa velikom izvesnošću zna gde je, sahranjena je u ataru nekog podavalskog sela. Sledećeg proleća, odvela ga je u Jajince, pokazala mu je mesto gde su najverovatnije Rahelin i Hildin grob, možda i očev, mesto gde su bili zajednički grobovi Jevrejki ugušenih u pokretnoj gasnoj komori, posebno dopremljenoj iz Berlina kako bi se nemačkim vojnicima što više olakšao posao rešavanja jevrejskog pitanja, da ne bi imali košmarne snove. Već je išao u školu kada mu je, godinu ili dve kasnije, Mirijam rekla da su mu oca zatvorili u leto 1941. u jevrejski sabirni logor na Autokomandi, da bi ga odatle sa ostalim muškarcima odveli na neko od stratišta kojih je početkom rata bilo mnogo u okolini Beograda, i tamo ga, sa drugim muškarcima, kao taoca streljali i pokopali u masovnu grobnicu. Pokazala mu je Topovske šupe, gde su sužnji čekali smrt, mesto koje ničim nije odavalo sav bol pohranjen tu. Sve je vrvelo od ljudi, brujali su motori kamiona. U belo okrečen zid na kojem je velikim slovima pisalo „garaža“, kraj kojeg su stajali dok mu je Mirijam govorila tihim glasom, doživeo je kao još jedan zid plača u Beogradu. Nekako, živeo je dva života, dve je škole učio: onu u kojoj je sticao porodična znanja o Jahveu, Velikom hramu i rasejanju božjeg naroda, o moralu, o ljubavi i poštovanju, i onu u kojoj je učio da čita i da piše, naravno, i da računa, u kojoj su im zabranili da u Boga veruju i naložili da veruju u velikog i pravednog vođu, koji naročito voli malu decu i koga treba da vole najviše na svetu. U onoj prvoj, tetkinoj, učio je kako da se seća i da pamti, da voli postojano i tiho, a u drugoj je napamet učio pesmice o maršalu, o slobodi i herojskim žrtvama mladih partizana i partizanki, stihove koji veličaju hrabre i odvažne komuniste što za ideale ginu, o gigantima, neustrašivim borcima za novu i svetliju budućnost u kojoj će svi živeti srećni i slobodni, i pionirske je pesme za ocenu učio, recitovao je na priredbama o pionirima pred kojima je svetla i radosna budućnost. Pošto bi odrecitovao, neki čika u prugastom sivom odelu sa dva reda dugmadi i sa crvenim karafilom u reveru pomilovao bi ga po glavi i rekao mu da će od njega nešto biti, da mu se smeši lepa budućnost zahvaljujući

herojima poput njegovog oca i njegove majke, koji su dali svoje živote za današnjicu. Ponosan, u tim trenucima je svoga oca zamišljao kao revolucionara koji je hrabro, uzdignutih ruku i sa pesmom prkosio nacističkom streljačkom vodu, u njegovoj svesti se uobličavala predstava o hrabrom ocu i njegovoj borbi protiv omraženih Nemaca. Onda bi se kod kuće susretao sa drugačijim ocem, onim iz Mirijamine priče, u kojoj nije bio heroj, već samo pravednik i stradalnik. Bio je zbunjen i nije znao šta da misli ni kome da veruje – očevoj sestri, ili onome što su ga u školi učili. Opet, možda je on to sve pogrešno razumeo ili je samo pomešao nespojivo u svojoj dečjoj glavici. Tu nekog računa nije bilo, ili on nije znao da računa kako valja. Nije mu bilo jasno zašto su streljali njegovog oca ako nije bio borac i ako se nije borio protiv Nemaca. Zašto bi ubili jednog doktora, mirnog i povučenog, dobrog čoveka, kako je o njemu pričala Mirijam? Još čudnije mu je bilo to što bi neko ubio njegovu majku, a čudnije i od toga bilo mu je – zašto bi neko ubio toliko žena u tim kamionima, dušegupkama? Kakvu su to opasnost one mogle predstavljati za ma koga? Nije mu bilo jasno kako to toliki beogradski heroji nisu učinili ništa da se njegova majka i tetka spasu, ili bar da se spase neka od tih nevinih žena. Ili je tu nešto Mirijam njemu naopako objasnila? Možda ju je i on pogrešno razumeo jer siguran je da njegova tetka ne bi lagala. Zna on, nikada ga nije lagala. Kada je, nekoliko meseci kasnije, zamolio Mirijam da mu neke stvari objasni rekla mu je da i ona često sebi postavlja to pitanje – zašto se to sve tako događalo – i nije baš uvek sigurna u odgovor. Jedino u šta ne sme nikako da sumnja, rekla mu je, jeste to da su njegovi roditelji bili nevine žrtve bezumnih ljudi, da ni otac njegov ni majka nikome nisu zlo učinili i da nisu zaslužili to što ih je snašlo, a to zašto su drugi ljudi mirno posmatrali sve to – na to pitanje nema odgovora. Valjda je to u ljudskoj prirodi, verovatno ih je u to vreme strah obhrvao; sa tim se sami moraju izboriti, ako ne pre, ono svakako kada jednog dana pred Tvorca stanu da polože račune za svoja dela. Moguće je da se sada nevoljno svega toga sećaju, biće da se stide, jer kako drugačije objasniti ćutanje, a sramota je o tolikim žrtvama lagati, izmišljati ili štogod loše govoriti. U svom malom

svetu mašte i nadanja, Simon je video litiju, mnoštvo naroda u pokori kako se kreće beogradskim ulicama okajavajući to što ništa nisu preduzeli da spasu život doktoru Libermanu, koji ih je godinama lečio – ako ne njih, ono njihovu decu. U stvarnosti – nikada ulicama Beograda nije potekla povorka pokajnika. Sva ta iskustva koja su ga činila pometenim strašila su ga. Vrlo rano je naučio jednu od onih važnih životnih lekcija potrebnih za preživljavanje – da čuti ili, kako se govorilo, da drži jezik za zubima, bilo da je reč o osećanjima, bilo, još više, o onome što zastaje na vrhu jezika, što se guta jer se ne sme izgovoriti, što zbog straha, što zbog zaglušne graje i arlaukanja što okružuju malog dečaka u svetu odraslih i lukavih, možda jednako uplašanih; samo što su oni, za razliku od malog dečaka, umeli da prikriju svoj strah galamom, vikom i pesmom. I tako, živio je uz Mirijam mirnim i tihim životom. Ne bi se moglo reći da je bio naročito srećan. No, i pored stečene nepoverljivosti, Mirijam mu je ulivala preko potrebnu sigurnost. Seća se i prvog beogradskog jutra prespavanog u krevetu, ne toliko zbog lepote jutarnjeg sunca koje nije smoglo snage da se probije kroz okno, već zbog gladi koja ga je mučila i straha jer je, probudivši se, video da je sam u sobičku. Uzdrhtao je i namah pomislio da ga je Mirijam napustila. Drhtao je u strahu dok se nije pojavila sa veknom hleba i papirnatim fišekom sa čvarcima. Narednih dana, Simon se budio bez straha iako nije zaticao Mirijam. Znao je da od rane zore traži posao. O svom školovanju nije mogla ni da razmišlja jer od nečega su morali da žive. Ubrzo se zaposlila kao tkalja u Pamučnom kombinatu. Nekoliko godina kasnije, jedne noći na izmaku leta smutne i burne 1949. godine, u kojoj se mnogo pevalo i još više strahovalo, u kojoj se i ćutalo i zaziralo, o kojoj je zapravo tek mnogo kasnije stekao prva i, kako je tek pri kraju fakulteta ustanovio, ne baš istinita saznanja, nekoliko dana pošto je otpočela školska godina, iznenada i pred zoru, bez ikakve najave ili reči obrazloženja, u sobičak su uz tresku i lupnjavu, razvalivši vrata, banuli neki ljudi i probudili ga. Brzo je shvatio da svi ti ljudi nisu došli zbog njega. Onako bunovan i uplašen, pogledom je potražio Mirijam. Budna, stajala je kraj kreveta i privijala uz grudi tanak pokrivač prekrivajući kombinezon čije su joj bre-

tele spale sa ramena. I ona je bila iznenađena i preplašena. Mucajući, upitala ih je o čemu se radi i zašto su provalili. Kao da je bilo juče, seća se da ih je oslovila s drugovi. Ali drugovi, bar se njemu tako činilo, ne postupaju sa svojim drugaricama onako kako su se oni ophodili prema njoj; prema svojoj drugarici on se nikada tako ne bi ponašao. Skupivši svu hrabrost, to im je i rekao, da bi potom, hitro i hrabro za jednog preplašenog dečaka, skočio iz kreveta, nerazumno odlučan u nakani da zaštititi Mirijam. Ali pre nego što je i stao obema nogama na pod, pre no što je uspeo da izusti bilo šta, po obrazu mu je pukao šamar, a pred očima su mu zasjale srebrne zvezde, svest mu se zamračila, a soba je počela da mu se okreće dok mu je u ušima zujalo. Već u sledećem trenu se obreo na podu. Ti surovi ljudi koji drugovi sigurno nisu bili, bar ne njegovi i tetkini, odveli su Mirijam iz stana dok su sve to ćutke posmatrali neki drugi, ljudi u dugim, crnim, kožnim kaputima visoko podignutih kragni, ljudi koje više nikada nije video, no o kojima je tokom kasnijih godina slušao priče prepričavane tiho i sa mnogo opreza i strepnji, u poverenju. Da, bili su to tuđi drugovi, ljudi od poverenja i bez savesti ali sa ubeđenjem, ljudi koji nisu pitali zašto, odani vojnici Partije koji su činili ono što je od njih traženo, ljudi tvrdog kova i još tvrdih i nepojmljivih ideala u kojima činilo mu se nije bilo mesta za čoveka. Ni lica im nije jasno video, možda ih nisu ni imali, tek, preko očiju behu navukli tamne filcane šešire širokog i oborenog oboda. Od te noći, reč *drugovi* mu je postala strana i budila je u njemu osećaj nepoverenja i nelagode, ali to osećanje je morao duboko da pohrani u svoje srce i da ga čuva i neguje. Rano je naučio šta je to strah, a svoje mišljenje je krio kao najveću tajnu. Seća se samo da mu je Mirijam sa vrata, onako uznemirenom i uplakanom, doviknula da ne brine, da je posredi nesporazum i da će se brzo vratiti, čim se sve bude razjasnilo. Ali, Mirijam se više nikada nije vratila, i niko ga nikada više nije mogao ubediti u to da je Mirijam tim ljudima bilo šta razjasnila. Mnogo godina kasnije, iz večeri u večer, u krevetu spavaonice, prekrivajući glavu ćebetom, prisećao se te noći. Iako se tada ništa nije razjasnilo, bio je ubeđen da je tim čudnim i namrštenim drugovima u ono doba sve bilo jasno, kao što im

je uvek i bilo. Tu njihovu neobjašnjivu sposobnost da sve znaju i da im je uvek sve jasno imao je priliku da oseti i na svojoj koži tokom boravka u domu za ratnu siročad. Kasnije je, međutim, poučen naučenim životnim lekcijama, znao da oćuti. Naućio je da ćuti, što su i drugi ćinili, ali i da pamti, što mnogi, za razliku od njega, nisu. Više nikada nije video Mirijam, no lika joj se i danas živo seća. Od praskozorja sve dok se nije odjutri- lo, bdeo je sklupćan u postelji, leđima oslonjen o hladan zid. Kada se razdanilo, manje ga je bilo strah, ali iz kuće nije izla- zio. Nadao se da će se Mirijam svakog trena vratiti. Ako ga ne bi zatekla u kući, zabrinula bi se, a on nije želeo da ona brine. Sa prvim sumrakom je zaspao, glad ga je pred zoru probudila. Oko podneva, nada da će se Mirijam vratiti napustila ga je. Glad ga je nagnala da izađe na ulicu. Tražio ju je po gradu, obi- lazio je sve njene poznanike kojih se setio i ćija je staništa znao, no niko nije znao ništa ili nije hteo ništa da mu kaže, neki su samo slegali ramenima i, povlaćeci se u svoje domove, zatvarali mu vrata pred nosom. Onda je pala noć. Bio je sam na ulici, gladan i umoran. Tek trećeg dana, po njega je došla neka žena u društvu dvojice milicionara i rekla mu da, pošto je sada sam, pošto je sada siročće, bez roditelja i bez igde ikoga jer je tetka iznenada morala da ode na neki put sa koga se neće brzo vratiti, mora da pođe sa njima, da će biti u jednoj velikoj i lepoj kući sa drugom decom koja su takođe bez roditelja i da će mu tamo biti lepo. Bunio se i migoljio, govorio im da on, iako nema roditelje, nije siročće i da ima tetku, da ima svoju Mirijam, da neće sa njima nikud jer, tetka će brinuti kada se bude vratila kući a njega ne bude bilo, neće znati gde je on, no zalud, ništa nije vredelo, ni zapomaganje ni otimanje, molbe i plać ponajmanje. Pre nego što su ga izveli iz sobice u kojoj je sa Mirijam proživleo nekoliko godina, morao je da se spakuje. Ono malo svojih stvari pakovao je sporo, krađući vreme tom nepoznatom i njemu nenaklonjenom svetu koji je došao po njega, uzalud se nadajući da će se odnekud pojaviti tetka i spasti ga. Svu svoju neveliku imovinu i jedino blago koje je posedovao, onaj ključ od kuće i nekoliko starih poroćićnih fotografija, spakovao je u kartonski kofer koji su Mirijam i on doneli kada su se vratili u osloboćeni Beograd. Konaćno,

odveli su ga u obećanu veliku zgradu sa mračnim i dugim hodnicima. Tek kasnije je od druge dece saznao da je to dom za ratnu siročad. Danima se nadao Mirijaminom povratku, iščekivao je trenutak kada će je ugledati u dnu velikog hodnika, nadao se da će se pojaviti, očekivao je svakog dana da dođe da ga odvede kući jer je odbijao svaku pomisao da je siročće, no zalud, nije je bilo. Mесecima je uporno sedeo na rasklimanoj drvenoj klupi u hodniku. Odbijao je pozive druge dece da se igra sa njima, nevoljno i sa strahom je prihvatao pozive odraslih, sa otporom se povinovao njihovim naređenjima da ode tamo ili ovamo i da uradi ovo ili ono. Isprva je bio ljut na one ljude koji su odveli Mirijam, potom je počeo da sumnja čak i u nju, u njegovu dušu je počeo da se uvlači strah da je napušten, da ga je čak i Mirijam ostavila i zaboravila. Onda, jedne večeri, već je bila kasna zima, kada je već izgubio svaku nadu da će Mirijam doći po njega, kada se pomirio sa sudbinom i poverovao dečjim zluradim i pakosnim pričama da je sam i napušten i da ga je čak i ona, njegova Mirijam, zaboravila i napustila, seća se, došla je upravnica, stroga i uvek namргоđена žena koju niko nikada nije video osmehnutu, žena koja je celog života, verovao je, nosila jedan te isti sivi kostim pripijen uz telo, i odvela ga u svoju kancelariju. Tu mu je tiho, skoro šapatом, rekla da je Mirijam zapravo sve vreme bila teško i neizlečivo bolesna, ali da to njemu nisu hteli da kažu da ne bi brinuo. Seća se, baš je rekla: *bila je dugo i teško, neizlečivo bolesna*. Ispričala mu je da je Mirijam umrla negde na moru, u nekom narodnom sanatorijumu, od tuberkuloze ili upale pluća, ne seća se baš najbolje, ali dobro se seća da je plakao – ne toliko zbog toga što je Mirijam umrla; plakao je od stida što je dopustio sebi da ga prevare zluradim lažima, da poveruje u očiglednu neistinu da ga je zaboravila, ostavila i konačno izdala. Dugo je potom sebi prebacivao to neverstvo. Tada se zakleo da nikada ništa neće zaboraviti, jer tog trenutka je shvatio da je zaborav zapravo izdaja onih koje je voleo, ali da ni ljudima neće tek tako verovati, ma šta da mu kažu, bilo to lepo ili ružno. Bio je siguran da bi ona došla po njega samo da je ozdravila, pa ona je bila njegova Mirijam, nikoga osim nje nije imao, niti je ona imala ikoga osim njega. Upravnica mu je rekla da će i

ubuduće živeti u domu, da će Partija i društvo brinuti o njemu i njegovom školovanju jer su njegovi roditelji dali svoj život u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika i za njegovu svetliju budućnost, koja se upravo negde gradi, i on je to prihvatio, a i šta je mogao? Pa bio je siročić, izgubljeni i usamljeni dečak u čudnom i nerazumljivom svetu, bez oca i majke, i tetke u koju je neopravdano sumnjao. Nije joj poverovao da je njegov otac bio partizan i borac, da je bio vojnik Partije, jer je odlučio da veruje u ono što mu je Mirijam pričala, no poverovao je upravnici da će negde da izgrade tu bolju budućnost, verovatno neku lepu i svetlu zgradu u koju će ga sa ostalom decom preseliti. Otići će iz ove tmurne i hladne zgrade na čijim su prozorima gvozdene rešetke i u kojoj stalno mora da se postrojava, kad ustaje i kada polazi na spavanje, pre doručka i posle doručka, pre škole i posle škole, i tako po ceo dan. Čak i kada su išli u dvorište da se igraju, prvo su morali da se postroje. Posle su prolazile godine a Simon je rastao. Ipak, onu svetlu i osunčanu zgradu bolje budućnosti koju je željno čekao nikako da izgrade, iako su vazda o njoj pričali. Naposljetku je prestao da se nada odlasku iz sivog doma. Trudio se da što češće i što duže izbiva iz tog sivila, sve je češće odlazio na obalu Mirijam i Hildi i svojoj majci Raheli. Potonja leta svog detinjstva, bar ona koja su mu ostala sveža u sećanju, sa drugovima je provodio kraj Save, na kupalištu koje se nalazilo za leđima Starog sajmišta. Boraveći tu, na obali između dva mosta – velikog i obnovljenog mosta koji se više nije zvao po kralju Aleksandru, preko kojeg je svakodnevno sa drugovima prelazio trčevići, šipčevići čak sa Autokomande, u ono vreme zvanog Brankovim mostom, valjda po nekom Branku, o kome niko od njih nije ništa znao, i onog manjeg i neuglednog, nemačkog a bezimenog mosta, preko kojeg su kasnije krenuli tramvaji ka Novom Beogradu – imao je neodređen osećaj izvesne sigurnosti, osećaj poput onog koji uliva brižni majčin pogled, kao da ga je sama gledala i bdela nad njim. Niko od drugova kojima se poverio da mu je majka tu ubijena nije poverovao u tu priču, zadirkivali su ga da izmišlja i laže, u tim zgradama, tvrdili su, nikada nije bilo logora jer, svi su to znali, postojao je samo Banjički logor. I kasnije, kada je stasao u momčića, tokom leta

je dolazio sa drugovima na kupalište da gledaju devojčice u kupaćim kostimima. Tu je, na toj obali, naučio i da pliva, kao i svi njegovi drugovi iz doma, a i većina onih iz škole; samo mali broj srećnika je tih godina imao priliku da ode na more. Često su sa kupališta odlazili do obližnjeg fudbalskog igrališta, na kome bi domci i njihovi drugovi iz škole neumorno, sve do večernjih časova, jurili za loptom – isprva, za onih teških godina opšte nemaštine, najčešće za krpenjačom, kasnije i za pravim, kožnim fudbalom. Kada je stasao i očvrstnuo, a fudbalskom veštinom koliko-toliko ovladao, protivnici su mu bili uvek na kavgu spremni momci iz obližnjeg naselja koje su sa podsmehom, ni sam ne zna zašto, nazivali Bara Venecija. Kasnije je igrao i sa drugim dečacima koji su se tu okupljali, pa i s decom svakim danom sve veće armije pridošlica i doseljenika, pa i onih koji su se nastanili u nekoliko napuštenih i zbrdazdola sređenih zgrada Starog sajmišta. Voleo je fudbal i, kao i većina dečaka, sanjao je da jednog dana, poput Rajka Mitića, Beare, Zebeca ili Čajkovskog, zaigra za reprezentaciju Jugoslavije. Za razliku od većine drugova, naročito školskih, nije imao oca koji bi došao na tribine da ga posmatra i da pljeska njegovim uspešnim driblinzima i golovima. U jesen 1952. godine, nepune tri godine nakon Mirijamine smrti, biće da tek beše navršio četrnaest godina, zapalio je prvu cigaretu. I tu svoju prvu cigaretu popušio je na savskoj obali, nedaleko od igrališta, nakon jedne utakmice u kojoj skoro da se dogodilo čudo – domci, ekipa za koju je i sam igrao, ostvarili su jednu od svojih zvezdanih pobeda, nenadanu i zato vrednu, a on sam je odigrao nezaboravno drugo poluvreme i dao čak dva gola. I onda, nakon utakmice, dok su se odmarali i, puni sebe, radosno prepričavali dogodovštine sa terena, pojavio se Čanta, lokalni silnik, momak sa kojim nije bilo šale. Bio je bokser, a momci iz Bare Venecije tvrdili su da je Čanta prvotimac „Radničkog“ sa Crvenog krsta, ekipe čiji su momci ulivali strahopoštovanje gde god bi se pomenuli, a kamoli tamo gde bi se pojavili. Dakle, kada se pojavio Čanta, momak od ugleda koji je mišićima uterivao strah protivnicima a tetovažama izazivao duboko poštovanje klinaca, svi su začutili. Čanta je zašao među dečake koji su otvorenih usta zurili u njega i prišao Simonu. Mali,

rekao mu je, svaka ti čast, bio si glavni, da nije bilo tebe, ovi tvoji mamlazi bi pukli kô tikve. Zaslužio si da sa mnom popušiš cigar duvana. Naravno, Simonu nije padalo na pamet da odbije takvu čast. Prihvatio je ponuđenu cigaretu i stoički izdržao svu muku. Nijednom se nije zakašljao, a kamoli zagrcnuo. Nakon tog događaja, njegov ugled u društvu i na kupalištu je naglo porastao među momcima, a još više među devojčurcima. Ne seća se više pojedinosti, ali zasigurno zna da je ubrzo nakon tog događaja sa Čantom i cigaretom doživeo i prvi poljubac. Iako su svi njegovi drugovi tvrdili da se sećaju svog prvog poljupca, on se, ni pored najbolje volje, ničega jasno ne seća, čak ni lika te devojčice sa kojom je podelio prvi poljubac. Jedino u šta je uvek mogao da se zakune bilo je da se i to desilo na obali, na kupalištu ili možda blizu igrališta. Kao srednjoškolac, kada bi, vođen neodoljivom potrebom da bude sam i gonjen beskrajnom tugom, bežao iz škole ili se iskrađao iz doma, dolazio je tu da se osami i upije šaputave melodične zvuke rečnih talasa što miluju peščanu obalu kupališta. Predavao se spokoju posmatrajući mirnu površinu vode koja je oticala i za uspomenu za sobom ostavljala one svoje divne mirise. U tim trenucima, gubio je osećaj za vreme. Kasnijih godina je, po navici, devojkama zakazivao ljubavne sastanke na obali reke, najčešće u podnožju kamenog stepeništa kojim se s mosta silazilo na nasip i obalu. Ni kao student nije menjao tu svoju pubertetsku naviku. Ipak, među zdanja Starog sajmišta nikada nije odlazio sa devojkama. To je za njega bilo posebno mesto, rezervisano za najintimnije uspomene. Konačno, kada je završio gimnaziju i upisao fakultet, napustio je onaj sivi dom sa čeličnim rešetkama na prozorima, jedini dom koji su imala ratna siročad i, sa svim nezaslužnim privilegijama deteta palog borca, preselio se u tek izgrađen Studentski grad. Više nije morao da beži na obalu, mogao je da je pohodi bilo kad i da na njoj ostane koliko mu je volja a da nikome ne polaže račun o tome gde je bio i šta je radio. Osetio je dah lične slobode, sebe je prvi put doživeo odraslom osobom, iako samo preseljenje nije doživeo poput mnogih drugih bruceša koji su se, oslobođeni roditeljskih stega, uselili u paviljone privilegovanog grada mladog vrlog sveta kojem se sme-

šila budućnost akademskih građana. Bio je svestan da je jedna etapa njegovog života okončana, a da se druga pred njim otvara s neslućenim mogućnostima. Sada je sve ovisilo o njemu. Nekako, za razliku od novopečenih akademaca, on je na ovoj strani reke bio svoj na svome, on i Novi Beograd već dugo su skupa rasli i sazrevali, jedan pored drugog – Novi Beograd na pesku, a on na obali Save. I sada, kada je postao stanovnik tog novog grada, život ga je počeo odvlačiti na drugu stranu, sve je više vremena provodio u starom delu grada, na fakultetu i među nekim novim ljudima, no ono uokvireno parče obale ostalo je neraskidivo povezano sa njegovim svetom sećanja. Po navici, svih potonjih godina redovno je silazio na obalu, svraćajući češće pri povratku nego pri odlasku na fakultet; izlazio bi iz autobusa na prvoj stanici, čim bi, po polasku sa Zelenog venca, autobus prešao preko mosta. Onda bi laganim korakom prepešačio stotinak metara preko retkog travnjaka izniklog na pesku i prošao kraj topola koje su okruživale zgrade nekadašnjeg sajma, da bi se potom zaputio nasipom i izvesno vreme čuteći koraćao njime do s jeseni već napuštenog kupališta. Tada, a i kasnije, kao što je činio i ranijih godina, svaki svoj uspeh proslavljao je tu i delio ga sa duhovima svojih predaka. Majčin duh intenzivno je osećao, katkad mu se činilo da može da ga dotakne, glas da joj čuje, melodičan i mek, topao i brižan, pun ljubavi, onakav kakvim ga je godinama zamišljao. Sećao se da mu je Mirijam upravo tako opisivala majčin glas i u taj opis nije sumnjao ni najmanje. I svaki svoj poraz je tu sa njom odbolovao, i nikada, baš nikada, ni po koju cenu nije propuštao da osmog decembra, na isti dan kao i daleke četrdeset četvrte godine, ode do Starog sajmišta i položi jedan crveni cvet kraj paviljona uz čiji zid je te zime Mirijam odložila cvet. Činio je to svoje majke radi, sebe radi, ali i zbog sećanja na Mirijam, na onu njenu suzu koju pamti. Tog dana je svim svojim bićem, svom svojom dušom bio posvećen sećanju na svoju majku, tih je dana u svojoj studentskoj sobi palio devet sveća stavljajući ih na prozorsku dasku ne bi li tako možda nekoj drugoj deci, koja nisu imala sreće da, kao on, prežive rat, već su ugušena u dušegupki na putu od logora ka podavalskom stratištu, osvetlio put u potrazi za mirom. Taj

logor uz obalu, nadohvat samog centra, zaboravio je ovaj uzavreli grad, opijen svojom poletnom snagom i obesnom mladosti pobjednika, samozaljubljen veličajući sebe. Za njega je to pak bilo i ostalo svetište. Mirijam mu je rekla da ne sme da zaboravi ovo gubilište i on ga nije zaboravio, seća ga se, neguje svoje sećanje, seća ga se sa nemim prekorom svima onima koji ga zaboravljaju, svima onima koji i ne znaju da je tu, u tim starim i oronulim zgradama, bio logor u kojem su hiljade nedužnih umirale od gladi i studeni, odakle su odvožene u smrt. Pamti usprkos zaboravu čak i starih Beograđana koji su, iako su preživeli ratne muke, polako ali sigurno počeli da zaboravljaju i logor i strahote, valjda i sam rat; možda zaboravljaju zbog starosti, zbog umora ili naprosto iz nekakve ljudske, prirodne potrebe da predaju zaboravu sve što je ružno a da pamte one lepe, možda i iz potrebe da očiste sopstvenu savest. I kada je sve to tako, nije mu bilo čudno što sve one pridošlice koje su se godinama slivale u Beograd, iako su svakodnevno prolazile kraj Starog sajmišta, nisu znale ništa o tome šta se tamo doista dešavalo. Njima je bilo važno da ostvare svoj težački san o boljoj budućnosti, o kojoj su im toliko pričali. Čak i oni koje su nove revolucionarne vlasti naseljavale u preostalim sajamskim paviljonima, na brzinu osposobljenim za stanovanje, nisu imali nikakva, ni najnejasnija saznanja o tome da su na tim podovima po kojima sada gaze ili bauljaju njihova tek rođena deca, bezbrižni posleratni Beograđani, ne tako davno, skraj 1941. i do maja 1942, umirale majke i njihova deca, umirale Jevrejke i Romkinje, umirale od gladi i hladnoće, i od bolesti, ukoliko su uopšte poživele dovoljno dugo da se razbole jer teško je bilo izbeći neumitnu sudbinu; da, ti novopridošli građani nisu znali da su tu svoje poslednje dane provodile žene koje su nečovečno umorene u gasnoj komori kamiona. Često se pitao kako bi ti ljudi reagovali da su sve to znali. Pitao se i kako su svi oni umetnici, slikari i vajari, koji su tamo dobili ateljee, mogli da se bave umetnošću znajući, jer su morali znati, da su upravo tu gde snivaju i pretaču u slike svoje snohvatice neki drugi ljudi, nečije žene, majke, tetke, neka deca umirala nasilnom smrću gubeći pravo na bilo kakve snove. Nisu li time negirali ne samo sopstvenu umetnost već i umetnost

uopšte? Da li su ti ljudi, duboko u svojoj duši, uopšte bili umetnici? Mada se nosio mišlju, nijednog od njih ni tada ni kasnije, nije pitao da li je imao noćne more niti da li je ikada pomišljao na sve te žrtve koje su imale svoja imena i prezimena, svoja lica i svoje živote. I Gudrun, svoju ženu, upoznao je tu, kraj savske obale, pored paviljona starog beogradskog sajmišta, kraj kojeg je možda bio parkiran veliki kamion Zaurer sa kabinom od čeličnog lima bez okana, dobro zaptivenih dvokrilnih vrata, koja je služila kao gasna komora. Bilo je pozno leto, šesti septembar 1962. godine. Đaci su dan ranije, nakon letnjeg raspusta, nevoljno krenuli u školu, a i studente je čekao septembarski ispitni rok. Malobrojni već behu počeli, a većina se tek spremala, da polažu ispite zaostale iz junskog roka. Nije tako bilo sa Simonom – on je svoje studije istorije uspešno privodio kraju. U to doba godine, iako su počeli bivati kraćim, dani su još bili dovoljno dugi i topli, pa je opstajao utisak da leto i dalje traje. U Beogradu su te godine dani bili čak izuzetno topli, bez sumnje topliji od svakog septembra kojeg se mogao setiti, a imao je dobro pamćenje. Tog četvrtka, značajnog dana u njegovom životu, skoro slavljeničkog, da je imao sa kim da ga proslavi, tog dana u kojem je potvrdio svoju zrelost položivši poslednji ispit pre diplomskog, od ranog jutra do prvih popodnevničkih časova bio je na fakultetu. Kada je iz tamnog atrijuma izašao pred zgradu izgrađenu davno, još pre Velikog rata, kasnije nazvanog Prvim svetskim, osetio je silno olakšanje. Zastao je i zatvorio oči ne bi li se navikao na sunčeve zrake koji su ga sačekali i skoro zaslepili, toplota koja je vladala na ulici prijala mu je, sunce je delovalo na njega kao kakva oslobađajuća blagodati; toplota mu se širila ukočenim telom potiskujući sav umor. Trenutak kasnije, imao je osećaj da može da poleti. Ne razmišljajući previše, uputio se ka Trgu Republike i, još dok je prolazio Studentskim trgom, pre nego što će se predomisliti i skrenuti u uzanu i osenčenu, uvek tamnu i prohladnu Ulicu Vuka Karadžića, primetio je da je sunce jedva prevalilo zenit, da je tek neznatno iskošeno. Šta će na Trgu? Ko ga uopšte tamo čeka? Mrmlja kao da sam sebe propituje. Onda skrenu u bočnu uličicu. Doduše, ni na kraju Ulice Vuka Karadžića niko ga nije čekao. Čekali bi ga prijatelji

da je ikome rekao da će baš tog dana polagati ispit. No, čim je zašao u senovitu ulicu, prvobitna euforija počela je lagano da splašnjava, sa svakim pređenim metrom. Koračao je sve sporije, te su ga šetači počeli sustizati, drugi su kraj njega prolazili dok se njemu činilo da su neizmerno daleki, da između njega i njih postoji nekakva nevidljiva i nepremostiva međa. Želeo je da odagna narastajući osećaj otuđenosti koji ga je u trenutku kada je iz starog fakultetskog zdanja izašao na ulicu zapljusnuo sa svih strana i preplavio svom žestinom. Žudno je počeo da udiše život koji je bujao oko njega, za kojim je samo, činilo mu se, trebalo da posegne rukom; u njemu je narastala želja da postane deo životnosti koju je prepoznavao na licima zagrljenih devojaka i mladića što su prolazili kraj njega ne primećujući ga, poželeo je da postane deo svih onih zaljubljenih i nasmejanih koji su ovom gradu davali poseban ton i neodoljivu draž. S neprikrivenim osmehom je gledao u oči prolaznike koji su mu išli u susret, kao da ih je pozivao da ga primete, da mu čestitaju na položenom ispitu, da ga potapšu po ramenu i da mu kažu: bravo, Simone, svaka ti čast. Ali niko ga nije primećivao, zaljubljeni koje je susretao bili su dovoljni sami sebi, ostali su išli svojim putem, svojim poslom, na posao ili bežeći sa njega, svojim kućama i svojim ženama, svojim muževima, svojoj deci, svojim srećama, svojim ljubavima, ako ničemu drugom, ono svojim svakodnevnim obavezama, rutinama ili ličnim monotonijama, i činilo mu se da niko nema vremena za njega. Postao je mučno svestan sopstvene usamljenosti, kosnulo ga je to što u tom trenutku nije imao sa kime da podeli trijumf i zadovoljstvo koje je osetio kada mu je profesor vratio indeks sa upisanom devetkom na poslednjem ispitu, a sada, sa svakim korakom, prvotna radost je kopnela i polako se pretvarala u tihu mučninu i tugu. To što će se navečer susresti sa prijateljima i saopštiti im novost, što će mu čestitati a on morati da plati turu pića, nije moglo da potisne taj osećaj. Naposljetku, Simon huknu i ubrza korak nagnavši sebe da promeni ritam ne samo kretanja nego i onog u glavi, primorala sebe da bude bar malo razložan, da u svemu što se upravo događa vidi onu bolju stranu, eto, položio je poslednji ispit, a to je ogroman uspeh, poslednji ispit na studijama istorije,

samo mu je još diplomski preostao. I diplomski će dati. Profesor Zečević, njegov mentor, nagovestio mu je da postoji mogućnost da studije nastavi na postdiplomskim, i stipendiju će mu obezbediti, a potom, ko zna, nije dovršio rečenicu, da ne baksuzira, tek, ostaviće sebi dovoljno vremena i prostora da osmisli sopstvenu budućnost. Simone, nemoj biti nezahvalan, prekori sebe i ubrza. Kada je presekao Knez Mihailovu ulicu, probivši se kroz gomilu koja se kretala pločnikom, i prošao kraj zgrade Akademije na putu ka Kosančićevom vencu, osetio je potrebu da se spusti na obalu. Kao i vazda, bila je snažna i neodoljiva, obitavala je u njemu i pre nego što je postao svestan njenog prisustva, zato je valjda i nesvesno skrenuo s puta i uputio se ovamo. Požurio je ka mostu, ka reci, ka nasipu, ka paviljonu koji je tog leta pretvoren u magacin za kamionske delove. Uzdrhtao je, jer odavno, ima tome sigurno skoro dve sedmice, nije silazio na obalu, što je u njemu izazvalo grižu savesti, ipak, pravdao se, imao je opravdan razlog za to, pripremao je poslednji ispit. Svakim korakom, u njemu je narastala želja da svoj uspeh podeli sa majčinim duhom, sa dušama svih onih umorenih na Starom sajmištu. Verovao je da će jedino još oni imati vremena za njega i njegovo zadovoljstvo sopstvenim uspehom jer njegove studije i jesu njima posvećene, i buduće postdiplomske biće posvećene sećanju na njih, tome da Šou istragne iz zaborava. Onda se postide i prebaci sebi tu samoljubivost. Uspeh na studijama nije samo njegov – zar njegova majka i Mirijam nemaju udela u tom njegovom uspehu? Još dok je hitao preko Brankovog mosta, primetio je vitku devoku svetle kose u crvenoj haljini kako korača prašnjavom stazom savskog nasipa dok su talasi blago zapljuskivali sablasno pustu plažu sapetu između dve čelične konstrukcije mostova. To što je bila sama na nasipu nije ga začudilo, nije ni razmišljao o tome. Dok je širokim i zavojitim kamenim stepeništem silazio sa mosta na kratko ju je izgubio iz vida. I onda, samo tren kasnije, kada je stao na prašnjavu stazu nasipa devojke više nije bilo. Nestala je. Kao da je u zemlju propala. Krenuo je pored drvoreda visokih topola i pohitao ka predratnom sajmištu utočulom u rastinje i zelenilo. Idući zverao je na sve strane jer mu je bilo teško da se pomiri sa time da je

neznanka nestala i da mu ništa drugo ne preostaje nego da je zaboravi. A nije je čak ni dobro osmotrio. Kada je stigao do prvog paviljona srce mu je snažno zaigralo. Ugledao je devojkicu kako stoji nepomična i pognute glave pred Spasićevim paviljonom sa buketom crvenih ruža u rukama. Njena pojava odudarala je od zapuštenog mrkog krajolika. Osetio je uzbuđenje, nalik tremi pred ispit i stresao se, krv mu je udara u lice a osećaj srama ga je na trenutak preplavio; o čemu on to uopšte razmišlja, kakve ga to misli preplavljaju, a šta ako su i njeni roditelji ovde bili zatočeni, možda je i njena majka ovde ubijena, razmišljao je. Kada joj je prišao, glasno se nakašljao, da joj na vreme skrene pozor na svoje prisustvo, da se ne uplaši. Njegovo oglašavanje je za devojkicu bilo neočekivano. Uznemirio ju je, izgledala je zatečeno i brzo se pomerila korak-dva u stranu, da bi potom brzo prišla zidu paviljona i u žurbi čučnula skupljajući krajeve haljine podase i brzo položila buket ruža uz zid. Sve vreme je kriomice, ispod oka motrila na pridošlicu koji se tu niodkud pojavio i obespokojio je. Okrećući glavu u stranu pokušavala da skrije lice, kako ga ne bi video jer bi na njemu video, bol i suze. Onda se uspravila i hitro iskoračila u stranu i skoro trčeći krenula u širokom luku ka nasipu. I dok je ona tako žurila stajao je mirno i sa kiselim osmehom na licu pratio njen beg. Pobeže, pomisli razočarano, pa dobro, neka je, nek beži, đavo je odneo kada je tako strašljiva. Ne boj se, pobogu, konačno joj doviknu. Nisam želeo da te uplašim. Čak ni njegov blag ton nije ništa promenio. Pobogu, neću ti ništa, doviknuo joj kontrolisanim glasom dok je gledao kako izmiče zaraslom stazom. Onda je odmahnuo rukom i slegao ramenima. I ja ovde često dolazim, dodade više za sebe. I već kada je bio siguran da će pobeći, devojkica se neočekivano zaustavi na vrhu nasipa, zastala je i kao u mestu ukopana ostala nekoliko trenutaka, kao da se premišlja. I sam se zaustavio. Bilo je očito da se devojkica premišlja, a on je samo stajao i čekao. Konačno, nepoznata je lagano okrenula glavu ka njemu i prvi put ga otvoreno pogledala. Doista je lepa, pomisli. Delovala je nežno, ranjivo, kao jagnje, pomisli. Onda je nadlanicom uklonila nešto sa obraza. Nije primetio da je obrisala suze. Neću ti nauditi, govorio joj je široko se osmehujući dok joj je lagano

prilazio dajući svojim pokretima utisak spontanost. Izvini ako sam te uplašio, dobaci dok je silazila niz nasip. Devojka je ćutala, Simon više u njenom pogledu nije video strepnju, a to da ga ne razume nije mu ni padalo na pamet. Kada je progovorila shvatio je da je pred njim Nemica. Klimnuo je glavom i sebe vrhovima prstiju lupio po čelu i time joj stavio do znanja da mu je konačno sve kristalno jasno. Pa naravno, uzviknuo je, ti si Nemica! Mozak mu je brzo radio, kombinovao je; kako odmah nije shvatio, a sve je tako jednostavno i jasno kao dan, pa ona je nemačka Jevrejka. To objašnjava njeno prisustvo ovde. Grozničavo je nastavio da razmišlja i traži logično objašnjenje. Zar se mnogi preživeli nemački ili austrijski Jevreji nisu vratili nakon rata svojim domovima? Deutsche Jüdin?, upita je. Nein, ich bin keine Judin, ich bin Deutscherin, odgovorila mu je jedva čujno. Opet je bio zbunjen. Okrenuo se ka paviljonu i raširio ruke, potom slegao ramenima da pokaže svoje neshvatanje. Nikako nije mogao da se priseti kako se na nemačkom kaže cveće i još ponešto, pa je zato pokazao rukom ka buketu crvenih ruža koji je ležao na betonu kraj magacina. Die Blumen, reče devojka. Ja, die Blumen, ponovi spretno lupivši se po čelu i doda, Die Rosen, pa je značajno pogleda da bu mu se konačno otela ona prepoznatljiva i nekako okrugla reč: Warum? Onda sakupi svu svoju umešnos pa razveza jezik i odnekud počese da mu naviru davno naučene pa zaboravljene reči. Für Eltern?, promuljao je prenebregavajući upravo ono što mu je koj tren pre toga rekla, ona nije Jevrejka, Nemica je. Nein, odgovorila je vrteći glavom. Für die Opfer, so weiß ich, dass hier jüdische Frauen getötet wurden. Logisch, zaključi Simon. Ipak, odkud jedna Nemica zna za ovo mesto? I zašto polaže cveće? Nije znao šta da misli, kamoli šta da kaže. Za Jevrejske žrtve, to je u redu, samo zašto od Nemice? Ich verstehe dich nicht am besten, konačno je smislio i izgovorio rečenicu. Für die Opfer des nacionalsocialistischen Terrors, rekla mu je drhtavim glasom. To je shvatio i bilo mu je drago, bar neko da se seća žrtava. Ovaj grad se sećao palih heroja, veličao je borce za slobodu ali nikada se nije sećao nevinih i za otpor zlu nemoćnih žrtava, niko se nije sećao njegovog dede i oca i njegove majke. Zato joj je brzo odgovorio da je razume.

Razumeo ju je i sada je konačno shvatio o čemu se radi, ona je komunistkinja, iz Istočne Nemačke. Pa naravno, već neko vreme u gradu živi povećá kolonija istočnih Nemaca i to joj je rekao. Nein, ich komme nicht aus Ostdeutschland. Ich komme aus Bayern“, odgovorila mu je i ponovo ga zbunila. Morao je sebi da prizna da mu zaista više ništa nije jasno. Ach, so, dann, nesigurni osmeh je pratio klimanjem glavom. Pokušao je da poveže stvari no nije mu polazilo za rukom, netremice je posmatrao devoku dok je sada ona spokojno stajale pred njim. Oboje su ćutali, devojka ga je gledala iščekujući sledeće pitanje dok je on promatrao lepe crte njenog lica. Učinilo mu se da se dešava nekakav čudan preobražaj na njoj, kao da postaje sigurnija u sebe, glavu je držala podignutu, gledala ga je ravno u oči. Bez straha. Dok se mućio da sklopi sledeću rečenicu kojom bi nastavio razgovor, devojka je tiho, izgovorila rečenicu koja će se duboko urezati u njegovo pamćenje: Došla sam da se poklonim žrtvama. Htede ponovo da izusti ono, a-ha, no shvati da bi to bilo tupavo. Zna, nastavila je devojka lagano izgovarajući svaku reč kako bi je razumeo želim da saznam o zločinima koje su ovde u ime nemačkog naroda počinili nacisti, želim da vidim stratišta, zato sam ovde, da se strahote zločina ne zaborave. Simon ju je gledao sa nevericom, prvo ga je općinila svojom pojavom i svojom lepotom ali sada ga je potpuno zbunila. Kako i ne bi kad od tetkinog nestanka ni reč nemačkog nije progovorio, niti je živu nemačku reč čuo. Sa kime je i mogao da razgovara u domu za ratnu siročad? Kad je bio dete, za vreme rata, Mirijam ga je u onom homoljskom selu podučavala nemačkom jeziku. Još čuva njene omiljene knjige od kojih se nikada nije odvajala. Volela je poeziju Rilkea i Hajnea, bezmerno se divila Geteu. Nemački je, umesto iz bukvara, učio iz novele Tomasa Mana Der Tod in Venedig. Šta ako je nešto naopako razumeo, pa samo jedna jedina loše prevedena reč može u potpunosti da izmeni smisao izgovorenog. Bio je sve ubeđeniji da ju je pogrešno razumeo; sve je u njemu vrištalo i protivilo se iako je u potaji želeo da je akter jedne ovakve bajke; kako je moguće da jedna Nemica želi da zna šta se ovde odigravalo tokom one užasne prve ratne zime? Opet, ako ju je nekim čudom dobro razumeo, onda, ova

devojka mora da je izuzetna. Unutarnji glas mu je govorio da se polako ali sigurno zaljubljuje. Sve do ovog trenutka je o Nemcima gajio predstavu kao o okupatorima i vojnicima, uvek muškarci, nikada žene, uvek podlog i ciničnog pogleda, ružni i zli, nikada dobroćudni i sa osmehom, nikada mu nije padalo na pamet da mogu biti lepi i mladi, naročito ne prijatni i druželjubivi, neko sa kime bi mogao da bude prijatelj i onda se iznenada pojavljuje ova Nemica koja je tu, koja stoji pred njim sa osmehom. Nemci su u njegovim pretstavi vazda su vikali loss i schnel a ona tako umilno izgovara reči biette i es freuet mich i die Opher. Oprostite, iznenađen sam, jedva je nekako sklopio rečenicu na nemačkom. Zašto bi bilo čudo videti nekog da odaje poštu žrtvama? Ovde nema ničeg što podseća na smrt hiljade Jevreja. Zaboravljeni su. Nisu zaboravljeni, vi ste ovde, vi znate i pamтите. Da, pamtim, jer je odavde moja majka bila zatočena, odavde je odvedena u smrt. Devojka kriknu i preblede, osmeh nestade sa njenog lica, ruke je privila na grudi a oči su joj se ispunile suzama. Oprostite, nisam znala, jedva progovori. To je teško iskustvo, žao mi je. Simonu bi neprijatno, nije navikao na tako emotivne postupke a mnogima je rekao upravo ovo što i njoj i niko, baš niko nije reagovao na takav način. Da, pamtim jer sam bio prikraćen za jedno normalno detinjstvo, za roditeljsku ljubav, za hiljadu stvari koje sam video da druga deca imaju a meni su bile uskraćene. Dok je govorio osećao je da u njemu raste pritajeni bes, možda i stoga jer je pred njim stajala Nemica, nejaka i ranjiva a njegova mržnja prema Nemcima ga je činila snažnim i jakim. Razumem vas. Žao mi je. Ako vam je uteha, vaši roditelji, njihove žrtve nisu zaboravljene, eto, i ja sam došla da im se poklonim, govorila je sve sporije i sve tiše dok mu je prilazila sasvim blizu da bi mu krajnje prisno spustila šaku na njegovu podlakticu. Saosećam sa vama i želim da sa vama podelim vašu bol, to mi znači, mnogo mi znači. Kako to vama može da znači, upita je sa nevericom; doista, šta to može da znači jednoj Nemici. Imam lične razloge i više od toga, imam i moralne razloge, odgovori mu spremno. Lepo od vas, vi hoćete za razliku od stanovnika ovog grada koji ne žele da se sećaju, koji su i tada bili, kao što su i danas samoživo okrenut sebi, koji

zaboravljaju, koji ne pamte, koji zapravo ne žele da pamte i da se sećaju kao što onih dana nisu želeli da znaju ono što se dešavalo u topovskim šupama ili kasnije ovde, na ovoj obali, koji su okretali glavu dok su ulicama tutnjali Gec i Majer, i pokaza rukom ka reci i obrisima grada na drugoj obali. Stvari će se promeniti, verujte mi, i drugde se menjaju, i ovde će. Eto, i kod nas u Nemačkoj se menjaju. Možda, odgovorio joj je zaje-dljivo. Možda ona u to veruje, no on ne veruje a i nema ni volje da joj išta objašnjava. Ona će otići a on će ostati ovde. Ona će brzo zaboraviti ovaj susret, ovaj razgovor a on će i dalje redovno dolaziti na ovo mesto i sećati se. Ponekad će se možda i nje sećati. Onda je začutao. Stajali su i ćutali. Konačno, devojka prekide muk i reče kako bi želela, ukoliko mu to nije problem, da joj prenese svoja sećanja, to bi joj značilo. Grlo mu se steglo, nije mogao ni glasa da izusti, čak ni jedva čujno krkljanje nije izašlo iz njegovih grudni. Koga je briga za njegovo sećanje, nije li to tek izraz njenog lepog vaspitanja, pitao se. Opet, ova devojka je bila prva osoba koja ga je u životu pitala za njegova sećanja, a toliko puta je želeo da sa nekim razgovara, i ništa, niko nije bio zainteresovan da ga sluša. I eto, sada kada se pojavila ova devojka koja mu se usput i sviđa i koja na njegovo zaprepašćenje želi da ga sasluša on je zanemio. Kao da mu je čitala misli, devojka mu je dlanom dotakla obraz i obrisala suzu. Zadrhtao je. Razumem vas, nežnim, skoro umilnim glasom mu se obrati. Znam, surovo je sve to, dok žrtve gaje bolna i traumatična sećanja pobednici stvaraju svoje mitove o žrtvama i svojim pobedama a za to vreme poraženi moraju da se suoče sa sobom i sa Bogom jer ne mogu da pobegnu i da se sakriju pred krivicama i odgovornostima jer ih pored pobednika i savest pritiska i proganja. Slaba mi je to uteha, odgovori joj ljutito. Ne, to svakako ne, ali mora se ići dalje, i, ne, ne mislim da treba zaboraviti, naprotiv, valja se sećati i na sećanju graditi mostove za budućnost. Zar da oprostim? Da, i da oprostite ali ne i da zaboravite. To je nemoguće. Zar je mržnja rešenje? Možda i nije, ali kako krvniku da oprostim? Nije potrebno da mu oprostite. Ni ja ne želim da oprostim mojim sunarodnicima ono što su ovde počinili, ali vi i ja se ne smemo mrzeti. Ja vas ne mrzim, smeteno joj odgovori. Hoću da bu-

dem sasvim iskrena, iznenada devojčin glas postade čvršći i odlučan, stajala je pred njim uspravno, gledala ga je pravo u oči, nekako drugačije. Molim?, zbuni se Simon. Želim da budem iskrena prema vama, to je moja obaveza prema vama ali i prema sebi, ponovi devojka ozbiljno. Simon primeti da joj se mišići na licu zatežu. Svakako. Recite. Znaite, o ratu se kod nas ćutalo, i u mojoj kući takođe iako su senke ratnih strahota o kojima smo ponešto, fragmentarno doznavali lebdela nad našim glavama. Isprva plašila sam se od neznanja, plašila sam se istine, plašila sam se za svog oca, da se ljubav koju sam osećala prema njemu ne pretvori u stid, plašila sam se hoću li biti u iskušenju da zarad kompromisa stavim ljubav prema ocu na probu, možda i izdam sopstveno pojmanje istine i pravde; svaki moj odlazak nedeljom na misu bio je praćen sumnjama, postavljala sam pitanja Bogu na koja nisam dobijala odgovore. Otac je ćutao, podjednako uporno kao što je i sam Bog ćutao. Istinu sam počela da tražim na drugoj strani ali sam i strahovala. Iako u svemu tome moje krivice nema ne znači da nema moralne odgovornosti da se istina otkrije, da se o njoj govori i da se ne zaboravi. I onda, skoro slučajno, otkrila sam dokumenta koja su na izvestan način potvrdila moje strahove o mogućoj odgovornosti moga oca za smrt ljudi, možda i za smrt ljudi ovde u Beogradu, moguće i za smrt Jevreja u ovom logoru, i sada spoznajem nešto što me ježi, možda i smrt vaše majke. Onda je začutala. Simon ju je zabezegnuto posmatrao, trebalo mu je vremena da se pribere i shvati šta mu je devojka upravo rekla. Ovde sam sa osećanjem i lične moralne odgovornosti za ono što je učinio moj otac, jer sam se morala suočiti sa stvarnošću i sa sobom ponajpre. I dalje ju je sa nevericom gledao. Zar je moguće da se drznula, da je došla na mesto zločina svog oca, na mesto na kojem je njen otac okrvavio ruke? I on bi sada trebalo da poveruje u tu njenu priču? Ne, on u to ne može da poveruje; ne samo što ne može već neće, ni po koju cenu. Teško mu je da prihvati mogućnost da pred njime stoji dete nekog naciste, zločinca, Nemica koja prihvata istinu onakvom kakva ona jeste, koja priznaje da je njen otac odgovoran za smrt nevinih ljudi, Jevreja, žena, dece, i možda njegove majke; da je pred njim osoba dovoljno snažna i spremna da se

suoči sa istinom i da to prizna i sebi i drugima, koja ne beži od nje i ne traži izgovore i opravdanja. Ne, neće ga prevariti svojom slatkorečivošću. Nije ona došla ovamo da bi se suočila sa istinom i odala počast senima žrtava. Ovo je stvarni život, a ne neka sladunjava bajka, još manje buržoaski pamflet. A umalo je podlegao njenoj lepoti, umalo se zaljubio u ćerku krvnika i ubice. Šta si rekla? Nisam te najbolje razumeo. Devojka ga je nemo posmatrala, a na licu joj se očitavao strah. O da, pomisli Simon, i treba da je bude strah. Nije bio svestan svojih pretećih postupaka, podignute šake, spremne da udari, ni opasno podignutog glasa. Šta si rekla?!, ponavljao je pitanje, preteći joj se unoseći u lice. To što je Nemica stajala pred njim ne uzmičući, što ga je gledala suznim pogledom, što je nemoćno kršila ruke – to je za njega bio dokaz njene pritivnosti i nesumnjive krivice i ljutilo ga još više. Osećao se snažnim, činilo mu se da gospodari okolnostima. Sopstveno uverenje davalo mu je nespornu moć nad njom, krivom i odgovornom, žilama mu je strujala snaga, moć mu je bubnjala u slepoočnicama, da, snažan je, jak i nadmoćan, i zašto bi se sada obuzdavao? To je pravedni. gnev Nekakav glas iz nutrine govorio mu je da ima pravo da sebi da oduška, da ima pravo i da udari, da u taj udarac unese svu svoju muku i sav bes. Ali kako da je udari kada ga gleda pravo u oči? U tom trenutku u devojčinih očima nije bilo straha, već samo tuge i bola. Namah mu se učinilo da je u njenom pogledu prepoznao i razumevanje za svoje postupke, što ga je posve razoružalo. Odakle joj pravo da se tako ponaša, pomisli. Video je da mu nešto govori, no bes koji je divljao u njegovoj glavi sprečavao ga je da čuje njene reči. Trebalo mu je vremena da razabere šta mu govori. Kako je vreme odmicalo, odustajao je od želje da je udari ili da joj se na drugi način osveti. Sve znam, sve sam saznala, zato sam i došla ovamo, da vidim to strahotno mesto i da se suočim sa mestom poražavajuće istine o mom ocu, govorila je, a on je razumeo svaku reč iako mu se činilo da njen glas dolazi iz nepojmljive daljine. Jedina istina jeste da je moja majka ovde ubijena, povika, van sebe od besa, od jada, od nemoći, od slika noćnih košmara koje su mu, evo, navirale i na javi. Jedina istina jeste da su je ubili Nemci, tvoji Nemci, tvoj otac, urlao je.

Žao mi je, žao mi je, odgovorila mu je devojka jecajući. Moja majka, ridao je jedva čujno dok su devojci suze tekle niz obraze. Činilo mu se da ga preklinje da joj oprost. Moja majka, plakao je, pavši na kolena. Oprosti, šaputala je klečeci kraj njega. Kada se pribrao, prisetio se i shvatio šta se dogodilo; bio je zbuđen i šokiran, ali odbacio je misao koja mu se vrmala po glavi. Ne može da joj oprost, nema pravo na to, a i ne zna šta bi njoj imao da oprost, pa ona mu nije ništa učinila, ona nije kriva. Sve bi bilo jednostavnije da se okrenula i pobegla, prihvatio bi to kao razumljivu i očekivanu reakciju i kao očevidni dokaz krivice. Ali ona je tu, kleči pored njega i teši ga, a on, sve i da hoće, ne može da joj oprost nemačku krivicu i nemačke zločine, zločin njenog oca. Ukoliko bi to učinio, veruje, ni otac ni majka mu ne bi oprostili tu izdaju. Da je pobegla, ne bi je ni za kukavičluk optužio, možda bi likovao nad nekim ko se ne može suočiti sa teretom sopstvene odgovornosti, makar i moralne, sa prošlošću svojih roditelja, bližnjih, sopstvenog naroda, sa sopstvenim viđenjem Boga. Prihvatio bi i da je vrisnula i pozvala u pomoć, da se branila, da ga je napala, da ga je udarila, da je pokušala da mu izgrebe lice, da mu iskopa oči – sve bi to shvatio kao ljudsku i očekivanu reakciju, ali da stoji pred njim i da ga sa neskrivenim ljudskim saosećanjem miluje i teši, da ga posmatra otvorenim i mirnim pogledom, da je spremna da se pokajnički suoči sa njegovim besom, sa njegovom mržnjom, sa svim njegovim tugama koje je nosio duboko u sebi, sa svim njegovim gubicima – to je jednostavno prevazilazilo svaku njegovu misao, ukoliko je u tom trenutku bilo u njemu ičega racionalnog osim svesti da se iz trena u tren i sam pretvara u razjarenu zver. Ono što je iz minuta u minut postajalo sve izvesnije jednostavno nije mogao sebi da prizna. Kako da prihvati da pred njim stoji devojka čudesne moralne snage koja ga razoružava, koju je pozeleo da udari? Možda bi je i ošamario da nije osetio stid pri samoj pomisli na to šta bi mu njegova majka Rahela rekla kad bi to učinio. Iznenada je dreknuo na devojku skupivši svu svoju nemoć u: tebi je žao, dok se stid uvlačio u njegovu misao. Drhti i pita se da li postaje i sam nečovek poput nemačkih zločinaca? Sopstvene reči još su mu odzvanjale u ušima, a pred očima mu je lebdeo prizor

šake spremne da zada udarac. Nije znao kako da se pomiri sa pomišlju da ta Nemica saoseća sa njim, da oseća grižu savesti, da oseća stid zbog nepojmljivih dela nekih svojih sunarodnika i svoga oca. Plašio se da bi, ukoliko bi i prihvatio da je to moguće, izdao sebe, svoju majku, svoga oca, svoje pretke, svoje sećanje, sve što je bio, sve što jeste i sve što će ikada biti. Možda bi i učinio nešto strašno da nije snažno, skoro bolno osetio stid, jer ponovo mu se pred očima pojavio majčin lik. Žao mi je, odzvanjao mu je i dalje u ušima devojčin glas. Moja majka je ovde ubijena, vikao je, još uvek srdit i kroz suze. Žao mi je, razoružavao ga je njen odgovor. I njena mlađa sestra, vikao je, osećajući kako mu se vid muti. Žao mi je, milovala ga je njena ruka i njena saosećajnost. I otac mi je tog leta streljan. Ruke su mu drhtale. Žao mi je, čuo je hor anđela. Zar je *žao mi je* sve što imaš da kažeš? Odgovorila mu je jedva čujno da nije dok je on pokušavao da se brani od njene iskrenosti. Da li je ova devojka previše drska ili previše snažna? Osećao je da ga njen pogled razoružava, da njegov bes čini besmislenim, jer počeo je da shvata da mu ona nije neprijatelj. Njena mirnoća nije bila odraz oholosti, i to ga je poražavalo. Više nije uspevao da privoli sebe da je mrzi, a mržnja koja je već izbijala iz njega poražavala ga je. Bio je uzbuđen i previše, srce mu je besomučno lupalo, jedva je dolazio do daha. Mucao je, iako toga nije bio svestan. Ne razlikujem se od njih, oprosti mi, Svevišnji, šaputao je. U svesti mu je i dalje odzvanjalo devojčino žao mi je. Ona ga razume, zaista ga razume. Oseća da ga preplavljuje devojčino razumevanje. Nije se ljutila što je vikao na nju, ni sam ne zna kako bi reagovao da je na njenom mestu. Slušao ju je i razumevao, a ona mu je drhtavim glasom govorila. Slušao ju je i video je kako plače, nesvestan da i sam plače. Taj dan, koji je za njega lepo i uspešno počeo, pretvarao se u košmar. Nije mogao više da odredi svoja osećanja, a kamoli da ih kanališe, čak su mu neshvatljiva postala osećanja te devojke, te Nemice, ćerke čoveka koga bi najradije gledao obešenog ili pred streljačkim vodom, čoveka koga bi i sam mirne duše streljao. Više ništa nije mogao da shvati. Jedva je bio svestan onoga što se upravo u njemu odigralo, jedva da je shvatio da je kroz njegovu glavu upravo protutnjao razorni tajfun, učinilo

mu se da je u jednom trenutku u sebi prepoznao neodoljivu i divljačku strast koja je iz sekunda u sekund bujala, možda i do same erupcije. Može biti da mu se i svest namah pomračila. Nije znao da li se njegova pomračena želja da se svom snagom svog besa, mržnje, potrebe za osvetom obruši na Nemicu, na potomka nacističkih zveri koje je krivio za smrt svojih roditelja, jer svi su oni jednaki i jedno, zapravo i ostvarila; postideo se snažnog vala gotovo životinjske potrebe da smoždi ne devojku, već Nemicu koja je sa nerazumljivom upornošću i postojanošću stajala pred njim i obraćala mu se na jeziku omraženih zlikovaca. Primoravala ga da je sluša i da je čuje. Kroz koprenu koja mu se navlačila na oči, kroz vrisak sopstvenog jada i urlika nemoći pred slikama prošlosti koje su mu poput bljeskova iskrsavale onakve kakvima ih je doživljavao u snovima, kroz sav haos svakolikih osećanja koja su u njegovim grudima besno damarala i lomila ga, širio se dotad nepoznat prostor što je pred sobom potiskivao naraslu muku – do svesti su mu se uporno probijale devojčine reči koje je njegov mozak prevodio uprkos njegovoj volji, reči koje su odzvanjale ljudski i neporecivo, čak i njemu. Bio je neočekivano i dramatično svestan značenja devojčinih reči i njene iskrenosti. Poverovao joj je da je došla da vidi, da zapamti, da o tome što se ovde dogodilo govori, da druge na to podseća, da se ne zaboravi i nikada ne ponovi. Kao opčinjen, slušao je devojku dok ga je ljutnja napuštala. Osećao je kako se pred njenim rečima povlači zlo-duh njegovog besa. Hvala Gospodu, nisam je udario, nisam postupio poput zlikovaca koje prezirem, govorio je sebi dok je haos u njegovoj glavi splašnjavao. Naposletku je svu svoju pažnju usredotočio na devojku i njene sporo izgovarane reči, sebe radi, ne bi li je što bolje razumeo. Kao da je imao potrebu za tim – da je shvati i razume u meri u kojoj je ona njega shvatala i razumevala. Sebe više nije doživljavao kao žrtvu, svoju tugu upoređivao je sa dramatičnošću njene tuge. Onda je otkrio da se sa njim dešava nešto čudno, ali nije odmah mogao da shvati šta je posredi. Tek pošto je do njegove svesti doprlo moguće značenje slike koja se pred njim odvijala, počeo je drugačije da doživljava sve to – video je devojku i video je sebe pred devojkom; čuo je devojku kako govori, video je sebe kako

je pomno sluša; video je sebe kako počinje da razumeva ono što, verovao je, nikada neće ni hteti ni moći da razume. Trunulo ga je saznanje da se trudio da razume smisao onoga što mu je govorila. Nije znao kako da objasni sebe, sve mu je to izgledalo neverovatno, taj događaj, tu čudnu strankinju, konačno i sebe doživeo je na nestvaran način, kao da je bestelesan, kao da je lebdeo nad sopstvenom telesnošću, nad bićem za koje je bio ubeđen da je on sam, drugačiji, ali svestan i duhovan, u meri u kojoj je i sam sposoban to da pojmi, i video je sebe kako stoji pred devojkom koja mu govori, osećao je sopstvene misli, video je sopstvena osećanja i činilo mu se da ih može dodirnuti, opipati; nešto mu je govorilo da se dogodilo čudo, on, materijalni on, razumeo je ono što mu je devojka govorila, i više od toga, shvatio je svaku njenu reč, svaku njenu misao, i ne samo to, osećao je isto što je osećala i devojka. Nije znao kako, ali znao je da i devojka oseća sve ono što i on sam oseća, materijalni on i duhovni on kao da su bili jedno i kao da su sa devojkom bili celina nepojmljivog i nestvarnog. I nekako je znao da je taj osećaj istinit. Da, i ona je žrtva koliko i on, bez obzira na to što su žrtve na drugačiji, čak neuporediv način. Razlike mu više nisu bile važne. Zatvorio je oči i shvatio da se dogodilo ono što nije mogao ni da zamisli, to da on, dete žrtava zločina protiv čovečanstva, stoji naspram potomka ratnog zločinca, dželata, možda ubice njegove majke, i ne samo što stoji već i razume, shvata tu devojkicu, shvata je koliko i ona njega – potpuno. Otvorio je oči u nadi da će se probuditi iz sna, ali ništa se nije dogodilo. Klećao je na zemlji a pored njega je i dalje klećala devojka, gledao je u isto lice, video je kako oblikuje usne govoreći – istinski je razumeo to što je govorila, osećao je ono što je ona osećala; osećanja koja su se videla na njenom licu očitivala su se i na njegovom. Mržnja i bes koji su do pre neki čas gospodarili njime nestali su. Sećao ih se i stideo, ali više ih nije bilo, kao da su utonuli i nestali u prošlosti. Više nije mrzeo devojkicu u crvenoj haljini. Mucajući tražio je njen oprost. Usta je i pružio devojci ruku, da joj pomogne da ustane, možda i više od toga, da je više ne ispusti nikada. Šta da vam oprostim, upitala ga je dok je prihvatila njegovu ispruženu ruku. To što sam vikao, što sam bio besan i neprijatan,

odgovori joj s vidnim samoprekorom. Nema potrebe, vi na to imate pravo, no svejedno vam hvala. Cenim vaše izvinjenje, odgovorila mu je, bodreći ga osmehom. Gledajući je, i sam se osmehivao. Zovem se Gudrun, začuo je njen nestvarno nežan glas. Ja sam Simon, odgovorio je. Čast mi je, Simone. I meni je drago, Gudrun. Znao je da to nije rekao tek tako, da je to zaista mislio. Znala je to i ona. Smiraj dana se približio u trenutku kada je Gudrun predložila da krenu. Dok su lagano hodali nasipom ka mostu, oboje su bili napeti. Iščekivali su ko će prvi progovoriti i prekinuti tišinu. Simon je osećao da devojka s pravom očekuje da on prvi progovori, no ništa mu nije padalo na pamet osim da se zakašlje ne bi li privukao devojčinu pažnju, te to i učini, zakašlja se. Gudrun poskoči kao da je jedva čekala bilo kakav povod, pa ga pogleda ne skidajući umilan osmeh. Hrabrila ga je kao da mu govori: zaboravila sam sve neprijatne malopredašnje trenutke. Dok su hodali jedno kraj drugog, Simon joj se obrati i reče da bi trebalo večeras da se nađe sa svojim prijateljima. Gudrun se na mah snuždi. Nije očekivala takav obrt. Nije se nadala ničem posebnom, ali ipak, da će je brzo i jednostavno, uz banalan izgovor otpraviti – to nije očekivala. Ona hitro i duboko udahnu i brzo izusti ono pomirljivo i velikodušno razumem, reč koja sve objašnjava i ništa ne kazuje, i već u sledećem trenutku povratila osmeh i privid dobrog raspoloženja. Rekla mu je da ne želi da mu remeti planove, i naravno – nema nikakvih obaveza prema njoj. Simonu nije mogla da promakne promena devojčinog tona – izgleda da je opet nešto zabrljao pa stoga pokuša da je ubedi da ga je pogrešno shvatila. Uglavnom je bivao umešniji, pa joj se ponudi da je otprati tvrdeći da je to doista njegova želja. To je lepo od njega, zaključila je i pogledala ga sa iskričavim sjajem u očima. Pritom ga je zamolila da zbog nje ne menja planove. Sada je na njemu bio red da iskaže velikodušnost, pa je spremno odmahnuo rukom, i na srpskom, kako bi bio što ubedljiviji, dodao: ma kakvi. Potom joj je objasnio da se s prijateljima dogovorio viđenje kako bi ih iznenadio, položio je poslednji ispit na fakultetu. Kada mu je rekla da je odsela u hotelu Palas, Simon joj sa ushićenjem reče da je to prijatna slučajnost, ići će u istom pravcu jer u neposrednoj blizini

njenog hotela nalazi se mesto njihovog okupljanja. Gudrun je potvrdila da je posredi prijatn slučajnosti jer će je moći otpratiti do hotela. Naravno, nije mu rekla da je to najmanje što želi, samo je rekla da će mu biti zahvalna. Kroz glavu joj se motalo pitanje šta će da radi celo veče sama u hotelu, naročito sada kada je upoznala ovako interesantnog mladog čoveka, i to Jevrejina i sina žrtve Holokausta? Zar mu ne pada na um da bi mogao da je pozove da mu se pridruži? Pritom, volela bi da upozna mlade ovde, u Beogradu, verovatno su i oni interesantni poput njega, mislila je dok je hodala kraj Simona i povremeno ga, u hodu, ovlaš i slučajno dodirivala ramenom. Izgleda da je ipak neće pozvati, zaključila je, prilično razočarana, dok su se približavali suprotnoj obali. Most su prešli ćuteći. Slušali su zvuke reke, šum talasa, krike galebova koji su proletali ispod mosta, huk vetra, bruj automobila koji su prolazili kraj njih; Simon je, oborene glave, hodao kraj Gudrun, koja je opčinjeno gledala preko zelene čelične ograde mosta u daljinu, čas ka udaljenoj Adi, čas ka Ušću i širokom Ratnom ostrvu, pa ka Kalemegdanskoj tvrđavi sa Pobednikom na suprotnoj strani. Rečni galebovi su joj se činili predivnim, očarali su je svojim gracioznim letom nad rekam. Povremeno je ispod oka pogledavala u Simona, koji je sve vreme bio čudno zamišljen. Konačno su prešli na drugu stranu obale i lagano se približavali metežu Brankove ulice. Simon se prenuo i koračao čvrstim i sigurnim korakom dok ga je Gudrun pratila svojim lakim i okretnim koracima devojčurka, no i dalje su ćutali. Nije da nisu imali šta da kažu jedno drugom, samo nisu znali kako da nastave razgovor koji je trebalo da krene u nekom drugom pravcu u odnosu na onaj vođen kraj paviljona. Oboje su očekivali da ono drugo načini taj korak. Ubrzo se približiše hotelu Palas i parku nadomak Kosančićevog venca. Evo, stigli smo, reče Simon i zastade. Da, potvrdi devojka i zagleda se u vidno napetog Simona. Još od trenutka kada su stupili na most pokušavao je da smisli kakav izgovor i pozove Gudrun da mu se pridruži. Iščekivao je povoljan trenutak ili kakav povod, ali njega ili nije bilo, ili ga on nije prepoznao – tek, sve vreme su ćutali i stigli pred hotel. Već neko vreme je obrtao po glavi rečenicu kojom bi je mogao pozvati i sada mu se učini zgodan

trenutak pa rukom neodređeno pokaza naviše i reče kako bi tamo trebalo da se sastane sa prijateljima, pa, eto misli kako bi mogao da joj pokaže to mesto gde se okupljaju. Gudrun mu je spremno odgovori kratkim i jednostavnim - da. Pritom nije čak ni pogledala u pravcu u kojem joj je pokazivao, već ga je netremice gledala u oči. Ni Simon nije skidao pogled sa njenog lica. Ubrzo su zašli u kafansku baštu koja je vrvela od mladeži. *Bei der Hahn*, uz osmeh reče Simon. Onda joj objasni da se, naime, tako zove kafana, omiljeno sastajalište beogradske mladeži. Kada su ušli u baštu preleteo je pogledom po njoj i utvrdio da se njegovi prijatelji još nisu pojavili, što mu je donekle olakšalo položaj. Bar neće morati da trpi njihove upitne poglede dok bi im prilazili niti da im s nogu objašnjava. Uz mnogo sreće, uspeo je da ugrabi jedan sto, baš kada se grupa mladića spremala da krene. Dok su čekali da se konobar pojavi, ćutali su i dalje; Gudrun je sa osobitim zanimanjem razgledala kafansku baštu pod razgranatim platanima. Pratila je pokrete mladih, njihovu živost, upijala je njihov smeh, a on se nesigurno meškoltio u svojoj stolici. Primitivši da im kelner konačno prilazi, Simon se nakašlja i reče kako ovde nema koka-kole, ali da je zato popularna kokta. Gudrun se složila sa tim da će piti koktu. Uto stiže konobar i Simon naruči piće. Kada se ovaj udalji od stola, devojka se osmehnu i izreče svoje utiske, kako je tu doista lepo, vidi se da su mladi srećni; tako se lepo smeju. Simon joj reče da je danas položio poslednji ispit na fakultetu i da mu je ostao samo diplomski. Kada joj je rekao da studira istoriju, reče mu da je to divna koincidencija jer i ona to isto studira. Samo ona završava tek prvu godinu, ove će jeseni upisati drugu, naravno, ako položi dva preostala ispita. Onda se zainteresova za njegovu diplomsku temu, pa se bolje namesti što je moguće bliže Simonu ne bi li ga bolje čula jer je smeh mladih za susednim stolom postao previše glasan. Kada joj je rekao, da obrađuje položaj Jevreja u okupiranom Beogradu u periodu od aprila 1941. do maja 1942. godine, Gudrun se lupi po čelu i samoprekorno reče da je trebala da pretpostavi, jer je upravo tema potpuno razumljiva. Ukoliko sve bude teklo po planu reče joj da će diplomirati najkasnije posle Nove godine. I dok joj je govorio da će joj rado poslati

svoj rad ukoliko mu budet dala adresu, iznenada se začu grlen muški glas i zatim grohotan smeh. Simone, vraže jedan, orilo se baštom. Nedaleko, podbočen i raširenih nogu, stajao je Nikola, njegov najbolji prijatelj, još iz ranih školskih dana, iz osnovne škole i sa savskog kupališta; o ramena su mu se, cereći se, kačili Miške i Draganče. Istovremeno, zaobilazeći susedni sto prilazila je Jelena, nerazdvojna drugarica, njegova dobra vila iz doma za ratnu siročad, vukući za sobom Bobana, svog novog momka, dugokosog bubnjara neke rok grupe, koga je ko zna kako izvukla na svetlost dana iz nekog beogradskog podruma; tih dana su kao pečurke po gradu nicali rok grupe. Simon se ozareno nasmeja i onda se nagnu ka Gudrun da joj objasni da su njegovi prijatelji upravo nagrnuli poput horde. Čitao je pitanje u Nikolininim očima. Nevešto, kao da ne zna šta ih interesuje, čudio se njihovom neočekivanom zanimanju za njega, te napokon, kada su mu već seli za vrat, reče praveći se povređenim da im je toliko značilo da saznaju da li će položiti, bili bi tamo sa njim. Nikola reče da nije pitanje da li je položio, već da li je desetkom stavio tačku na i. Samo devetka, pokunjeno progundā Simon, kobeljajući se iz Mišketovog zagrljaja. Batice moj, mili moj blesavko, baš sam ponosna na tebe, tepala mu je Jelena sa suzama u očima. Onda se obrati Gudrun. Znaš, devojko, on je jedina svetla tačka u našim životima i, da ti ja nešto kažem, pazi šta radiš ili ćeš imati posla sa mnom! Nikola odmah objasni devojci da ne bi trebalo da obraća pažnju na ovu ludaču pokazujući palcem na Jelenu jer mnogo laprda, mada, ruku nasrce, nije baš bezopasna ako zaista nešto zabrlja sa Simonom i prasnu u smeh, pa zagrlji prijatelja i čestita mu obznanivši celoj dupke punoj bašti da niko nije ni sumnjao u njega. Gudrun se zbunjeno smeškala gledajući ozarena lica Simonovih prijatelja. Nije shvatala šta govore, jedino je mogla da zaključi da su svi dobre volje; naslućivala je da je Simon povod tome i da je u sve to i ona nekako umešana pa iznenada oseti da joj to što joj se vrzma po glavi godi i laska. Primitivši kratke i upitne poglede usmerene ka Gudrun, Simon im reče smejući se da im je sve to bilo džaba jer ova lepojka nije razumela ni jednu jedinu reč od svih Jeleninih pretnji. Kako, bre, nije razumela?, upita Jelena zagleda-

jući čas Gudrun, čas Simona. Trebalo je da sačekaju nekoliko trenutaka napetosti koje se očitovalo na Jeleninom licu da bi im Simon rekao da je ta devojka strankinja. Neverica se mogla videti na Jeleninom licu. Nikola samo sleže ramenima. Bio je iznenađen. Jelena upita Gudrun dali je, pokazujući na Simona, to zavatlava? Gudrun se zbunjeno i nesigurno nasmeja, pa sleže ramenima i raširi ruke, kao da joj kaže da je nije razumela. I do not understand, konačno izusti Gudrun uz širok osmeh. A ti baš ni da bekneš srpski?, uporno je navaljivala Jelena. Ne rasume serbisch, oglasi se Gudrun tek naučenim srpskim rečima, uz prepoznatljiv nemački akcenat. I tada, Jelena predajući se prsnu u smeh. Entschuldigung, bitte, prošaputa Simon svojoj novoj poznanici. Sie sind unmöglich. Nemica, zamišljeno promrmlja Nikola i počea se po potiljku. Čudno mu je i neočekivano sve ovo. Jelena je za to vreme netremice i sa nevericom gledala čas devojku, čas svog druga. Znađu se skoro čitavog života, zajedno su odrasli u domu, oboje su siročad, nikada jedno pred drugim nisu imali tajni, znala je sve o njemu, znala je za tragediju njegove porodice, uostalom, to su svi znali, zato je i bila takva reakcija, sve je mogla da očekuje, ali ovo je i za nju bilo previše: Simon u društvu Nemice, i to dobro raspoložen – to joj je bilo nepojmljivo. Videvši da je atmosfera unekoliko napeta, a da tok razgovora po Gudrun poprims neprijatan tok, Simon stade da objašnjava kako ju je i gde upoznao. Sa svakom izgovorenom rečenicom, napetost je splašnjavała. Na koncu su svi bili ozbiljni, ali začuđenosti je nestalo sa njihovih lica. Zagledali su Gudrun sa simpatijama i smeškali se – ne od srca, ali sa primetnim naporom da iskažu dobru volju. Jedino je neuverljiv i nekako bojažljiv i upitan, molećiv osmeh, na ivici panike, titrao na licu strankinje. Njen pogled uprt u Simona vapio je za podrškom i objašnjenjem. Kada je Simon konačno završio svoju priču, Nikola se obrati devojci na engleskom jeziku. Zamolivši je da im ne zameri jer su mislili isprva da je Simonova tajanstvena devojka i da je, eto, hteo da ih iznenadi. Onda joj je rekao da im je sve objasnio i da mora da prizna da mu je žao što je raspršio njegova nadanja, no svejedno, ubeđivao ju je da mora da zna da im se svima i pored tog što nije Simonova devojka i

dalje sviđa, čak i Jeleni pa joj je pružio ruku uz širok osmeh. Gudrun prihvati ponuđenu ruku i samo promuća: Ah, tako, dakle. Jelena se nagnu preko naslona stolice i pomilova iznenađenu strankinju po ruci. Draganče je već sedeo u stolici naspram njene i mahnuo joj je u znak pozdrava, a Miške joj je šeretski namignuo i rekao jedino što je znao na nemačkom: Heil! Nastavak te proste rečenice nije izgovorio – nije se usudio, suočen sa oštrim pogledima prisutnih i Nikolinom podignutom pesnicom, spremnom da mu je sruči posred lica. Nakon izvesnog vremena, Jelena ustade i blago, jedva vidljivo nakrivi glavu u stranu, što je ostalima trebalo da bude siguran znak za pokret, pa se saže i poljubi Simona u obraz. Mahnuvši njegovoj poznanici, ona dohvati pod mišku Bobana, koji zausti da nešto kaže, i povuče ga u stranu da ne bi štogod zucnuo. Nešto mu je žustro objasnila, a on se umiri i poče da klima glavom. I Nikola je, nakon što se pozdravio sa prijateljem, krenuo za njima; Draganče i Miške su ga pratili bez ijedne reči. Kada su ostali sami, Gudrun reče Simonu da ima divne prijatelje. Glas joj je delovao iskreno. Postajala je sve opuštenija, uživala je u kraju toplog septembarskog dana, u metežu i galami, u novom i neočekivanom poznanstvu. Njeno držanje je umnogome opustilo i Simona. I dok je znatiželjno posmatrala živost i slušala smeh, dok je otpijala lagane gutljaje pića, Simon je upita kako je saznala za istinu o ratu. Namerno nije pitao kako je saznala za zločine svoga oca, niti kako je saznala da joj je otac zločinac, niti kako je saznala da je kriv za smrt Jevreja. Ništa od toga nije izgovorio, iako mu je sve to bilo na pameti. A nije, uzdržao se, i samo je rekao: kako si saznala za istinu o ratu? Gudrun ga na trenutak upitno pogleda, ali se ne zbuni. Kao da je očekivala to pitanje, kao da je jedva čekala da joj ga postavi. Die Warcheit? Ja, wie ich die Warcheit endekte, promrsi više za sebe, možda da bi dobila na vremenu, da smisli onu prvu rečenicu kojom će započeti ispovest. Simonu se u trenu učini da joj je možda neprijatno. Nije li možda netaktično postupio? Uostalom, i njemu bi verovatno bilo neprijatno da o svemu tome mora da govori, no prevario se. Nije joj bilo neprijatno. Zapravo, kad god je o toj temi razgovarala, pogotovo sa strancima, plašila se da neće biti na pravi način shvaće-

na, da će sagovornici u njenoj ispovedi tražiti skrivena značenja ili prikrivene motive. Strepela je pomalo ali njegovo pitanje, bez obzira na sve ono što joj je izrekao pre samo nekoliko sati, na sve što je tamo, kraj onog paviljona, u besu izbljuvao, opravdalo je njeno poverenje u njega, koje je stekla u ovih nekoliko časova poznanstva. To što je takav iako u sebi nosi ožiljke koje mu je verovatno i njen otac načinio, ovako ili onako, a prema njoj se ophodi na tako blag i ljudski način, i to kako sada i ovde sa njom sedi i razgovara – čini je moralno obaveznom da mu sve ispriča. Simonu se učini njeno ćutanje i promišljanje predstavlja odraz nelagode pa joj reče da ne mora da o tome govori ukoliko joj je neprijatno, no ona odmahnu glavom i samo reče da sve to jeste teško i traumatično, ali da želi da mu sve ispriča. Simon je klimnuo glavom i u tišini je čekao da počne svoju ispovest, nije je želeo požurivati, uostalo, imao je sve vreme ovog sveta. Napokon je progovorila, rekla mu je da je u Beogradu već neko vreme i da je obilazila muzeje, biblioteke, arhive, institute, da sakuplja dokumenta. Mnoštvo materijala već je sakupila, poseduje mnogo dragocenih dokumenata, u mnogima se spominje jedinica u kojoj je bio njen otac, tek u nekoliko ima tragova i o njenom ocu, ništa konkretno i optužujuće, ali, opet, činjenice su to, kaže, i indicije koje potiču mnoga pitanja. Jedan dokument je sačinio i on sam. Čudno, pomisli Simon. Vidi da joj nije prijatno, mršti se dok mu to govori, no istrajna je i odvažna, ništa ne prikriva niti ublažava, čini mu se da svakom izgovorenom rečju pobeđu nad sobom ostvaruje. Kada je rekla što ima, na trenutak je začutala i zagledala se u stranu, kao da sakuplja misli, kao da sakuplja snagu da nastavi. I Simon je ćutao. Osećao je duboko poštovanje prema uzbuđenosti koju nije krila od njega. Onda, nakon nekog vremena živnu. Simone, reče mu, želim da napišem knjigu, ne o svom ocu ni o njegovim zločinima, već o sebi, o svom životu uz oca, o svojoj porodici i njenoj drami, o svojim prvim saznanjima o ratu, o svojim zabludama i suočavanjima sa činjenicama, o svom traganju za istinom, o suočenju sa istinom. Naravno, neću prikrivati ništa, no ti to već znaš. To bi bila i knjiga o mojoj generaciji, o Nemicima, o poratnoj generaciji, koja mora da zna istinu, da traga i da se suoči sa njom,

ali i da sa njom živi, svoje budućnosti radi. Opterećuje nas to što smo vinovnici dva rata. O nekim svojim iskustvima sam vodila dnevničke beleške. Nije to dnevnik u onom uobičajenom smislu. Jednostavno, kada se nešto desi – zapišem, da ne zaboravim. Često zapamtimo samo događaj, ne i detalje, e, te detalje sam želela da sačuvam od sopstvenog zaborava. Tu su beleške o svemu, o prvim, slučajnim otkrićima, o mojim potonjim potragama... Pisala sam o razgovorima koje sam vodila u školi, sa nastavnicima, sa školskim drugovima i prijateljima, o svom sukobu sa majkom i Volfgangom, o Johanovom povlačenju i njegovom begu od istine i potonjem povratku, o njegovoj katarzi i pročišćenju, Ulrikinim suzama i njenoj traumatičnoj unutrašnjoj borbi, o podršci koju mi je kasnije pružala da istrajam... Naravno, možda najznačajnije mesto zauzima moj neuspešni pokušaj dijaloga sa ocem, njegovo odbijanje... deo o nemačkom mentalitetu i poimanju dužnosti. Sve sam to zabeležila ne samo sebe radi već i radi drugih, jer istina, kada je tako teška i traumatična, teško se probija. Zato sam to pisala, zato želim da se jednog dana i moji sunarodnici, posredstvom mog iskustva, upoznaju sa istinom i o svojim očevima. I ne zamerite mi što ću ovo reći – želim da promenim i sliku o generaciji kojoj pripadam, generaciji koja je svojim očevima postavila pitanje: šta si radio u ratu, tata? I ne samo što su pitali već su insistirali na odgovorima. Duboko verujem u to da ona druga strana, žrtve pre svih, treba da sazna i shvati kroz šta prolazi moja generacija kako bismo verovali jedni drugima, kako bismo se izmirili i kako bismo živeli jedni kraj drugih bez zazora i omraze koja se opet može rasplamsati i dovesti nas na početak, možda i u situaciju da nam se uloge promene, da deca žrtava postanu krvnici a potomci krvnika budu žrtve. Simon se zamisli suočavajući se sa neočekivanim devojčinim poimanjem, koje do tada nije smatrao mogućim. Nikada mu nije palo na pamet da neko ko je Nemačkin može tako da razmišlja. Nemce je, kao i svi njegovi prijatelji, posmatrao kroz crno-bele naočare. U tom doživljaju, svi su Nemci bili lišeni osećanja krivice, a time i zli, za razliku od njihovih žrtava, na koncu i pobednika. A očigledno je da baš sve i nije tako. Evo, za ovu devojkicu, iako je Nemica, ne može da kaže ništa loše,

naprotiv. I sam bi mogao da se zakune, iako je jedva poznaje, da je bolja od mnogih koje zna. Rat je već uveliko trajao kad sam se rodila, u proleće 1941. godine, nastavila je da govori. Mozburg, moj rodni grad, tihi bavarski gradić u kome se do samog kraja rat nije osetio u svoj svojoj strahoti. Nama, deci, ništa nije govorilo da je zemlja u ratu. Naprotiv, sve to marširanje mladića u uniformama, zvuk vojnih truba i brektanje kolona kamiona, povici ljudi i mahanje zastavicama činilo se kao cirkus u koji je majka vodila moju malo stariju sestru i mene. Sećam se da su avioni često preletali Mozburg, ali nikada nisu bombardovali grad. Sad, čiji su bili – mi, deca, to nismo znali. Nisam imala nikakvu predstavu o neprijatelju, niti o opasnosti koja bi me vrebala sa neba, trčala sam niz ulicu sa ostalom decom i mahala im. Čak se slabo sećam i američkih vojnika, koji su došli u proleće 1945. Nisam ih naročito viđala ni kasnije. Sada mi se čini da nas je majka sklanjala – Ulrike, moju stariju sestru, i mene. Jedino po čemu sam zaista znala da je zemlja u ratu jesu majčine priče. Za sve čega nije bilo krivila je rat. Ni to što oca nije bilo nije me posebno čudilo – ni očeve druge dece nisam viđala, tek pokojeg, i to najčešće invalida. U mojoj glavici, to je značilo da je taj rat nekako dobar, jer su tamo samo zdravi i pravi ljudi, a kod kuće su samo oni očevi koji nisu mogli da odu u rat jer nemaju ruku ili nogu. Dečja, izvrnuta percepcija. Za mene je nekako bilo normalno da je u kući samo majka. Oca sam doživljavala kao junaka iz bajke koju je majka ponekad čitala sestri i meni pred spavanje. Starci se u to, naravno, nisu računali. Oca sam videla tek pošto se rat okončao, i to ne odmah. Nikada nije dolazio na dopust, ili se ja toga ne sećam. Ipak, mislim da nije, jer bismo mi, deca, o tome razgovarali, bar bih se nečeg setila. Zašto nije dolazio, to nikada nisam saznala. Nisam pitala, a majka o tome nije govorila. Zapravo, nikada mi, za sve te godine odrastanja, nije palo na pamet da o tim vremenima zapitkujem bilo majku, bilo kasnije oca. Prosto, bilo je tako, a i kada bih nešto pitala, usledio bi jedan jedini, uvek isti lakonski odgovor: bio je rat. Beše to razuman i ubedljiv, za nas i pomalo zastrašujući odgovor jer smo s vremenom spoznali da je rat ipak jedna ružna stvar, nešto što je vezano samo za odrasle. Kao i uvek,

posle takvog odgovora prestajali smo da postavljamo pitanja, osećajući nekakav iracionalni stid i krivicu. Kasnije, već sam išla u osnovnu školu, kada sam jednom, ni sama više ne znam šta je bio povod, o tome upitala, otac je samo odmahivao glavom i odgovarao: bio je rat, tako je moralo biti i prestani već jednom da zapitkuješ. I prestala sam da ga zapitkujem, dugo, vrlo dugo mu nisam postavljala nikakva pitanja u vezi sa ratom i tom nepoznanicom koja me zadugo više nije kopkala – šta je moj otac radio u tom ratu. Zapravo, tokom rata, majka nam je često govorila o ocu, a to je uglavnom bivalo svečeri, pred odlazak na spavanje i pre obavezne molitve milostivom Bogu, kako nas je učila, a molili smo se svake večeri. Isprva smo se sestra i ja molile Bogu i spasitelju Isusu Hristu, da nam čuvaju tatu i Führera, kasnije, kako se rat bližio kraju, molitva se menjala, molile smo da nam tatu živog vrate iz tog strašnog, ružnog i prljavog rata, Führera smo sve manje spominjali, da bismo ga s vremenom potpuno izbrisali iz naših molitava i naših glavica. Znam iz priča, mada se toga lično ne sećam, a ni Ulrike se ne seća, da nam je otac za svaki Božić slao poklone. I Ludvig, najstariji brat nas je ubeđivao da smo se radovali očevim božićnim poklonima. Kada se rat okončao, nismo imali nikakvih vesti o ocu, drugi su se očevi vraćali, i muževi, i verenici, ukoliko su uopšte sva ta ratna vereništva mogla da opstanu, mnogi su pre ili kasnije stizali kući, u grupama najčešće, mnogi i pojedinačno, kako ko i kako kad. Što je vreme više prolazilo, grupa je bilo sve manje, a pojedinačnih povratnika sve više, ali o njima se nije pričalo ili, ako jeste, najčešće šapatom. Vraćali su se ratnici, sada poraženi a nekada slavom ovenčani, verujem – sa strahom u srcu pred onim što će kod kuće zateći. Sve su to bili tihi i tužni ratnici koji su vapili za mirom i tišinom sopstvenog doma, kakvim su ga zapamtili kada su odlazili. Doduše, mnogi se nisu vratili, mnogo njih je izginulo, ali o pogibijama se ćutalo, iz straha ili stida, ne znam. Nije se ni kukalo, tu i tamo bi se čuo prigušen krik bola, jauk i posle toga ništa, tajac. Nesreće su lične, naročito kod poraženih, tuga i bol su privatni, samo su pohvale i priznanja u ratu javni i uglavnom rezervisani za pobednike. Ne, nemoj misliti da se žalim ili da prebacujem, nikako, samo ukazujem na to

kakav je život i kakve su sudbine običnog sveta koji je osećao svu istorijsku tragičnost tog rata o kojem na taj način istorija nikada nije pisala, niti će pisati. Ne, ne aboliram svoje sugrađane, sunarodnike, svoje roditelje, pa ni nas, njihove potomke, svako od njih je napravio bar jedan pogrešan odabir, doneo pogrešnu odluku ili sud, u odsudnom trenutku se uplašio ili začutio, ili samo zatvorio oči i uši i odbio da se suoči sa nečim što je kao zlo prepoznao a nije mu se suprotstavio. Govorim o savesti. Mog oca među svim tim povratnicima nije bilo. Majka je svakog jutra, u cik zore, odlazila na železničku stanicu i dočekivala vozove. Vraćala se oko podneva, nekada i kasnije, ali to je bilo prvih poratnih meseci, dok je bilo više povratnika i više nade. Kasnije, nakon što bi se vratila, trudila se da pred nama, decom, sakrije svoje razočaranje i svoj nemir, skupljala je snagu da bi mogla da krene u svojevrsnu potragu, skoro svakog popodneva, ili još kasnije, neretko i uveče. Odlazila bi povratnicima za koje je verovala da bi bar nešto mogli znati o ocu i raspitivala bi se, no ništa, nikakvih vesti nije bilo, ili je bar nama tako govorila. Ko zna, možda je od nas tajila ono što je saznavala. Zapravo, danas verujem da jeste. Nakon izvesnog vremena, neki su počeli da je izbegavaju, drugi su je tešili i govorili joj da mora da se nada i da veruje da će se njen muž vratiti. Ni očev brat se nije vratio, ali za njega smo svi već odavno znali da su ga Sovjeti zarobili pod Staljingradom. Niko nije znao da li je živ ili mrtav, strina ga je oplakala i prežalila, i misu mu je dala, jer ko bi o njegovoj sudbini gajio iluzije – Rusi su sloveli za zlikovce. Majka je strinu tvrdoglavo ubeđivala da su obojica preživela rat i da će se vratiti; naime, tako se onda govorilo za one koji se nisu vratili. Moj otac i moj stric su bili među njima. Majka je strini govorila da su ih Sovjeti sigurno strpali u neki konclager, ali da ih sigurno nisu streljali jer su im bili potrebni kao radna snaga; da moraju da se nadaju, i da je to jedino što je njima, Nemicama, preostalo u ovim teškim danima – nada i strpljenje. I od druge dece, na ulici, slušala sam zastrašujuće priče o Rusima koji streljaju svoje ratne zarobljenike, i verovala sam u njih, mada uistinu nisam znala o čemu svi oni tačno govore. Svejedno, plašila sam se i mrzela i te Sovjete, i te komuniste, a naročito one Ruse, grozne

i strašne. I tako, prošla je hladna i teška zima i došli su topliji i duži dani. Majka je sve ređe odlazila na stanicu da dočekuje vozove, sve se manje raspitivala jer povratnika jedva da je još bilo. S proleća je počela da, sa drugim ženama, odlazi na rad na nepregledna polja, okopavala je krompir. Prestala je da dočekuje vozove, od umora je imala sve manje vremena za brigu za oca, život je tekao dalje. Onda, jedne noći, ako me sećanje ne vara, sneg već beše uveliko pao – moguće je da je to bilo krajem 1946. godine ili početkom 1947. – iznenada se pred zoru pojavio otac. Vratio se iz rata. Tih dana se doista slabo sećam, bila sam mala, pričama i glasinama zaplašena i najčešće gladna šestogodišnja devojčica koja je svet oko sebe doživljavala na čudan i tužno iskrivljen način. Moja sećanja iz tog vremena zapravo su pre slike koje su se u mojoj mašti obrazovale na osnovu priča koje sam slušala od svoje majke ili starije braće. Ni Ulrike, nešto starija, ne seća se baš mnogo stvari. Ona je od mene starija osamnaest meseci, ali braća – ona su se već mnogo čega dobro sećala. Ludvig je imao četrnaestpetnaest godina, a Johan jedanaest. Nakon nekog vremena, ljudi su počeli da dolaze kod oca, isprva uveče, sa prvim sutonom, a kasnije i danju. Onda je i otac počeo da izlazi iz kuće, da odlazi među ljude, ubrzo su mu prijatelji pomogli da se zaposli u mlinu, bio je mehaničar; radio je kao vozač kamiona i auto-mehaničar. Pričalo se da je u tome bio dobar, nije bilo kvara koji nije mogao da popravi, a bio je pouzdan i odgovoran, nikada nije odbijao naređenja šefova; za takve kažu: pravi Namac. Doista, takav je bio karakter očeve generacije, ali to za mlade više ne važi, bar ne u onom smislu kako nas doživljavaju sa strane. Često je ostajao duže na poslu, sve dok ne bi otklonio kvar ili uradio štogod drugo što mu je naloženo. Sestri i meni otac je nedostajao, pa smo gundale i stalno zapitkivale majku kada će doći, a ona nam je govorila da ne zanovetamo jer otac radi nas mora vredno da radi, da bi nas sve prehranio. U tim za Nemačku teškim i ponižavajućim godinama, kako je to majka poluglasno govorila, svi smo morali da čutimo i da se žrtvuemo. Nisam znala o čemu ona govori, ali verovala sam joj da će, ako budemo dobri i marljivi i ako nam bude stvarno teško, jednog jutra, kada dođe leto, biti lepo, i da ćemo tada svi biti

srećni, a da otac više neće biti zlovoljan i stalno namršten. Ipak, u svemu što nam je majka govorila bilo je i istine, kao i u svim prevarama i zabludama. Doista, bilo nas je četvoro, vladala je nemaština, a majka više nije odlazila da radi na poljima krompira. To tada uistinu nije bilo ponižavajuće za Nemačku iako se tako u onim danima govorilo. Nekako, paradoksa li, poražena i gladna Nemačka krompirom je hranila ionako site pobjednike i možda, za početak, time pokazala da može da preživi i da ustane, ta beskrajna polja zasejana krompirom vraćala su veru u sopstvenu snagu, u nacionalni karakter koji se može usmeriti i u drugom pravcu. O onome što je uistinu bilo ponižavajuće niko nije glasno govorio, a stariji su to krili od nas. Tada sam bila mala i o tome ništa nisam znala. U poratnim godinama se o ratu i ratnim danima nije govorilo. Tajac, muk, tabu tema. I zaista, otac je ćutao, majka je prestala da spominje rat, prestala je čak i da ga okrivljuje za sve naše nedaće. Nakon nekoliko godina, gotovo da sam zaboravila da je rata i bilo. Tu i tamo bi se čulo da je neko došao iz zarobljeničtva, glas o tome bi prostrujao poput šapata, i to bi bilo sve. Stric nikada nije došao iz Rusije. Kada sam pošla u školu, već se nešto lakše živelo – bar više nismo bili gladni, a ni Amerikance više nismo mrzeli, ne zato što više nisu dolazili u Mozburg, već zato što su postali dobri. Bar sam ja to tako doživljavala jer mi se sviđao onaj njihov žuti sir iz konzerve. Njihovo prisustvo nam je, bar prema shvatanju mnogih, donelo i prosperitet, pored sigurnosti i mira. Starije generacije su se i dalje mrštile na pomen ratnih pobjednika, sklanjali su se sa ulice kada su američki vojni kamioni prolazili ili su okretali glave u stranu, retko ko leđa, ali su uporno o ratu ćutali jer, budu li morali da o tom vremenu govore, moraće i da se izjasne o onome što su činili, makar nisu ništa činili, onda o onome što su drugi činili a o čemu su oni znali i ćutali. Znali su da će se, progovori li jedan, pokrenuti lavina koju niko neće moći da zaustavi. Samo, izgleda da su nešto izgubili iz vida, istine o ratnim strahotama jednostavno se nisu mogle skrivati daveka. Ako ne budu govorili oni, govoriće žrtve. U Nemačkoj se pak odigrao nešto drugačiji scenarij, mladi, u svojoj valjda prirodnoj radoznalosti, svom organskom levičarenju, tražeći prostor

za sebe, postavljali su pitanja i, ne dobijajući odgovore, počeli su da kopaju po prošlosti. Tako je bar bilo sa mnom i mojom generacijom. Tokom prvih godina školovanja, o ratu nisam saznala više od onog što sam i inače saznala čuvši ponešto tu i tamo. 1954. godine, bila sam u poseti kod Ute, dobrostojeće školske drugarice, pomagala sam joj u savladavanju nekih predmeta koji joj nisu najbolje išli. Kod nje sam na televiziji odgledala jedan francuski film o Aušvicu. Obe smo ga dobro zapamtile. Bile smo šokirane. Još se i sada sećam naziva, zvao se Nacht und Nebel. Sećam se da smo satima tupo zurile u prazno. Ute nije mogla da poveruje u ono što smo videle. Odbijala je da poveruje, mislila je da je to običan, igrani film, da nije dokumentarac. Nisam mogla da je razuverim jer je sve to što smo videle bilo toliko nepojmljivo da jednostavno nije dopiralo do svesti moje naivne drugarice. Film je u meni izazvao bes i revolt. Do tada se o onome što se događalo pričalo neodređeno, tako da nisam mogla ništa da saznam iz tih priča. Otac, nije pričao sa nama, a kasnije sam saznala da ni sa drugima nije bio nimalo govorljiviji. Živela sam u uverenju da ni majka o očevom vojevanju nije znala više od nas, ponekad mi se činilo da je možda tek nešto naslućivala. Sada pak znam da je mnogo toga znala, ali da je ćutala. Mogu da pretpostavim i zašto, što od stida, što od straha, svakako sa željom da se sve zaboravi. O nacionalsocijalizmu generacije koje su stasavale nakon rata, i kojima i sama pripadam, vrlo su malo znale. U Rajhu nisu samo auto-puteve gradili, već i konclagere. Saznala sam mnogo više u gimnaziji, i o pogromu Jevreja. Da li je uopšte utešno što koncentracioni logori nisu nemačka tvorevina? Ipak, to se ne bi moglo reći za Vernichtungslagern. Ta su me saznanja porazila. Postalo mi je jasnije zašto je ćutanje tako dugo i istrajno vladalo. U nekom trenutku sam saznala za Einsatzgruppen, specijalne nacističke operativne jedinice koje su isprva operisale po Austriji nakon okupacije, zatim i po Sudetskoj oblasti, nakon invazije na Čehoslovačku, posle i u drugim zemljama, naročito po Poljskoj, Ukrajini i Belorusiji. Smisao tih jedinica bio je likvidacija nepoželjnih, političkih oponenta, ali i rasno proganjanje nearijevaca, prvenstveno Jevreja. Možda je prelomni trenutak u mom sazrevanju bio

onaj kada mi je do ruku došla jedna fotografija streljanja Jevreja u Ukrajini. Pokazao mi ju je jedan moj školski drug, koji ju je pronašao na tavanu svoje kuće, u nekom sanduku skrivenom pod hrpom starih i odbačenih stvari. Na poledini je pisalo: Četčirec, Ukrajina, jun 1941. Zaista sam se zgrozila. Istovremeno, neki strah se u mene uvukao, počela sam lično sve to da doživljavam, jer neko koga sam poznavala, a oca tog druga doista sam poznavala, mora da je imao neke veze sa tim suludim genocidnim zločinom. Taj strah sam videla i u očima mog druga. To nikada neću zaboraviti. Bili smo ujedinjeni u strahu i sramoti, dvojba nas je tištala: da ćutimo i strahujemo ili da se suočimo sa svim tim? Čini mi se da on tada nije imao hrabrosti da o tim svojim strahovima govori, i kasnije je ćutao, i kada sam otišla na studije, on je ćutao, verujem da i danas ćuti. Ne znam da li mirno spava ni da li sanja masovna streljanja. Strašila me je i sama pomisao na to da je moj otac poznao njegovog, iz istog su mesta, mobilisani su otprilike u isto vreme... Šta ako su zajedno i u istoj jedinici bili? Zbog svega toga i te fotografije, svog oca sam povezala sa nepojmljivim zločelima. Nikakvih dokaza tada nisam imala, no to nije umanjivalo moje strahove a neizvesnost ih je pospešivala. Nisam to mogla da zaboravim i pređem preko tih saznanja kao da se mene to ne dotiče, morala sam da reagujem, da počnem da tragam, da saznam istinu, razloge, motive, bilo šta, da saznam šta se to dešavalo sa svim tim ljudima, sa mojim ocem prevashodno. Moj dobri otac – zločinac. Svog oca sam znala kao brižnog i nežnog, koliko jedan radnik ogrubelih ruku to može biti, u to da nas je voleo nikada nisam sumnjala. Samo, nakon one uznemirujuće fotografije i misli koje su mi se rojile po glavi, počela sam svog oca da posmatram i iz nekog drugog ugla, koji je isprva bio neodređen. Fotografija mi nije izlazila iz glave. Gledala sam je i gledala, prevrtala po rukama, ispitivala je pod lupom, pomno sam posmatrala sve one uniformisane ljude, proučavala njihova mutna lica, bojala sam se da ću u nekom od njih otkriti lik svog oca, a bojala sam se da ću, dogodi li se to, zapravo otkriti dokaz očevog zverstva. Tada sam odlučila da otpočnem svoju potragu. Prvom prilikom, pravdajući se potrebom da odem do Minhena, u potaji sam

produžila i otišla do Dahaua. Tek sam tom posetom naslutila razmere strahota. Verovatno ti je poznato da je Dahau bio prvi nacistički koncentracioni logor u mojoj domovini. U svakom slučaju, postidela sam se i toga što sam tamo videla. Iznova se potvrdila moja sumnja da je istina skrivana, razumela sam sramotu i nelagodu odraslih, ali nisam ih opravdavala. Kasnije sam saznavala nepojmljive stvari o drugim logorima, o Mauthauzenu, Buhensvaldu, Ravensbriku, Flossenburgu. Dve hiljade logora je bilo ustrojeno u Rajhu i na teritorijama koje je Nemačka okupirala. Dvadeset miliona ljudi u njima je ubijeno. Aušvic, Treblinka, Majdanek moraju da se pamte, moji sunarodnici moraju da čuju o njima i da se suoče sa tim strahotama; mi smo ti arijevci zbog kojih su milioni stradali. Grdan teret je na našim plećima. U Dahauu sam čvrsto odlučila da ću studirati istoriju. Prošle godine sam pratila hvatanje Ajhmana, a ove i njegovo suđenje tom monstrumu, koji je, na moj užas, bio moj sunarodnik. Tada su mi se konačno otvorile oči, i ne samo meni, imam utisak da se to dogodilo celoj mojoj generaciji; bila je uzdrmana, a pitanja su se množila. Odgovora je bilo premalo. Sa nekolicinom kolega činila sam jezgro neformalnog istraživačkog tima na fakultetu. A otac je i dalje ćutao, nije odgovarao na moja sve agresivnija i provokativnija pitanja. Podozrevala sam i plašila se istine o njegovom učešću u ratu, krivice, nečega što ga je tištalo a što je očigledno krio. Postavljala sam mu pitanja – on je samo ćutao i odmahivao glavom; Es war ein Krieg, odgovarao je uporno. Čitala sam sve što mi je dolazilo pod ruku. I onda, za vreme ferija, putovala sam po Nemačkoj obilazeći archive. Pri kraju leta, iskoristila sam jednu priliku koja mi se ukazala i otputovala sam sa dvojicom kolega u Beč, u biro Simona Vizentala. Tom prilikom sam neočekivano otkrila jedan dokument i saznala za Judenlager Semlin. Bio je to jedan od prvih logora smrti koji je ustrojen u Evropi. Kasnije, na studijama, tokom aprila, nešto pre uskršnjih praznika, pripremajući seminarski rad o delovanju ajnzacgrupa tokom kampanje na Rusiju u 1941. godini, po preporuci svog mentora, profesora doktora Jozefa Hofmana, obratila sam se Jevrejskom dokumentacionom centru, koji je imao zavidnu dokumentarnu

građu o tim masakrima. I već nakon nekoliko dana dobila sam ljubazan i, na moje zadovoljstvo, pozitivan odgovor, tako da sam, ne gubeći vreme, prvom prilikom koju su mi studijski rasporedi dozvolili, otputovala u Beč. Kada sam došla u centar i predstavila se mladoj sekretarici, iznenadila sam se prijemu. Kao da su samo mene očekivali. Primio me je nakratko i sam Vizental. Bila sam očarana tim jednostavnim i skromnim čovekom, izgleda skoro neprimetnog ali zato izuzetnog duha i unutrašnje snage. Bila sam polaskana time što sam razgovarala sa njim, što me je podržao u nameri da se pozabavim istinom o Holokaustu, termin koji je prvi put upotrebljen u Nemačkoj od strane protestantskih teologa. Već drugog dana boravka u Beču, među mnogobrojnim dokumentima zapala mi je za oko jedna depeša iz septembra 1941. godine, upućena iz berlinske Glavne uprave sigurnosti Rajha u Harkov, SS komandantu Ajnzacgrupe „D“, o potrebi hitnog prebacivanja jednog broja sposobnih i verziranih oficira i podoficira u Beograd. Tom dokumentu nisam pridavala posebno značenje, međutim, nešto kasnije sam nabasala na spisak od jedva desetak imena, među kojima sopstveno prezime nisam mogla da ne primetim, sve i da sam htela. Očevo sam ime ugledala. Spisak je potpisao doktor Oto Olendorf, štandartenfirer, komandant Ajnzacgrupe „D“. Isprva nisam želela da poverujem, ipak, greške se dešavaju, možda je kakva slučajnost. To je nemoguće, vazda sam ponavljala, to je nemoguće. Onda sam sa podeljenim i ne baš jasnim osećanjima tražila da mi daju bilo kakva nemačka dokumenta o delovanju ajnzacgrupe u Beogradu, no nisu ih imali, bar ne u tom trenutku. Ipak, mlađić sa kojim sam sarađivala uputio me je na izuzetnu zbirku dokumenata o pogromu Jevreja u Jugoslaviji, posedovali su i niz svedočanstava preživelih. Koliko god da me je obhrvao strah od mogućih saznanja o očevom udelu u svemu tome, rešenost da saznam istinu, ma kakva da je, nagnala me je da razgledam i ta dokumenta. Moguća priča je počela da mi se razvija u glavi i da dobija obrise. Nije bilo dokumenata koji bi oca izravno optuživali, ali i ono što sam saznala o sudbini Jevreja u Beogradu u periodu kada je otac bio tamo, svi ti izveštaji, svedočenja preživelih, izjave pojedinih pripadnika

Vermahta, spiskovi, faksimili naredbi, brojne beleške, fotografske kopije, sve je to bilo više nego dovoljno da sklopim jasnu sliku o onome što se dešavalo, da shvatim bestijalnost u kojoj je moj otac možda učestvovao. I samo saznanje da je bio deo ajnzacgrupe u Ukrajini bilo je dovoljno optužujuće, i previše za moj želudac. Sumnja i strah koje sam osetila kada sam videla onu fotografiju koju mi je pokazao školski drug u Mozburgu – očigledno su bili opravdani. Bio to instinkt ili delo božjeg promisla, tek, u tom trenutku jasno sam videla svoj životni put. Nazad nisam mogla, niti sam htela. Pri povratku, dok sam čekala na bečkoj železničkoj stanici – sever da se uz peron postavi kompozicija brzog voza kojim ću otputovati za Minhen a potom se zaputiti kući, u rodni Mozburg, tresla sam se kao prut na vetru. Drhtala sam kao da imam vrućicu. Sve me je to tada sustiglo, i u vozu, dok su metalni točkovi monotono klopitali po šinama, tresla sam se onako sklupčana u uglu kupea, kraj prozora, ukočena i staklastog pogleda, bez misli, zurila sam kroz tamno okno u letnju noć koja se klatila u ritmu voza. Svitalo je kada je voz ušao pod kupolu glavne minhenske železničke stanice. Nakon neprospavane noći, osećala sam se umorno i nepojmljivo prljavo. Ukočenih udova, sa mučninom u stomaku i gorkim ukusom u ustima, vukla sam se praznim peronom ka izlazu kroz koji svi ostali putnici već behu otišli. Takva nisam mogla da nastavim put u Mozburg. Morala sam da se negde sklonim na neko vreme, na dan-dva ili bar do uveče, da predahnem, da se odmorim, da se okupam i sperem osećaj prljavštine, da se smirim i presaberem, da vidim šta mi je činiti, da odlučim šta ću sa sobom, sa ocem, sa porodicom, sa svojom budućnošću, sa svojim životom. Ne razmišljajući previše, zaputila sam se kod Petre, vršnjakinje i koleginice sa fakulteta i, bez sumnje, jedne od pouzdanijih i boljih prijateljica koje sam imala u Minhenu. U tom trenutku je bilo važno i to što je stanovala u blizini, u garsonjeri u potkrovlju stare petospratnice u samom centru grada, u jednoj mirnoj ulici, svega nekoliko stotina metara udaljenoj od železničke stanice. Kada je otvorila vrata i videla me, uplašila se, zaprepastilo ju je moje mrtvačko bledilo i izmučeni izgled. Zapravo, tek tada, kada sam videla njene razrogačene oči i

šake preko usta, kojima je prigušila krik, bilo mi je jasno kako izgledam i na šta ličim. Zamolila sam je da me pusti da uđem i da me ništa ne pita. Bez reči se sklonila u stranu i propustila me, samo je prizvala Boga dok sam se provlačila kraj nje na putu ka kupatilu, usput skoro sa gađenjem odbacivši putnu torbu. Za sobom sam čula skoro očajni Petrin glas i zabrinuto pitanje: Gudrun, mila moja, šta se desilo? Nisam imala snage da joj išta objašnjavam, samo sam joj preko ramena umorno dobacila da ćemo kasnije o svemu razgovarati. Zatvorila sam vrata kupatila i počela da skidam garderobu. Već u sledećem trenu, bila sam pod tušem. Sa prvim toplim kapima vode koja je potekla, iz mog grla pukao je krik, potom i jecaji koje više nisam mogla da zaustavim; dugo sam besomučno trljala svoju kožu nasapunjanim sunderom u nadi da ću nekako sprati prljavštinu koju sam osećala na sebi. Od povratka iz Beča prošla su tri dana, a ja sam još bila u Minhenu. Dugi razgovori sa Petrom umirili su me. Onda je došlo vreme da se zaputim kući. Bilo je već kasno popodne kada sam autobusom stigla u Mozburg. Nisam mogla odmah da odem u roditeljsku kuću, usput sam svratila u usputnu kafeteriju u centru grada, nadomak gimnazije, kamo sam često nakon škole odlazila sa drugaricama. Nameravala sam da se tu kratko zadržim, tek da popijem kafu i da još jednom promislim o svemu. Iako sam čitav scenarij početka razgovora o onome što je otac radio u ratu razradila do tančina tokom boravka kod Petre i tokom puta, iako sam bezbroj puta premotavala po glavi i naučila napamet sva pitanja i sve moguće odgovore, od reči do reči, bilo mi je potrebno još malo vremena da suzbijem nervozu i strah. I tako, prošla su skoro tri časa otkako sam sela u baštu kafea, nadomak doma koji više nisam doživljavala na način na koji sam to do tada činila. Već je bilo kasno, valjalo je da krenem, do kuće sam imala desetak, najviše petnaest minuta laganog hoda. Klecavih kolena, krenula sam ka roditeljskoj kući nadajući se da ću tamo, osim oca i majke, zateći sestru i oba brata. Nadala sam se da su braća već došla sa posla iz fabrike koju pre nešto više od godinu dana beše otvorio Boš. Tamo je sa njima povremeno radila i Ulrike. Koristila je priliku da tokom ferija zaradi koji pfening kako bi sa prijate-

ljima mogla da ode na neko kraće putovanje, čeznula je za Italijom i Firencom. Da nije ispalo sve ovako kako je ispalo, verovatno bih se i sama tamo uposlila na nekoliko sedmica. Kod kuće sam zatekla majku, koja je po običaju poslovala po kuhinji. Spremala je večeru. Otac je bio u svojoj sobi, sedeo je ispred televizora i zurio u ekran. To je majku nerviralo, govorila je da je postao nemoguć otkako je u penziji. Ulrike je bila u svojoj sobi, na spratu, a momci samo što nisu stigli. Posle posla uvek svrate sa društvom na pivo. Izašla sam u hodnik i ustrčala do potkrovlja, otvorila vrata sestrine sobe i uletela u nju, kao da me je neko jurio. Ulrike je uočila moju napetost, no nije mi ništa rekla, nije čak ni pitala da li je sve u redu. Dobro me je poznavala, znala je da ću joj sama, kada budem bila spremna reći šta mi leži na srcu. Nešto kasnije, prvo lupa vratima, a zatim i glasan smeh i vika bili su jasno obaveštenje da su braća konačno stigla kući i da je vreme da siđemo na večeru. Ulrike me je pozvala da siđemo, no ja sam joj odgovorila da ona pođe, da ću ja odmah, samo da odnesem stvari u sobu. Kada sam sišla u trpezariju, svi su već sedeli za stolom, otac, kao i uvek, u čelu trpeze, onda, sa desne strane, braća, Ulrike sa leve strane kod začelja, gde je bilo i majčino mesto. Nisam odmah ušla u trpezariju, nekoliko trenutaka sam stajala u dovratku. Sve vreme sam žutu kartonsku fasciklu pritiskala na grudi. Onda sam kročila ka stolu, zauzela svoje mesto i tiho svima poželela dobro veče. Imala sam osećaj da u vazduhu vlada čudna i zategnuta atmosfera, verovatno stoga što sam upravo ja bila stegnuta. Niko osim mene nije znao šta će se dogoditi. Jeli smo ćutke. Pri kraju večere sam smogla hrabrosti i pogledala oca, koji je jeo mirno i sporo. Delovao je odsutno i starački mlitavo. Obratila sam mu se tihim glasom ali mi nije odgovorio, samo me je osmotrio brzim iskošenim pogledom i nastavio da jede. Neprimetno je klimnuo glavom, valjda da mi stavi do znanja da me je čuo. Tata, šta si radio u Beogradu?, konačno sam mu postavila pitanje koje mi se tako dugo motalo po glavi. Namah se ukočio, viljuška koju je prineo ustima zadrhtala mu je u ruci, no nije skrenuo pogled sa tanjira, niti mi je odgovorio. Za vreme rata, dodala sam tiše. Učinilo mi se da su ostali u mom glasu prepoznali neku prete-

ću čvrstinu i rešenost, iako nisu znali na šta zapravo ciljам. Ispod oka sam napeto pratila ponašanje ukućana. Trudila sam se da mi ništa ne promakne, a srce mi je snažno lupalo. Samo je majka prebledela, to mi nije promaklo. Johan i Ulrike su se zbunjeno zgedali. Johan joj je uputio upitan pogled, a Ulrike je samo skupila ramena i napravila grimasu koja je jasno govorila da je i sama iznenađena. Primetila sam kako su se Ludvigu zategle i pobelele vilice i kako me je ljutito prostrelilo pogledom; u tom sam se trenutku uverila da on, moj najstariji brat, zna nešto, kao i majka, ili da, ako ne zna baš punu istinu, zna mnogo više nego što želi da se sazna. Za stolom je i dalje vladao muk. Šta si radio u Beogradu za vreme rata, tata?, ponovila sam pitanje, sada glasnije i odlučnije. Svima je bilo jasno da takva, tvrdoglava, neću odustati od onoga što sam naumila. Johan i Ulrike su iščekivali rasplet, dok su se Ludvig i majka pribojavali ishoda. Otac je iznenada odbacio viljušku preko stola i odgurnuo tanjir iz kojeg se hrana prosula po belom stolnjaku. Ustao je neočekivano brzo i spretno za svoje godine i pritom oborio stolicu koja je s treskom pala na pod. Niko u ovoj kući nema pravo da me to pita, pa ni ti. Razumeš li, ti, mala nezahvalnice? Sve što sam radio radio sam časno i predano, revnosno sam i savesno izvršavao naređenja jer sam tako na najbolji mogući način služio otadžbini. Radio sam sve ono što je Nemačka od mene zahtevala, ništa više niti išta manje od toga, vikao je otac na mene. Varaš se, oče, grdno se varaš, odgovorila sam mu hitro i bez straha. I sebe sam iznenadila sopstvenom hrabrošću i otresitošću. Da li je to tvoja zahvalnost za to što te hranim?, prosiktao je otac na mene. Učinilo mi se da će krenuti ka meni ne bi li me ošamario, no nije, što me je ohrabrilo, te sam mu prkosno odgovorila da jedno sa drugim nema nikakve veze. Vikao je na mene, tvrdio je kako je njegova savest čista. Das war mein Pflicht', dreknuo je na kraju i lupio šakom o sto, a potom se na petama okrenuo, onako vojnički, i izašao iz trpezarije. Da li je, tata?, povikala sam za njim. Da li je? No otac je već grabio hodnikom ka svojoj sobi. Das war mein Pflicht! Das war mein Pflicht!, čuo se očev glas kako ponavlja tu svima dobro poznatu rečenicu. Potom se začuo tresak vrata i lupa iz očeve sobe, kao da ruši nameštaj.

Dok smo otac i ja vikali, majka je sve vreme sedela za stolom oborena pogleda, bleđa i nepomična, sa rukama u krilu. Ludvig je besno skočio od stola i povikao iz sveg glasa na mene pitajući me šta to ima da znači. Kakva su to glupa pitanja, kakve su to idiotske insinuacije, siktao je bez prestanka. Zar vlastitog oca tako gnusno optužuješ? Unosio mi se u lice dok se drao. Dok je Ludvig besomučno urlao, Johan je sa nevericom gledao čas u mene, čas u starijeg brata, pokušavajući da sazna o čemu se uopšte radi i šta se to iznenada dogodilo, jer njemu ništa nije bilo jasno, kao, uostalom, ni Ulrike. Kao ni Ludvig, ni ja nisam više obraćala pažnju na njih dvoje. Sva sam se usredsredila na najstarijeg brata, koji je bljuvao vatru. Optužila sam ga stalozhenim i ravnim glasom da je znao. Šta je znao? O čemu vi to, o čemu se uopšte ovde radi?, vikala je Ulrike. I Johan je želeo da mu neko konačno kaže o čemu je reč. Ludvig je zauralao na njih da učute. A ti ne urlaj, nije mu Johan ostao dužan, a onda se okrete ka meni i reče mi da mu dugujem objašnjenje za sve ovo. Da, imao je pravo, dugovala sam mu objašnjenje. I njemu i Ulrike. Majka je za to vreme drhtavim glasom zakukavala kako su mi napunili glavu lažima. Ponavljala je neprestano da su to sve laži. Crno dete, nije valjda da si poverovala u sve te perfidne laži o svome ocu?, zapomagala je kršeći ruke. Više nije bilo prostora za uzmicanje, pitala sam je o kakvim to lažima govori. Bilo je očito da majka ipak što-šta zna. Pitala sam je šta taji. Ništa ja ne znam, ljutito mi je odgovorila. Optužila me je da na pravdi boga optužujem oca koji mi je dao život. Ne, rekla sam joj da ga ja nisam optužila već mu samo postavila jedno jednostavno pitanje. Majka je počela da zapomaže pitajući se kroz plač šta je to snađe. Više me nije slušala, više nije želela da čuje ni reč od onoga što sam joj govorila, na moja pitanja nije želela da odgovara. Udarala se pesnicama po glavi i zapomagala: Zar i posle osamnaest godina da nas prate ratne utvare, zar nismo dovoljno propatili svih ovih godina? Nisam odustajala, nisam pognula glavu. Ulrike je skoro histerično prodrmusa majku pitajući je o čemu to priča, o kakvim utvarama? Rekoh joj da to nisu utvare već seni nedužnih. Johan je očajnički preklinjao da mu neko konačno objasni ovu situaciju. Rekla sam mu

jetko da bi bilo najbolje da mu Ludvig objasni, ili još bolje majka jer znaju istinu. Činilo mi se da majka zna i više nego što bi i sama želela. Crno dete, šta nam učini?, kukala je majka. Pitala sam je šta sam to ja učinila, pa, kad ne dobih nikakav odgovor, ponovila sam pitanje i dodala da je to krajnje suvislo pitanje. Ludvig mi je dobio pretećim glasom da ne vičem na majku, nazvavši me nezahvalnicom a Johan je pokušavao da ga smiri plašeći se da će nasrnuti na mene. Rekoh Johanu da je otac bio pripadnik ajnzacgrupe, i tako mu otkrih istinu. Odmah sam mu i objasnila da su to one posebne nacističke jedinice koje su formirao Hajdrih, za koga je već čuo, i više zbog Ludviga nego zbog Johana dodala sam da mu je nadimak bio Praški Kasapin. Glas mi je drhtao dok sam to govorila. No možda mi je to što sam konačno takvo šta prevalila preko usta i dalo snage da nastavim, te sam se prilično besno okrenula ka Ludvigu i prosiktala: Je li tako, Ludviže? Ludvig se nije dao, besneo je i pravio se da ne zna šta to ja umišljam. Optužio me je da me tamo, na tom fakultetu, kljukaju samo lažima i prljavom jevrejsko-komunističkom propagandom. Ulrike kao da nije više pratila svađu, na nju su moje reči ostavile vidan utisak, teško joj je bilo da shvati da je to što sam rekla o ocu moguće. Onda sam iz fascikle izvadila sve one fotografske kopije dokumenata kojima sam raspolagala i razasula ih pred njih po stolu. Evo vam i dokaza!, vikala sam i pod nos im poturala dokumenta, izveštaja i drugih dokaza o počinjenim zločinima Ajnzacgrupe „D“, kojoj je otac pripadao, po Ukrajini, i o onome što se događalo u Beogradu. Onda sam se okrenula ka Ulrike i rekla joj da će, bude li imala dovoljno jak želudac, sklopiti celu priču. Ludvig, koji je do tog trenutka nakostrešen stajao sa druge strane stola, zagleda se u papire i iznenađeno se stropošta na stolicu; majka je i dalje plakala, Johan je vrteo glavom u neverici, dok je Ulrike kao u transu prebiralala listove i samo ponavljala: Nije moguće! Nije moguće! Nije moguće! Majka više ništa nije čula niti videla. Jednako je jadikovala presamićena, držeći se obema rukama za stomak, vazda je ponavljala jedno te isto. Zašto, kćeri moja, zašto? Zar sam zato odvajala od usta za tvoje studije, da bi mi kuću rasukčila? Kao da joj se ceo svet srušio. Ali i meni se svet srušio

nekoliko dana ranije. Bilo mi je žao nje, ali zar nije mogla da pretpostavi da će istina jednom, kad-tad, izaći na videlo? Morala sam da je pitam zašto je tajila sve ove godine, da li su i ona i otac doista mislili da će moći da sakriju istinu od nas. To jednostavno nije moguće, bilo je samo pitanje trenutka kada ćemo saznati ono što su krili od nas. Nemačka nije ostrvo u moru tišine. Mislili su da će se sve zaboraviti, da će time što je osuđeno nekoliko krvnika sve biti namireno, da će žrtve zaboraviti, da će se sve svesti na mitologiju holivudskih filmova o viteškom ratovanju? Neće, jednostavno neće. I nije. Prvi put su neke istine u našoj kući izgovorene te večeri, petnaest godina nakon svršetka rata. Prvi put. U nekim kućama nisu ni tada, ali hoće. Jednog dana, pre ili kasnije, moraju se izgovoriti. Jednostavno moraju. Rekla sam joj da je na desetina miliona ljudi ubijeno, jedan narod skoro je istrebljen i, što je najgore, moj je otac učestvovao u tome. Koliko se ljudi koje poznajemo, koji normalno žive oko nas ovde, u susedstvu, u Mozburgu, ponaša kao da ništa ne zna, kao da se ništa nije dogodilo? Izgovorom da je bio je rat, ništa nije rešeno. Čini mi se da sam bila u nekom transu, niko me nije prekidao. Svi su ćutali, čak je i Ludvig začutao. Ja sam govorila i govorila. Time nije ništa rešeno, tvrdila sam majci gledajući je ravno u oči. Nije mogla da izdrži moj pogled ili joj je jednostavno sve to bilo neprijatno, možda je sve to doživljavala na način koji ja nisam mogla da shvatim. Ipak, nadam se da je ona mene shvatila. Možda nije odobravala ono što sam im govorila, ali sigurna sam da me je razumela, ako ništa više. Ne može se živeti kao do sada, kao pre, kao da se ništa nije dogodilo, samo ovog puta malo mudrije, bez nacionalsocijalizma i bez Hitlera. Više nisam mogla da se suzdržim, urlala sam od bola, od muke, od nemoći. Kada sam se malo smirila, pitala sam majku kako je mogla da živi sa tim, kako je tata mogao da živi sa svim tim. Jedva sam uspevala sve to da izgovorim, suze su me gušile. Majka kao da me nije mogla čuti, samo je ponavljala molitvu bogu da joj oprost. Šta da joj oprost pitala sam je, no odgovora nije bilo. Ni tada nisam prestajala da govorim, optužila sam je da je sve vreme znala šta se događalo, u šta je otac bio umešan, šta je radio, da je ćutala i od nas tajila istinu,

pitala sam je kako je mogla svake nedelje da odlazi u crkvu na misu, i nas da vodi? Podsetila sam je da nas je vodila na prvu pričest, vodila nas i ohrabivala da se ispovedimo. Pitala sam je da li je ispovedala saznanje da je otac odgovoran za smrt nekih nevinih ljudi. Pital sam je da li ih na neki način i sama nosi na duši jer je znala a čutala je? Šta joj je rekao sveštenik? Možda da tri puta očita Očenaš i tri puta Zdravomarijo? Da li si pomislila na očeve krvave ruke dok te je grlio, da li si pomislila na one koje je ubio dok ste vodili ljubav? Onda se Ludvig prenuo iz obamrlosti. Mislila sam da će me udariti, no samo je prosiktao da je dosta i da sam preterala. Rekao mi je da nemam pojma kakva su bila ratna vremena, bila sam mala i zaštićena od svega jer nas je majka štitila, mene i Ulrike, onoliko koliko je mogla, jer ni njoj tih godina nije bilo lako, ali, reče, on je bio dovoljno star da sve to upamti, i više od toga, da doživi i proživi neke od tih strahota. Samo ga je čudo spaslo da ga ne regrutuju u poslednjim danima rata, kao što su regrutovali neke njegove drugove, Gintera i Hansa, i Hansovog starijeg brata, koji je poginuo a da nije bio ni svestan šta ga je snašlo, nije ni metak ispalio, nije ni pušku čestito uzeo u ruke a granata ga je raznela. I njega i čitav njegov vod. Bio je rat, okrutan rat u kojem te niko ništa nije pitao, rat u kojem su samo naređivali, a ti si morao da kažeš razumem i radiš ono što ti se naredi, jer to smo mi, Nemci, jer je to bila naša obaveza i dug prema otadžbini. Još bi mi on pričao o časti i dugu prema otadžbini i državi da ga nisam prekinula i upitala da li ima predstavu šta otac nosi na duši? Da li zna šta su radile jedinice ajnzacgrupa po Poljskoj, u Rusiji, da li znaš da su u tih nekoliko meseci samo u Ukrajini pobili više od milion ljudi? Čitav jedan grad poput Minhena. No, bio je neumoljiv, tvrdio je za oca da šta god da je radio, radio je jer je morao, jer su mu naredili i zato ne želi da zna šta je morao da radi jer ništa nije zavisilo od njega. Da, uplašio me je. Opet, u njegovom pogledu sam uočila ne samo bes već i ljudsku nemoć, onu nemoć koju prepoznajemo u očima malog čoveka koji stoji pred nečim velikim i nepoznatim, koji se plaši i ne razume a koji bi istovremeno da bude deo tog nepojmljivog i velikog, ne bi li sebe tek spasao od propadanja ili propasti, pritom ne

shvatajući da time gubi svoju ljudskost, da đavolu predaje dušu. Kada se malo smirio, skoro pomirljivim iako prekornim tonom prebacio mi je da oca nimalo ne uvažavam, da je zaslužio bar toliko da ga ostavim na miru ako već neću da ga poštujem zbog svih strahota kroz koje je prošao. Bila sam besna. O kakvom je on to nacionalnom ponosu govorio? Kada sam ga pitala da li zna da je u ime tog nacionalnog identiteta u Beogradu za nepuna četiri meseca u gasnoj komori ugušeno preko osam hiljada žena i dece, i to u vremenu u kojem je naš otac tamo bio, kao čovek od poverenja komande. Prebacio mi je da rođenog oca optužujem a da ne znam da li je uopšte kriv. I ne znam, rekla sam mu. Ne znam jer je ćutao godinama, kao i majka što je ćutala. Zato sam ga ipitala a on mi nije odgovorio. Dala sam mu priliku da mi kaže svoju istinu. Usledilo je bratovljevo priznanje da je i on ponešto znao i da je to krio. Doista sam bila preneražena time, a rekao mi je ovo: Pa šta bi ti, da izađe na trg i da viče: ja sam ubijao Jevreje? Toliku bezdušnost ipak nisam očekivala od njega. Sebe nisam te večeri doživela kao hrabru devojkicu. Ne, nikako, bila sam očajna i poražena. Znam da moram da živim sa time što je moj otac učinio, što su naši očevi činili, što su mnogi moji sunarodnici učinili, u svoje ime, u ime drugih Nemaca, u ime budućih Nemaca, pa i u moje ime. Moram da živim sa činjenicom da je moj otac, čovek koga sam volela, za koga sam mislila da je najbolji otac na svetu, nešto sasvim drugo, da je verovatno hladnokrvno ubijao, ovde, na onom mestu na kome smo se jutros sreli, da je tamo ubijao: žene, decu, starce, Jevreje, Rome, Srbe, koga sve ne. I ne samo ovde, i pre toga, verovatno u Poljskoj, verujem – i u Ukrajini. Moram da živim sa svešću da je moj otac možda ratni zločinac. Moramo da se suočimo i da prihvatimo istinu, da živimo sa istinom, sa razočaranjem, sa činjenicom da su nas naši očevi izdali, da su porušili sve naše snove o ljudskom biću u njima, što nam je uništilo veru u čoveka, u Boga. Sve me to nagoni da sebi postavim pitanje postoji li Bog, kako je mogao da dozvoli da ljudi toliko pate? Samo tada još nisam spoznala potpunu istinu. Nastavila sam da tragam, kao što i sada tragam. Verujem da ću celog svog života tragati za njom. Suviše je to bilo strašno da bi se samo za jedan ljudski život

spoznala sva istina o nacističkim strahotama. Da, ovde sam jer želim ljudsko biće u sebi iznova da izgradim, Boga u sebi da ustrojim i da pronađem bar neke odgovore. Ko je ubio Boga – to znam, to su učinili isti oni koji su ubijali u Aušvicu, no da li je Bog preživeo – to još ne znam. Ako je preživeo, duguje mi mnoštvo odgovora. Sopstveno pak samopoštovanje ne mogu iznova da ustrojim u Nemačkoj, u Mozburgu, već to moram učiniti upravo ovde, na ovom mestu, na onom stratištu, među duhovima svih onih koje su moji sunarodnici, a možda i moj otac, hladnokrvno poslali u smrt. Očigledno, morala sam da se upoznam sa preživelim, ali i sa nekim poput tebe, sa onima koji pamte, sa nekim čijeg bližnjeg je moj otac možda ubio, da osetim i shvatim svu strahotu i svu bol, na drugačiji način nego što sam to doživljavala tokom ona dva dana i jedne neprospavane noći u Beču čitajući potresne dokumente. Ovde sam da sebi iznađem priliku da, gledajući nekom poput tebe u oči, vidim bolju sebe, možda i bolji svet, da pronađem nadu za taj bolji svet. Ovde sam da bih mogla da podignem glavu i zakoračim prema suncu, da stanem pored tebe i da kažem da znam šta je istina, ma kakva ona bila, da kažem da moram i da mogu da se suočim sa njom. Ovamo sam došla da molim za oprostaj, ne za oprostaj mom ocu za ono što je učinio, jer mu ni ja neću oprostiti, već za oprostaj meni; oprosti mi da bih mogla da ti pogledam u oči i da u njima vidim sebe kao ljudsko biće. Pitala sam ih, pre svega se to odnosilo na Ludviga, da li su svesni da mladi ljudi više ne žele da zatvaraju oči, da žele da otkriju istinu, punu i pravu istinu. Ludvig je začutao, sporila sam se sa mlađim bratom, nije mu bilo jasno šta zapravo želim, šta me nagoni da tako postupam, konačno, pitao me je šta želim time da postignem. Jadni Johan, bio je zbunjen i očajan, kao da mu se te večeri srušila predstava o srećnoj i skladnoj obitelji jer ju je tako doživljavao. Johan me doista nije razumeo, ali Ulrike jeste. Ulrikino svrstavanje na moju stranu ponovo je razjarilo Ludviga, prasnuo je i sa prezirom se uneo sestri u lice i, kao što je to već sa mnom učinio, optužio je za izdaju porodice. I to je vaše hvala roditeljima, vikao je, za sve što su za vas učinili?! Sa gađenjem nas je gledao da bi se konačno uputio kroz hodnik ka izlazu iz kuće. Što se mene tiče,

završio sam sa tobom, Gudrun, doviknuo je pre nego što je za sobom zalupio ulazna vrata. U trpezariji je zavladala mučna i teška tišina, koja je kao kamen pritiskala. Johan me je gledao sa nevericom, molećivo, kao da me pita šta mi bi da sve to iznenada potegnem. Kraj sve muke, delovao mi je pomalo smešno, vrti glavom i sam sebi govori: da mi je neko rekao da ću ovo doživeti, odalamio bih mu takvu šamarčinu da bi mu u glavi sve zvečalo. Vidim, moj zbunjeni brat pokušava da sebi da kakvog oduška ili, ako ništa više, ono bar da prekine neprijatnu tišinu, da snizi tenziju. Za to vreme, Ulrike pretura po papirima, čita jedan po jedan dokument; vidim da je nervozna, grize donju usnu, u očima joj se skupljaju suze, s vremena na vreme diže pogled ka meni, potom ka bratu, onda kriomice odmerava majku, koja obema rukama pridržava oborenu glavu nad stolom i tiho plače. Grozničavo ponavlja kako ovako ne može, da sve ove papire mora na miru da pročita, ne ide to ovako, preko kolena i ustaje od stola, sakuplja razasute listove i odlaže ih u fasciklu i sa njima pritisnutim na grudima se tiho udaljila. Johan je takođe ustao od stola i vrteo se po kuhinji, ne znajući šta bi sa sobom. Frktao je i sam sa sobom razgovara, najradije bi nekud da ode i kaže da ide, da razbistri glavu, jer je sve to bilo previše za njega. Ostala sam sama sa majkom. Obe smo ćutale. Sedela sam za stolom i gledala kroz nabrane čipkane zavesice na prozoru u nebo nad dvorištem, koje se od zalaska sunca crvenilo poput krvi. Onada je majka ustala i nervozno sa trpezarijskog stola počela žurno da sakuplja posuđe. Tišina koja je vladala mučna je bila i meni i njoj. Nakon nekog vremena, više nije mogla da izdrži i prekrstivši ruke na grudima zagleda se u moje lice, kao da me prvi put vidi, kao da me nikada pre nije videla, kao da me više ne prepoznaje. Pobogu, dete, da li znaš šta si nam večeras priredila?, pitala me je čudnim bezbojnim glasom, lišenog bilo kakvih emocija, kao da ih više nije bilo u njoj. Odgovorila sam joj da znam. Neočekivano sam joj mirno odgovaram. Potom sam joj rekla da sam ih primorala da se suoče sa sopstvenim sramom. Dovala sam vas u situaciju da se suočite sa onim što ste od nas licemerno tajili tolike godine. Skočila je i pre nego što mi je snažno opali šamar, kroz zube je besno procedila da sam neza-

hvalna mala kučka. Bila je besna, optužila me je da sam gadura koja je gleda u oči i hladnokrvno sve te gadosti govori. Sve vreme sam nepomično stajala pred njom i gledala je pravo u oči. Činilo mi se da ju je takvo moje držanje pogodilo više nego da sam bilo šta rekla. Bila je nemoćna, srušila se na stolicu i ponovo briznula u plač. Bila je poražena, sama je sebe porazila, i toga je, čini mi se, u tom trenutku postala svesna. Tada sam joj tiho, možda i sa trunskom osvete prevarenog i izdanog deteta, rekla da me je njen šamar manje zaboleo od činjenice da su oboje, i ona i otac krili istinu, da su nas lagali i da su me oboje razočarali. Majka kao da me nije čula, plakala je bez glasa i bez suza. Stajala sam uspravna pred njom dok je plakala. Zapravo, više nisam bila sigurna ko je iz celog tog događaja izašao kao pobednik, a ko kao poraženi. Onda me je iznenada zapitala koji je to greh prema meni počinila da joj takvim zlom na dobro vraćam. I još je dodala: Bog sve vidi, i ti ćeš imati decu. Upravo me je ta poslednja majčina rečenica ubedila da smo svi mi gubitnici. Ali i oni Jevreji, i oni Rusi, Romi, Ukrajinci, svi su oni imali decu, Rekla sam joj. I one beogradske, Jevrejke, behu majke koje su gledale kako im deca na rukama umiru od gladi i studeni. Pitala sam je da li se ikada zapitala šta će biti kada jednom saznajmo istinu. Nije mi odgovorila, ćutala je. I kada sam joj rekla da bi sigurno drugačije postupala, i da bi otac, onog leta 1941. godine, kada je harao Rusijom, i u zimu 1942, da je mislio na nas, sigurno dobro razmislio pre nego što bi saučestvovao u svim onim zločinima. Kada sam joj rekla da ni ona ni otac tada nisu mislili na sopstvenu decu i na njihovu budućnost, videla sam grčeve na njenom licu. Zar ti se ne čini, upitala sam je, da smo ceo život proveli u lažima i obmanama? Bilo mi je teško, doista. Optužila sam majku da je Boga iz naše kuće prognala nakon što ga se otac u gasnoj komori odrekao. Bila sam neumoljiva i gruba. Zapravo, bio je to trenutak mog najdubljeg očaja. Kako da živim, pitala sam je, sa svim tim saznanjima? Reci mi gde ću sada, majko, Boga da pronađem, kaži mi gde da ga tražim kada svuda vidim samo sablasne duše umorenih, duše koje lutaju tražeći svoj spokoj. Ako ti i otac možete da živite sa svim tim mirne savesti, meni je za to potrebno mnogo više. Izgovorila sam do kraja ono što mi je bilo na

duši i, greajući, istrčala u hodnik, pa kroz otvorena stražnja vrata izjurila u malo dvorište iza kuće. I jedva da je izgovorila poslednje reči kada se, uz nesnosnu galamu i ciku, oko njih sjati gomila. Gudrun se uplašeno skupi, a Simon skoči da je zaštiti. Prepoznavši pridošlice, shvatio je da joj nikakva opasnost ne preti. Pa vi niste normalni!, vikao je na Nikolu koji ga je zagrlio. Ma idite dođavola, protestovao je odmahujući rukom. Sorry, ne prestajući da se smeje, izvinjavao se Nikola. Presamitivši se preko stola, on namignu Gudrun, koja je dolazila sebi. Već u sledećem trenutku, na nju je navalila Jelena i obasula je poljupcima. Mače, cvrkutala joj je pokazujući na Simona, je l' te smara ovaj mamlaz? Samo mi ti, sestro, kaži, ima da ga nema! Uzalud je Simon molio Jelenu da ostavi Gudrun na miru. Uostalom, ne razume te. Nikola se nasmeja i reče da je moguće da ne razume srpski, ali zasigurno razume Jelenine poljupce, pa upita Gudrun: Je l' tako, sestro? Tek tada Jelena upita Simona da li je svestan koliko je sati? Ne, to doista nije znao. U svoj toj gunguli Gudrun je jedva uspevala da suzdrži suze. Sve ju je ovo očito duboko dirnulo, pa je i ona zagrlila Jelenu i poljubila je u obraz. Eto, vidiš!, iskezila se Jelena Simonu. Šta sam ti rekla, ma razume ženska, i te kako. Veronika, Jelenina koleginica iz studentskog doma koju su usput pokupili priđe i sede na drugi rukohvat stolice na kojoj je sedela Gudrun i reče joj na perfektnom Engleskom: We came just to greet you, i pokaza dva reda belih zuba. It's my pleasure, odgovori joj Gudrun brišući suze. Pa, odosmo mi dalje u život!, dobaci Nikola i dade znak graktavoj bulumentu da je vreme za pokret. Kada su se udaljili, Simon se nagnu ka Gudrun i, osmehujući se, reče joj kao da se pravda: Izvini za ovo. Zaista nisam imao pojma da će ponovo doći, mada sam mogao to da očekujem. I tek tada Simon bolje osmotri baštu i zaključa da je skoro prazna, jedva nekoliko zaljubljenih parova i oni. Konobare nije računao. Simon pogleda na časovnik i zaključa da je ponoć prošla. Čak je i poslednji talas mladih nakon kraja poslednje filmske projekcije u bioskopu „Jadran“ već protutnjao Knez Mihajlovom. Dok su napuštali praznu baštu kafane, koja je tonula u polumrak osvetljena samo uličnim svetiljkama, Gudrun je nastavila svoju priču: Kada

sam izašla i zaustavila se nasred dvorišta iza kuće, imala sam osećaj da sam potpuno poražena, drhtala sam, kao da me je groznica tresla. Nisam više znala šta bih sa sobom, tišina je svojom mučninom još više poticala osećaj samoće u meni. Činilo mi se da to malodušnost iz mene progovara čim otkrivam u sebi sumnju u svrsishodnost želje da ikome u toj kući bilo šta razjasnim. Znala sam da je uzaludan svaki pokušaj da sa ocem o bilo čemu razgovaram. Doista, zar mi nije odrekao pravo da ga išta pitam? Poznavala sam svog oca, dobro sam upoznala njegov karakter tokom godina svog odrastanja, naročito njegovu iritirajuću krutost koju je nazivao ponosom. Seiner verdammter Hochmut. Deutsches Hochmut. I one večeri sam istu tu rečenicu izgovorila, samo što sam tada šutnula gipsanog patuljka koji je stajao kraj ogradice majčine brižljivo negovane bašte. Na toj ljupkoj figurici sam iskalila sav svoj bes i svu svoju nemoć. Nisam u mraku videla kuda se figurica otkotrljala, ali mi je odmah bilo žao, nije patuljak kriv za moje porodične nedaće. Znala sam da će otac odbiti svaki razgovor sa mnom, kao što je to i inače znao da čini, neće mi pružiti priliku da svoju tvrdoglavu i meni neshvatljivu lojalnost državi dovede u pitanje, jer njegov kredo je van svake sumnje, kao i ispravnost i nepogrešivost vlasti, pa i onih vlasti koje su ga načinile zločincem. A i majka mi je već rekla sve što je imala, sumnjala sam da jedna drugoj imamo šta novo da poručimo. Dolazeći iz Minhena strahovala sam da će se dogoditi upravo to što se dogodilo, da ćemo se razići. Ipak, učinilo mi se da se majka napokon trгла, da je bila u iskušenju da prizna da je pogrešila što je ćutala i od nas skrivala istinu, da će se otvoriti i možda iskazati sve ono što je tokom svih tih godina potiskivala duboko u sebe, mučėći se. No trenutak nade da će se u majci nešto prelomiti bio je kratkotrajan, poput treptaja, pobedila je njena lojalnost ocu, ona lojalnost koja ju je sve to vreme iznutra izgrizala i doprinela da pre vremena ostari. Trenutak u kojem sam poverovala da će se instinkt majke i žene pobuniti otišao je nepovrat. Jedino što mi je ostalo bilo je da je žalim. I žalila sam majku, žalila sam je kao što sam i oca žalila. Bilo mi je žao te sitne, tihe i bezvoljne žene s tamnim kolotovima oko očiju; bilo mi je žao

te pedesetčetvorogodišnje žene smežuranih i izboranih obraza, kvrgavih i košćatih ruku, čiji su usporeni pokreti te večeri bili lišeni životnosti, koja je izgledala kao prava starica; takvu sam je, čini mi se, pamtila odvajkada, ali tek u tom trenutku sam shvatila da se sve vreme mučila jer sa sobom se nije mogla izboriti, sebe nije mogla pobediti. Da, bila sam besna na majku, možda više nego što sam to želela. Zar nije mogla da smogne dovoljno snage, samopoštovanja radi, svoje dece radi, da se suprotstavi, da kaže bar ocu, ako ne čitavom svetu, da neće više da skriva istinu od sopstvene dece, njihove budućnosti radi, da ne načine iste ili slične greške, da na sebe ne navuku zlo, zarad spasenja njihovih duša, jer kakvi hrišćani mogu biti bez Spasitelja u sebi? Bila sam ljuta na majku jer je bila spermna da naše duše preda đavolu u zalog radi zataškavanja, obmana i laži čiji je postala akter – voljno ili nevoljno, svejedno. Onda sam začula korake. Znala sam da to Ulrike dolazi. Kada mi je prišla brižna i vidno zaplašena upitala me je šta nameravam da radim. Odgovorila sam joj bez razmišljanja da ne znam, ali sam se odmah predomislila, pa sam znatno tišim glasom dodala da ću otići do reke, da se malo prošetam obalom i saberem. Osećajući da želi da bude kraj mene pozvala sam je da skupa odemo. Do reke smo koračale sporednim i skoro pustim ulicama, u tišini, jedna uz drugu. Tek kada smo stigle na kej, Ulrike je prišla ogradi i zastala, zagledavši se u čkiljava prljavožuta svetla parka na suprotnoj obali. Ovde je sve isto godinama, otkako znam za sebe, reče. Naizgled isto, i onda odjednom shvatiš da ništa nije isto, da ništa nije kako ti se činilo. Prozreš da ispod privida koji ti se natura živi neki drugi grad, neki drugi ljudi, neke druge sudbine, iza nasmešenih lica naslućuješ strah, strah od istine, od toga da će neko nekada saznati ono što grozničavo kriješ, da se strogo čuvana tajna ne sazna. Ljudi se otuđuju, isprva od drugih, potom od najbližih i najdražih, na koncu i od samih sebe, od celog sveta na koncu; to više nije ni licemerje, to je smrt kojoj su nas učili na časovima veronauke. Više ne znam šta da mislim ni kome da verujem, kad sopstvenom ocu više ne mogu, tronuto i u dahu izusti Ulrike, dok ju je glas izdavao. Prišla sam joj, zagrlila je i poljubila. Nisam joj ništa rekla, a i šta bih mogla da joj

kažem? Reći utehe nisam nalazila ni za sebe, a da joj kažem bilo šta drugo bilo bi neprikladno; bila sam svesna da sam odgovorna za njeno stanje. Čutanjem sam joj pružila priliku da iskaže ono što joj je na duši. Nakon nekog vremena, progovorila je. Reče da je sve one papire pročitala i pitala me da li mislim da su verodostojni i to sa vidnom senkom straha u glasu. Odgovorila sam joj da su bez sumnje autentični dodavši da tatu ništa izravno ne optužuje. Da ga je bilo koji dokument optuživao, verujem da bi mu već bilo suđeno. Ulrike je zaključila sa nekakvom nadom da onda otac možda doista nije kriv. Možda, pospešila sam je u nadi, ali joj rekoh i to da mi nije jasno zašto je onda onako reagovao za večerom. I Ulrike je zaključila da bi to bilo pravo pitanje za njegovu savest. Nije znala i plašila se da samo pomisli šta je to što je otac želeo da sakrije. Upitala sam je da li zna išta o ajnzacgrupama, da li zna šta su pripadnici tih jedinica radili. Čutala je i tupogledala u reku. Ništa zapravo nije znala. Od te večeri niko u našoj porodici više nije mogao da se pravi lud, da se ponaša kao da se ništa nije desilo. Rekla sam joj da više ništa neće biti isto. Te večeri kraj reke, u Mozburgu, pokušavala sam da se prisetim da li je otac ikada sa nama razgovarao kao što bi očevi trebalo da čine. Ne sećam se da nam je ikada uputio kakvu moralnu pouku, ne sećam se da se ikada na božje zakone pozvao. Nisam se setila takvog događaja, a nije se setila ni Ulrike. Tada mi se činilo da otac nikada sa nama nije išao u crkvu. Ulrike se usprotivila, jeste, išao je, rekla mi je, ali davno je to bilo, bile smo još male, bilo je to onih prvih godina po njegovom povratku. Onda je razredio odlaske, da bi konačno prestao. Zato se i nisam sećala, bila sam mala. Pitala sam se često da li je ikada ponovo izgovorio Simvol vere, da li je pročitao molitvu gospodnju pred spavanje, ili se samo u tišini odrekao čoveka u sebi odrekavši se Boga. Ne mogu da ga zamislim bez savesti, zato verujem da ga je prošlost proganjala, a on nije umeo da pronađe izlaz iz lavirinta koji je izgradio kao vlastiti zatvor. Ali kako je sve ove godine mogao da živi sa svim tim u sebi, nije mi bilo nikako jasno. Ulrike je mislila da je ipak sve vreme bio svestan svoje krivice i da se baš zato tako uporno i povlaćio u sebe. Kako bilo, nismo znale šta je rešenje, ali mo-

rale smo obe dobro odvagati. Rekla sam sestri da sama mora pronaći rešenje s kojim će moći da živi. To je jednako važno i za nju i za mene. Doista, te sam večeri otvorila bocu i duh je izašao i više ga niko u našoj kući nije mogao vratiti tamo gde je bio sve one godine. Obe smo bile svesne da ćemo svi, ovako ili onako, morati da živimo sa istinom kako znamo i umemo. Te smo se večeri držale za ruke. Ulrike me nije puštala sve do ulaza u kuću, koja je delovala sablasno onako utonula u tišinu i mrklu noć. Sutradan sam rano ustala i spakovala svoje stvari. Tiho sam se iskrala iz usnule kuće i otišla u Minhen. Ionako su mi uskoro počinjali ispiti. Ulrike je znala, kao i svi ostali ukućani, gde me mogu naći. Od trenutka kada sam stigla u Minhen, čitavu sedmicu nisam imala nikakvih vesti od kuće. Nisam očekivala da će mi se nakon one večere javiti bilo ko osim Ulrike. Ipak, kako je vreme prolazilo a ni ona se nije javljala, počela sam da strahujem za nju. Verovala sam da Johan prolazi kroz težak period jer sam ga dobro poznavala – brat mi je, kako i ne bih; znala sam koliko je emotivan, uvek je bio takav, znala sam da su ga oni događaji izbacili iz ravnoteže i povredili. Sukobi u porodici uvek su ga rastuživali, no to što se dogodilo nije se moglo uporediti ni sa jednim iskustvom kroz koje je prošao. Nesumnjivo je da će, kada se i sam bude suočio sa sumnjama i svim mogućim istinama o ocu, doživeti lom, i u glavi i u srcu. Zbog neuporedivo bezazlenijih stvari znao je dugo, istinski da pati. Nadala sam se da će mu Ulrike pomoći da prođe kroz sve to jer su uvek bili izuzetno bliski. Ludvig je već nešto drugo, on je više na oca, u njegovu lojalnost ocu ni na tren nisam posumnjala. Znam da neće promeniti svoj stav pa makar se svet srušio, sumnjam da će ikada hteti da razgovara sa mnom o bilo čemu, osim možda o vremenu, ukoliko i to uspe da prevale preko usana. Prošla je i druga sedmica i nije se ništa dogodilo. Bivalo mi je sve teže da se koncentrišem na učenje, svakim danom bivala sam sve uzrujanija jer nije bilo vesti od kuće. Tek krajem treće sedmice, kada sam izgubila strpljenje i svaku nadu da će se Ulrike pojaviti, konačno mi je telefonirala i najavila svoj dolazak. Nisam joj dozvolila da završi, svoju priču o dolasku, grubo sam je prekinula i zatražila da mi kaže kako je kod kuće? Kako je Johan? Da li se majka

smirila? A Ludvig? Da li je otac bar nešto rekao? Smirila me je tvrdnjom da je sve u redu, ali da će mi sve potanko reći kada bude došla. Delovala je ubedljivo onako samouverena i smirena, tako da sam joj poverovala. Te noći sam, nakon dužeg vremena, mirno spavala. Sutradan se oglasilo ulazno zvono, Ulrike je stigla. U žurbi sam zaboravila da nazujem patike, pa sam bosa strčala niza stepenice da joj otvorim vrata. Konačno, preda mnom je stajala nasmejana Ulrike sa putnim torbama u rukama i planinarskim rancem na leđima. Desetak minuta kasnije počela je da mi prepričava događaje koji su se zbili nakon mog za većinu ukućana nenadanog odlaska – za sve, osim izgleda za oca, jer je bio jedini koji me ni jednom jedinom rečju nije spomenuo a kamoli pitao za mene, mada mi se čini da ni Ludvig nije preterano žalio za mnom. Ne mogu poreći, to me je pogodilo, premda sam takvo nešto i očekivala. Bila sam spremna na sve, pa i na to da me rođeni otac odbaci. Opet, mislila sam: hajde da budem poštena prema njemu i prema sebi, njegova odluka je bila očekivana, i bila sam pripravna na sve moguće posledice; da se pokajao ili bar da je priznao da mu savest nije čista, mislim da sam bila spremna da ga prihvatim, onakvog starog i ispijenog, i da mu oprostim – ako ne žrtve, ono bar ono što je meni i svima nama učinio. Ali ne, nije pokazao ni trunke kajanja. Prema Ulrikinim rečima nije mu bilo svejedno. Rekla mi je da se to na njemu videlo mada se vlaški trudio da to prikrije. Promenio je neke svoje navike: posle večere nije više sedeo u dnevnoj sobi i gledao televiziju, već se odmah nakon obeda povlačio u sboju sobu, postao je još tiši i povučeniji. Ono što se u njegovoj duši i u njegovoj glavi odvija nikada nećemo saznati. Das war mein Pflicht – kako samo muškarci mogu biti ograničeni i glupi, rekla je prilično jetko. Kasnije, tokom godine, do mene bi doprle vesti o mojoj porodici, ne računajući ono o čemu me je Ulrike redovno obavestavala. Za Božić nisam išla u Mozburg. Školski prijatelji koji su studirali u Minhenu pričali su mi da oca više niko ne viđa u gradu, da se pripoveda da je teško bolestan. Kad god bi se vratila u Minhen, Ulrike je bila sve zabrinutija za oca, verovala je da mu se kraj približava. Sve to je i na majku ostavilo traga, naglo je i vidno ostarila, rekla mi je da bih je teško pre-

poznala, u kosi jedva da je još imala koju smeđu vlas. Onda, dvadeset osmog juna, ovog leta, zatekao me je na stolu Ulrika ceduljica kojom me obaveštava da je otac umro i da je otišla kući, i da očekuje da dođem što je pre moguće. Već je bilo kasno poslepodne kada sam, pravo sa autobuske stanice, stigla nadomak kuće. Ulazna vrata su bila otvorena i mnogo sveta je ulazilo u kuću ili izlazilo iz nje. Komšije su već bile tu i uglavnom su u grupicama stajale u dvorištu, na stazi i pred ulazom. Nisam bila baš raspoložena da prođem kraj svih njih jer nisam želela da me spopadnu, pa sam neprimećeno zaobišla kuću i sporednom uličicom došla pred stražnje dvorište i neopaženo sam ušla, prvo u dvorište, a potom i u kuhinju. Dve susedke su sedele za kuhinjskim stolom i tiho razgovarale. Nisu me ni primetile dok sam prolazila pored njih ka trpezariji, iz koje se, kroz dvokrilna vrata, uzlazilo u dnevnu sobu. Majka je u dnevnoj sobi sedela na velikom kauču između Ulrike i Johana. Ludvig je upravo u sobu uvodio trojicu starijih muškaraca ozbiljnih lica i krutog držanja, obučenih u tradicionalnu mada već prilično stilizovanu bavarsku nošnju – kožne pantalone sa tregerima i maslinast čojani kaputić s dugmadi od jelenjih rogova. U rukama su držali sive šešire. Kada je prišao majci, Ludvig se nagnuo ka njoj i obratio joj se tihim, skoro šaputavim glasom joj je rekao da su došla gospoda iz mesnog udruženja ratnih veterana i da žele da joj izjave saučešće. Nagonski sam se povukla korak-dva u trpezariju. Jedan od pridošlih je pristupio majci i, nakon što je vojnički salutirao, izjavio joj je saučešće, u svoje ime i u ime udruženja. Za njim su pristupila i preostala dvojica i učinila isto, te su se uz naklon povukli nekoliko koraka i potom stali u stranu, uza zid, između dva prozora koja su gledala na ulicu. Gospođo Hofmajster, obrati joj se onaj prvi dok ga je majka tupog gledala, kao da njegove reči ne dopiru do nje. Pomislila sam da su sedativi uzrok njenog tupog pogleda, no prevarila sam se. Pošto je vaš pokojni suprug, nastavio je on, poštovani gospodin Gerhard Hofmajster, bio časni podoficir velikog Rajha i ratni veteran, smatramo svojom svetom dužnošću da porodici – vama, gospođo, njegovoj udovici, i deci – ponudimo da bude sahranjen uz sve vojne počasti. Stoga vam stojimo na raspolo-

ganju. Jedva da je stigao da završi kad je majka neverovatno hitro poskočila, ne samo za njene godine već i za stanje u kojem je tek koji tren ranije bila, kao da je sav njen zaprečen bes sa tim skokom provalio iz nje, i povikala tako da su svi prisutni namah zastali i zapanjeno se zagledali u nju. Raus, raus, grmela je, pa šta još hoćete, vi, vi... Drhtala je tražeći pravu reč. Nacisti, konačno ju je pronašla. Kuću ste mi u crno zavili, pa biste još! Da vas oči moje više ne vide, zlikovci! Vi ćete o časti i dužnosti da govorite?! Dosta ste nam nevolja naneli vašom prokletom dužnošću, decu ste mi sa ocem zavadili. Napolje, i da vas više ne gledam, niti da za vas čujem! I da se na sahrani slučajno niste pojavili, vi... prokleti nacisti! Ludvig je pokušao da je umiri. Onaj gospodin je pokušao da prosveduje. Jedan od preostale dvojice, neki zdepast čičica sa krmeljivim i staklastim očima reče kako je to nečuveno. Neočekivano i na moje iznenađene na scenu je stupio Johan i rekao im da su čuli majku, i hladnim glasom, koji ne trpi pogovor, odsečno im saopštio da su nepoželjni. Tog sam trenutka zaplakala, ne, ne od žalosti, već od ponosa. Nikada pre, niti ikada kasnije, nisam bila tako ponosna na majku i brata. Uletela sam u sobu i zagrlila majku. Na sahrani nije bilo onih ratnih veterana. Samo je sveštenik održao kratak hrišćanski govor, spominjao je krhku i grešnu ljudsku dušu i snagu pokajanja, i veru u Gospoda našeg, Isusa Hrista. Sledećeg smo meseca Johan, Ulrike i ja išli na hodočašće, u Aušvic. Johan je odlučio da ode u seminšte i studira teologiju, a ja sam rešila da posetim beogradsko stratište. Eto, ostalo vam je poznato, Simone. Dok lagano koračaju jedno kraj drugog, ovlaš se dodirujući ramenima, dok mu govori i dok joj netremice gleda profil, pita se da li je oprostila ocu; ni sam ne zna kako bi on da je na njenom mestu. Eto, već drugi put je za kratko vreme sebi postavio to pitanje: šta bi on da je na njenom mestu? Nije siguran, možda bi im i oprostio, a ona im, eto, nije oprostila, bar im one večeri nije oprostila, možda stoga što nije mogla da ih shvati, da ih razume, ni njih ni sve one poput njih. Verovatno ni on ne bi mogao da je bio na njenom mestu, ali nije bio, kao što nije ni ona na njegovom. Pita se kako bi ona reagovala da je na njegovom mestu, da li bi i ona postupila kako je on postupio danas.

Znate, iznenadi ga i prenu Gudrun, ovde se osećam nekako rasterećenom. Po povratku iz Beča, naročito nakon sukoba sa ocem, zazirala sam, promatrala sam starije prolaznike i pitala se nije li svako od tih muškaraca počinio kakvo zlo delo u ratu, slepo izvršavajući nečija sumanuta naređenja. Doista sam zbog toga bila besna jer me je moja zemlja primorala da postanem sumnjičava i nepoverljiva, paranoična. Sa tim ukusom u ustima može da se živi dan ili dva, ali nikako ceo život. Eto, oslobodila sam se te opsesije. Opet, nisam sigurna da se ti strahovi neće vratiti s mojim povratkom u otadžbinu. Simon joj nije odgovorio ali je u njenim rečima prepoznao i neke sopstvene spoznaje i iskustva. Zora se bližila kada su stigli pred hotel. Ja bih da vas sutra ispratim, zamoli je snebivajući se. Reče mu da će joj biti drago. Kada su se za devojkom zatvorila hotelska vrata, Simon se lagano okrenu i pođe ka Zelenom vencu, kako bi uhvatio prvi jutarnji autobus za Studentski grad. Gudrun se brzo popela do svoje sobe i, otključavši ulazna vrata, prišla prozoru. Nadala se da će dole, na ulici, videti Simona, no nije ga bilo, već beše otišao; ulica je bila prazna i neosvetljena; bleđa, žućkasta svetlost uličnih svetiljki nije mogla da se probije kroz krošnje kestenova do kolovoza. Čini joj se da je na ulici tama kakva je bila i one noći u Mozburgu. Tišina koja vlada u sobi pritiska je i čini je nervoznom, kakva je bila i tada. Seća se da je i tada tumarala mračnim dvorištem kao što sad tumara po sobi, i tada se sudarala sa sopstvenom senkom, ali tada je pred njom bio neuporedivo teži zadatak – odluka o tome šta će učiniti. Sada takav izbor ne stoji pred njom, već joj samo smeta to što je sama a Simon joj je bio drag sagovornik. Napravila je otklon, nadajući se predahu, i prisećala se oslobađajućih minhenskih druženja s prijateljicama, potom i prijatnih razgovora, dolazili su joj u sećanje i oni drugi razgovori, žučni i polemični, angažovani i provokativni, vođeni na fakultetu, u amfiteatru ili po hodnicima nakon predavanja. Čak su i sa asistentima vodili otvorene razgovore na vežbama, ali i po kućama, po kružocima, kako su ih rado nazivali neki levičarski nastrojeni studenti. Donedavno im se protivila, možda stoga što ih nije razumela. Čini joj se da je tek one večeri, u stražnjem dvorištu porodične kuće, okružena

tamom, počela da razumeva one nezadovoljne i buntovne mladiće i devojke, koji su iskazivali sumnju prema sopstvenoj zemlji i postojećem stanju u njoj, i svoj bes temeljili upravo na onome sa čime se u kući svojih roditelja suočila – na nemirenju i neprihvatanju istine od strane poraženih, na njihovim težnjama da se život bez mnogo promena nastavi tamo gde je porazom stao. Koliko ju je zastrašivala frustriranost mladih i gnevni lavova, toliko ju je one večeri zastrašilo uporno ćutanje poraženih, to strašno oružje – ćutanje, koje svet vodi u zaborav, da konačno i neopozivo potre savest čovečanstva. Srećom, ljudska savest ipak neće biti ućutkana: nije ućutkana njena, nije ni Simonova, eto, oni pamte. Onda se priseti i svoje sestre, Ulrike, ni ona ne ćuti, kao što nije ćutala ni one večeri kada joj je prišla laganim koracima i pozvala je šaputavim glasom. Sutradan na beogradskom aerodomu rekla je Simonu da za sve postoji pravo vreme, pa i za istinu, a istina je da joj je susret sa njim mnogo značio i zadrža pogled na Simonu dok su oko njih, po aerodromskom holu, hitali putnici. Vreva je bila zaglušna, spikerov glas jedva se dao razabrati, što zbog lošeg ozvučenja, što od vike dece, dozivanja roditelja i svakovrsnog nadvikivanja. Glas joj je bio tih i siguran, ali obojen nekom čudnom nežnošću. Oboje su bili sigurni da se iznenada i neočekivano rodilo značajno i iskreno prijateljstvo. Bez obzira na neverovatne okolnosti, verujte mi, izuzetno cenim sve što ste mi rekli, cenim vaš gest i pamtiću ga celog života, rekao joj je, ne skidajući pogled s njenog lica. Simone, ljudi poput vas su budućnost ovog sveta. Simon odmahnu rukom. Ne, Gudrun, varate se, osobe poput vas su ta budućnost, odvrati on, pa je čvrsto zagrlji i poljubi u obraz. Volela bih da ponovo dođem u Beograd. Da li je to moguće?, pitala ga je na rastanku. Da, uzvratio joj je da bi se nekoliko dana nakon rastanka vratio svojoj svakodnevici i studentskoj sobi u Novom Beogradu. Dani su mu tekli jednolično, odlazio bi do fakultetske čitaonice na Studentskom trgu ili bi odlazio put starog zdanja Univerzitetske biblioteke, gde bi se posvećivao diplomskom radu. Trebalo mu je neko vreme da ga skicira, potom čitav mesec da ga razradi uz obavezne i duge konsultacije sa profesorom Mihovilovićem. Nakon nekog vremena uobličio je

rad kako je to mentor zahtevao; činilo mu se da je sve manje njegov a sve više Mihovilovićev, no nije se time opterećivao, najvažnije mu je bilo da diplomira. Zima je skoro bila na izmaku kada mu je mentor rekao da je zadovoljan obavljenim poslom. Zahvaljujući Nikolinoj ubedljivosti Mileva, mlada daktilografkinja druge klase, pristala je da prekuca rukopis. Bila je to kršna skojevka, na koju se njegova majka sažalila i primila je u stan kada je iz Bosanskog Grahova došla u Beograd i zaposlila se u njenom preduzeću. Smestila ju je u sobicu kraj kuhinje, u ono što se nekada zvalo sobom za poslugu, dok joj se verenik, koji je upravo tada izašao iz vojske i došao u veograd, ne snađe, ne nađe dobar posao i smeštaj gde bi svili svoje gnezdašce. To kratko, kako je umislila Nikolina majka, trebalo je da traje mesec ili najviše dva, no odužilo se unedogled, na skoro dve godine, pa joj je Nikola, u zamenu za dobročinstvo, zatražio da svojim zlatnim prstićima pomogne njegovom prijatelju. To je na Milevu delovalo krajnje poticajno i ubedljivo, pa je obećala da će za nedelju dana da odkuca rad u dovoljan broj kopija. I kako već neko vreme zabavljen svojim diplomskim radom nije bio na obali, zaputi ka reci. Dan je bio lep, hladan ali sunčan, bez vetra. Na obalu su ga dočekali rečni galebovi i tišina. Beograd, na drugoj obali reke, kupao se u suncu, reka je lagano tekla, na carinskom pristaništu s druge strane mirovalo je nekoliko ukotvljenih šlepova; radnike, začudo, nije video – možda im je bilo hladno, pa su se sklonili u neku od onih kafana u Travničkoj ili Mostarskoj ulici u koje nikada nije zalazio ali kraj kojih je toliko puta prošao. I u Hercegovačkoj ulici je bilo tih neuglednih kafanica – Savamala je i bila poznata po njima. U trenutku se na ulaznim vratima zgrade pojaviše dvojica radnika. Jasno ih je video, skoro da im je mogao uočiti crte lica. Začudi se što to nikada ranije, tokom svih godina dolazaka na obalu, nije uočio; mora da i oni mogu sasvim dobro da uoče ljude sa ove strane. Mora da su Beograđani onih ratnih godina mogli sasvim jasno da uoče šta se zbiva u logoru sa ove strane reke – ako ništa više, ono bar u delu logora. O logoru su bez sumnje znali, tako nešto nije moglo proći neprimećeno, uostalom, kolone Jevreja su prošle Savamalom pre nego što su završile na Saj-

mištu. To ni nemački nacisti nisu krili, niti je to krila beogradska policija. Nije li na beogradskim tramvajima velikim slovima bila ispisana zabrana ulaska za Jevreje, kao i na vratima prodavnica, apoteka, javnih kupatila, bolnica? I bioskopa. Danima su Beograđani čutke posmatrali kolone Jevreja, žena i dece, uglavnom sa žutim trakama na rukama, koje su mesec dana pre Božića i nešto manje pre Nove godine, decembra 1941, prolazile kroz grad ka savskoj obali da bi preko pontonskog mosta prešle na drugu obalu i svoj put završile u logoru. Šta su tada mislili Beograđani o svojim susedima, Jevrejima, šta su mislili kada su nemački transporti dovodili Jevreje iz Niša, Šapca, Kosovske Mitrovice, iz Banata? Hiljade i hiljade nevoljnika nisu nevidljivi, njihove se patnje vide, njihovi se vapaji čuju, pa i sa Terazija su mogli videti logor, ako ne i logoraše. Ako ih nisu mogli videti, mogli su ih zamisliti. Mogli su, ali da li su? I dušegupku su bez sumnje videli i, ako prvih dana i nisu znali, mora da su vrlo brzo saznali šta se dešava u tom zelenom kamionu koji svakodnevno prelazi preko pontonskog mosta, mora da je neko vrlo brzo uočio da se kamion zaustavlja, kao i vozilo u pratnji, da vozač ili možda suvozač, svejedno ko, nešto petlja ispod šasije i da potom kamion nastavlja put kroz grad. Jednom bi to i moglo biti tek slučajnost, ali iz dana u dan se taj ritual ponavljao, u isto vreme i na istom mestu. Priče mora da su kolale a pretpostavke se stvarale ili se kovalе teorije; znali su Beograđani sve što se dešavalo, pa oni su taj kamion i nazvali dušegupkom. Beograd nije bio veliki grad, a loše su se vesti brzo širile, brže od bilo koje druge novosti, poput kuge, valjda je to u ljudskoj prirodi. Poput magneta, privlačila ga je druga obala, mamile su ga udžerice i memljive kafane blizu obale i po sporednim uličicama koje se od rata nimalo nisu promenile. U njegovoj svesti stvarala se slika zadimljenih malih prostorija sa niskom tavanicom i olajisanim podom, sa drvenim šankom, grubim policama i četvrtastim stolovima od hrastovine prekrivenim kariranim stoljnjacima; kafane koje odišu kiselkastim mirisom ishlapelog piva, rakijским i vinskiм isparenjima. Krenuo je ka mostu, morao je na drugu obalu, da obiđe te kafane, da vidi njihove posetioce, možda baš one ljude koji su u ratno vreme u njih zalazili.

Morao je da ih vidi. Dok je prelazio most, prisećao se svog prvog silaska na obalu sa Mirijam, seća se gde je bio postavljen pontonski most koji je kod njega izazivao strah. Pretpostavio je da je i nemački Vermaht na istom mestu postavio svoj, ako to već nije bio onaj isti. Jeza mu je prostrujala telom. Tek sada, bezmalo dvadeset godina kasnije, shvatio je da se kretao istim putem kojim je išla i njegova majka. On je tog prohladnog i vetrovitog dana pratio svoju tetku, nije ni znao kuda ide, majka je pak znala da ide u logor i u tom trenu mu se rodila zamisao da pređe čitav put, od savske obale do stratišta u Jajincima. Morao je. Ali kojim putem? Vozač je bio Nemač, taj nije poznao beogradske ulice, verovatno nije koristio zaobilaznice, a ni on ih ne zna – Beograd se izgradio od onda. Najverovatnije je da je išao najkraćim putem. Sumnjao je da su odmah sa pontona Trgovačkom ulicom krenuli Karađorđevom, najverovatnije je da su, nakon zaustavljanja, krenuli Železničkom do Nikoljskog trga, a potom su sigurno ulicom Luke Čelovića izbili na Vilsonov trg i pored železničke stanice nastavili Nemanjinom do Slavije, ili su Moravskom i Štrossmajerovom izbijali na Mokroluški drum. Da, biće da je ovaj drugi pravac verovatniji, zaključio, izbegava se grad, manje znatiželjnih očiju će videti kamion, mada je pitanje koliko su se Nemci obazirali na priče. Bili su zavojevači i zasigurno su znali da okupatora niko ne voli, a ovde su ionako već pobili taoce sa Autokomande. Kada bi Mokroluškim drumom stigli do Autokomande, već im je bilo lako, put do stratišta bio im je dobro poznat, Kragujevačkim putem su preko Trošarine stizali pravo do Jajinaca. Kojim god putem da se kretala dušegupka sa ljudima koji su umirali u njoj gušeci se, svedoka je moralo biti: slučajni prolaznici, kalfe i šegrti koji su radili po dućanima ili kafanama, putnici koji su upravo vozom pristigli iz unutrašnjosti i baš se u tom trenutku zatekli na izlazu iz zgrade beogradske železničke stanice, na vreme da uoče zeleni nemački kamion marke „zaurer“ sa velikom kabinom bez ikakvih okana, bez prozora; oni koji su se spremali da iz grada nekud otputuju, rabadžije na prašnjavom Mirijeveskom drumu, žitelji periferije kraj čijih je taraba drum prolazio, deca koja su se po ulicama igrala ili sankala – bila je zima. Onda su

pričali, prepričavali, došaptavali se, sumnjali, donosili zaključke, sudove, prenosili priče pozivajući se na neke svoje bliske ili dalje rođake koji su radili u policiji ili u nekom kome-sarijatu za opskrbu hranom sirotinje, izbeglica, pa i samih logoraša. Uostalom, malo li je njih radilo za Nemce? Sa Bran-kovog mosta spustio se do Karađorđeve uputivši se ka Travni-čkoj ulici. Posmatrao je prolaznike, zagledao je sredovečne, i starije naročito: da li su se ovi ljudi i tada vrzmali ovim krajem grada, možda tek neki ili su to poratne pridošlice? Zaviruje u kafane, ne može da skine pogled sa neobrijanih lica, očigledno lučkih radnika, oni mora da su nekakvi svedoci, oni mora da su znali, mnogo toga čuli, pa i videli, ko zna da li je neko od njih bio prisutan one zime kada su se i Dunav i Sava zaledili i kada su iz logora preko zaleđene reke prenosili leševe umrlih od upale pluća, infekcije ili, prosto, od gladi ili nemoći da se trpi bezdušnost. Možda je neko od onih koji taj jad više nisu mogli da gledaju otišao u šumu ili u ilegalu? Da li takvih još ima među živima? Voleo bi nekog takvog da upozna. Do sada nije takvog upoznao jer ga nije tražio. Možda je sada krajnje vreme da potraži takvog svedoka sa savešću. I dok prolazi kroz Svetonikoljski park, prekoputa Železničke stanice gleda izloge prodavnica, kafana, zanatskih radnji. O čemu su svi ti majsto-ri, kalfe, šegrtri, momci, kupci, nosači razmišljali dok su pratili pogledom dušegupku kako prolazi? Kakve su im bile misli u tom trenutku, da li im je bilo muka, da li su mislili na svoje že-ne, devojke, na svoju decu ili na svoju braću i sestre, roditelje, da li su nakon posla odlazili kući na ručak zaboravljajući ono što su tog dana videli i ono što su znali ili bar naslućivali o onom što se po gradu zuckalo, da li su pomilovali svoju decu po kosi i pomolili se Bogu za spas jevrejskih duša? Mora da je bilo i onih (njih uvek ima, bez njih se nikada ništa ne dešava) kojima je bilo svejedno, koji su mirno i samozadovoljno sedeli po beogradskim hotelima, posećivali pozorišta i kabaree, needljom odlazili na matinee i uživali, zašto da ne, u hotelu „Moskva“ se vazda okupljalo neko društvo, mogli su videti logor dok su se sladili ratlukom i ispijali jutarnju kafu sa konjakom. O čemu su oni tih dana mislili, da li se u njima ika-da javila griža savesti? Onda se zaputio ka Moravskoj ulici.

Koračao je lagano, dalek je put pred njime – petnaest-šesnaest kilometara, možda i više. Koliko li je Gecu i Majeru bilo potrebno da pređu taj put kamionom? Jedan sat? Možda više? Možda manje? Da li su vodili računa o vremenu ili o brzini kojom su vozili kamion? Da li su osluškivali grebanje žrtava po zidovima gasne komore, njihove vapaje, pozive u pomoć, plač dece, vrisku majki? Kako se njegova majka ponašala tada, da li je vikala, pozivala u pomoć, da li je mislila na njega, na oca, na svoju sestru, da li su skupa bile u kamionu, da li su umrle zagrljene, da li su se molile Jahveu dok su gubile svest ili su ga proklinjale? Kada je stigao na stratište u Jajincima, već beše pala noć. Na istoku je rujila zora kada je, umoran i kaljav, ušao u paviljon i prošao pored zapanjenog portira, da bi se sa naporom popeo uza stepenice na drugi sprat i kroz hodnik kojim su odzvanjali njegovi koraci ušao u svoju sobu. Obnevideo od umora i studeni, stropoštao se na krevet i istog trenutka zaspao obučen i u cipelama. Sutradan je od knjigovesca preuzeo skupo plaćena četiri primerka ukoričenog diplomskog rada. Rešio je da ga pažljivo i u miru, pročita pre nego što odluči šta će – da ga preda uz prijavu za odbranu rada ili da učini nešto drugo. To nešto drugo uobličavalo se u njegovoj glavi prošle noći dok se vraćao iz Jajinaca, i više od toga; tog jutra, pre nego se srušio na postelju i zaspao, skoro da beše odlučio da s diplomskim radom učini ono što niko pre njega nije učinio na Beogradskom univerzitetu. Nije to glasno izgovorio ne stoga što je hteo prvo sebe da ubedi u ispravnost takve odluke, već zato što ga je umor savladao a on utonuo u san. Sledećih nekoliko dana proveo je iščitavajući svoj lepo ukoričeni diplomski rad, pustio je svoja osećanja da se razmahnu, nezadovoljstvo radom je raslo u njemu. Zapravo, počeo je da sumnja u sebe, činilo mu se da mu je, tokom odrastanja i sazrevanja, potom i školovanja, sve vreme nedostajala beskompromisnost koju je prepoznao kod Gudrun. Istina po svaku cenu, čini mu se da mu je u jednom trenutku rekla, ili bar tako nešto, a šta on radi, da li je ovaj njegov rad plod kompromisa, koga on to laže? I rešio je da više ne pravi kompromise. Neće više biti računica usmerenih na dobitak, na ocene, na diplomu, zarad naklonosti profesora ili preporuke za post-

diplomske studije, za prijem u Partiju sa odličnim preporukama sa fakulteta. Onda je shvatio da je pred problemom. Nije bilo mnogo teško odlučiti, ali šta sada, i kako? Laknulo mu je jer je shvatio da je bar ispunio ljudsku obavezu prema majci, prema Mirijam, prema ocu. Konačno, iznenadio se kada mu se učinilo da bi mogao imati obavezu i prema Gudrun. U prvi mah nije mogao sebi da objasni tu neočekivanu i neverovatnu, naizgled samoj sebi suprotstavljenu i nesumnjivo destruktivnu misao, misao nezadovoljnika, misao koju ne bi nikom saopštio a da se ne izloži nesagledivom problemu – jeretička misao; kako bi on, Jevrejin, pišući tekst o nemačkim zločinima prema narodu kome i sam pripada, mogao imati obavezu prema jednoj Nemici, prema nekome čiji je otac odgovoran za zločine, koji je, možebiti, kriv i za smrt njegovih bližnjih? Uostalom, sam je počinio nerazuman gest, skoro izdajnički, kada je prećutao sve ono što je saznao o devojčinom ocu – zločincu i krvniku, i nikom ni reč nije rekao o njenim sumnjama i onome što je njen otac radio u Beogradu, čak ni Nikoli, svom najboljem prijatelju, pred kojim godinama nije imao nikakvih tajni. Sada je tajio – nije li zapravo štitió potomka zločinca koji je za jednog ubijenog okupatorskog vojnika stotinu rodoljuba streljao? Možda i njegovog oca? Onda je sebi postavio jednostavno pitanje: šta on doista zna o onome što se dešavalo početkom rata u Beogradu? Šta je samo uobrazio da zna? Čak, što nije isključeno, šta su ga drugi ubedili da zna? Dok nije upoznao Gudrun, sve mu je delovalo mnogo jednostavnije. Onda je ona svojom pričom zamutila vodu. Kada je otišla i pošto se bura smirila, razbistrila se samo njegova sumnja jer je shvatio da stvari mogu da se sagledaju i iz drugog ugla, zapravo, iz bezbroj drugih uglova. Njen je samo jedan, kao i onaj iz kojeg je do tada on posmatrao stvari. Ledeni severni vetar razvejavao je sneg po Novom Beogradu kada je Simon izašao iz studentskog paviljona i na pusto smetlišće bacio onih nekoliko u crvenu svilu ukoričenih diplomskih radova, koji su se razleteli po raskvašenim otpacima. Nije se ni osvrnuo da vidi kako vetar nasumično prelistava već uprljane stranice, nastavio je svojim putem udaljavajući se kroz vejavicu ka svojoj studenstskoj sobi. Njegov

mir je bio nepovratno narušen. Sutradan, sa prvim sunčevim zracima iskrao se iz sobe i, naoružan strašću istinskog istraživača i povećim spiskom knjiga, krenuo je u obilazak biblioteka sa molbom da mu, ako je ikako moguće, pronađu i pripreme potrebne knjige i publikacije kako bi po njih navratio za dan ili dva. Ne žuri mu se, rekao je bibliotekarkama koje su ga dobro upamtile za prethodnih nekoliko meseci, jer moraće i da prekopava po prašnjavim arhivima ne bi li došao do dokumenata koji bi mu mogli biti veoma korisni. Prečutao je da traži dokumente koje mu mentor nije preporučio, za koje se nadao da će ih pronaći i možda prvi izneti na svetlost dana. Tog se dana Simon sjajno osećao, činilo mu se da u njemu sve kipti od snage kao nikada do tada, ništa mu nije bilo teško, ništa nemoguće, bio je ponosan na sebe. Sebi je odredio smislen cilj, pa su mu potonji dani proticali u traganju i iščitavanju. Neke stare navike kao da je napustio, tih dana je stvarno izbegavao kafanu koja je u zimskim mesecima bila njegovo omiljeno svratište. Radio je predano i grozničavo, da svoj zadatak obavi besprekorno; to je dugovao sebi i svojim roditeljima, svojoj majci naročito, i Mirijam. Čak se i na prašinu navikao. Isprva je malo kijao, pa je i to prošlo, ali ne i njegov zanos. Njegovo odsustvo nije moglo proći neprimećeno među prijateljima. Naročito je bilo uočljivo da uopšte ne svraća ni do „Kolarca“, što je svima bilo čudno, naročito sada, kada je, nakon nekoliko meseci upornog rada, završio svoj čuveni diplomski rad. Njegovo čudno ponašanje izazvalo je opštu pažnju. Onda su se počele širiti glasine da i dalje sakuplja nekakvu građu, da ne izlazi iz biblioteka i arhiva, da se od knjiga i prašnjavih fascikli ne vidi, pa je počelo da se šuška da radi kao da priprema doktorat, da je postao redovan posetilac istorijskih instituta, da ni muzeje nije zaobišao; posebno se dugo zadržavao u Jevrejskom muzeju. O tome što radi nikome ni reč nije rekao, što je njegove prijatelje ljutilo. Gotovo ih je vređalo njegovo bizarno ponašanje. Onda se raščulo da zapravo nije ni predao već otkucani i ukoričeni rad. Dok su se glasine širile i pretpostavke umnožavale, Simon je od jutra do večeri boravio u čitaonici. Grozničavo je radio na novom diplomskom radu, sređivao sakupljene dokumente; nije vero-

vao da će se taj posao pokazati toliko mukotrpnim. U svojim traganjima nije se ograničavao samo na početak rata. Osećao je dug prema svojim, te je tragao i za podacima o istoriji sopstvene porodice, bližih i daljih rođaka. Ispostavilo se da postoje dokumenti i o tome – ne mnogo, no i to što je našao bilo mu je dovoljno da sastavi prilično jasnu sliku o davno prošlim događajima za koje nije znao. Bilo je to svojevrsno otkrivanje za njega, kao da mu se neki čudesan i tajnovit svet otvori. Otpočeo je da traga i za istinom o Mirijam, o njenom nestanku i o njenoj smrti, pa je neumitno dospao blizu istine o sudbini porodične kuće. Danima nije viđao prijatelje, jednostavno nije stizao, potraga za tajnama prošlosti sasvim ga je zaokupila. Završavao je sa radom kasno uveče, poslednji je napuštao biblioteke i arhive, bio je zaokupljen do te mere da sam sebe nije mogao da prepozna. Kako bi tek njegovi prijatelji mogli da shvate čudan žar koji ga je nagonio da se sav posveti započetom poslu, za koji i nisu znali šta je zapravo? Kada bi, umoran i sa hrpom fascikli i knjiga u svojoj kožnoj torbi i pod miškom, izašao sa fakulteta na Studentski trg, već bi padao mrak, a njemu se od gladi i umora nije išlo kod „Pevca“ da sa društvom časka još sat ili dva. Kada već on sam nije našao za shodno da o svom čudnom ponašanju saopšti prijateljima bar reč-dve, oni su odlučili da sami reše misteriju Simonove tajanstvenosti, a jedan od zadataka zapao je Nikoli. Udubljen u svoje papire, Simon nije ni primetio da mu Nikola već neko vreme stoji iznad glave i da mu preko ramena čita beleške. Tek kada se blago zakašljao, Simon se trže i podiže pogled. Nikola ga je pozvao da napravi pauzu i izađu napolje da u čitaonici ne izigravaju pozorišne šaptače. Ubrzo su se obreli u studentskoj menzi na Obilićevom vencu. Dok su jeli, nisu razgovarali. Zapravo, samo je Nikola govorio. Pokušavao je da započne razgovor, no Simon je halapljivo gutao hranu i bilo je očigledno da mu ne pada na pamet da odgovara preko zalogaja. Kada su završili sa ručkom, Nikola zapali cigaretu, povuče nekoliko dimova sa uživanjem, pa se, zavaljen na naslon drvene stolice, reče kako su svi zabrinuti jer, nema ga, kao da je u zemlju propao. Saznalo se i da diplomski nije branio, a što je bilo iznenađujuće za sve jeste to da ga nije ni predao.

Vide da je po ceo dan u nekom poslu, čita, piše, sakuplja knjige, papire, a niko ne zna šta radi. Ljudi se raspituju, kaže mu Nikola, pitaju me a ja nemam pojma šta se dešava. Svi su zbuñjeni. Počele su i neke glasine da se šire. Simon ga je nekako čudno gledao sve vreme da bi mu na koncu jednostavno saopštio da radi nov diplomski rad. Nikola nije mogao da shvati o čemu se radi. To što je upravo čuo izgledalo je neverovatno, zar je sav onaj petomesečni rad odbacio? Dobro, Simone, pitao ga je, koliko se dugo poznajemo? Zar stvarno misliš da ništa nisam primetio? Ako to misliš, onda imamo još jedan problem. To da se nešto bitno dešava sa tobom primetio sam odavno, s vremenom su primetili i drugi, a ti to stanje pothranjuješ, i znatiželju. Koga zanima, neka samo pita, hladno mu je odgovorio Simon. Čoveče, pa ja te pitam! Hoćeš li mi objasniti o čemu je reč? I Simon otvori dušu. Kada sam na kraju pročitao rad, zaključio sam da je površan i da mu nešto nedostaje, a i učinilo mi se da sam to nešto otkrio one noći kada sam pešačio od savske obale do Jajinaca. Nikola nije znao o čemu to Simon priča ali je bar shvatio da je taj detalj za njegovog prijatelja krajnje ličan momenat u kome je pronašao bitan delić sebe koji mu je nedostajao. To ga je, jasno je obojici, potaklo da traga za sopstvenim korenima i nekim istinama za koje je zaboravio da postoje. Nikola nije bio baš siguran da dobro razume Simona, naprotiv, verovao je da je ovaj u krizi i da ne zna šta radi, zato je i insistirao da se u subotu u podne svi skupa nađu kod Šećerane na Čukarici i da potom odu preko, na Adu, da se malo opust. I sam Simon je osećao da je prenapet i da bi mu mali odmor prijao pa je u subotu u dogovoreno vreme stigao na obalu nasuprot „Zvezdinog“ veslačkog kluba i zatekao celo društvo na okupu. Nikola bez Milice – navodno, plaši se vode – Draganče, Borko, nerazdvojni Paja i Vaske, i Jelena, naravno, ali bez Bobana, koji se, doduše, ne boji vode niti ima neke druge strahove, osim možda od Jelene; Draganče u poverenju obavesti Simona da mu je Jeca dala korpu. Ni prvi ni poslednji koji je od Jelene dobio korpu, zaključio Simon. Pošto se ispostavilo da su samo njega čekali, Dule Njonja povika da požure sa ukrcavanjem u čamac kako bi ih prebacio preko reke, inače neće biti ništa od

roštilja, koji samo što nije gotov. Uto nastaje strka oko čamca koji se opasno ljuljao na vodi preteći da će se prevrnuti, te Simon zaboravi na svoje sumnje u cilj tog okupljanja. Na drugu obalu stigoše na vreme. Mirjana, Njonjina devojka, krenula im je u susret noseći oveći pladanj sa kojeg se širio primamljiv miris pečenog mesa. Nakon gozbe, Nikola i Simon su se izdvojili i seli u hladovinu ispod povećće topole koja je divno šuštalala; miris reke koji im je donosio blagi lahor mešao se sa okusom hladnog piva. Mirjana i Jelena su raspremale posuđe i uklanjale otpatke, a Draganče i Njonja behu se netragom izgubili. Jedino je Borko, besposlen, šetao kraj obale i bacao žabice. Simon se proteže pa zadovoljno zevnu. Misao o malo sna vrzmala mu se po glavi, ali ne i njegovom prijatelju koji je zapodenuo razgovor. Nikola mu reče da se ne pravi naivan, da sve to nije nimalo naivno. Zna da se sve vrti oko o Gudrun. Ne želeći više ni da gleda ni da sluša Nikolu, Simon se okrete na drugu stranu i ugleda kako mu brzim koracima, skoro trčeći, prilazi Jelena. Za njom išao je Borko. Situacija mu je postajala sve jasnijom. Kako je počeo da viče na njih, molili su ga da se smiri i da bude pametan, i bar da sasluša šta imaju da mu kažu pa posle neka sam prosudi šta mu je činiti, ali, da ih sasluša jer mu oni, ne žele zlo, naprotiv. Uostalom, njihova i jeste obaveza da ga upozore na stranputicu kojom se upurtio zahvaljujući pre svega svojoj naivnosti. Odnokud se pojavi i Draganče, čiji se pogled u jednom trenutku ukrstio sa Simonovim. Molećivo ga je gledao, kao da ga preklinje da se smiri, mada je i sam bio vidno uzrujan. Simon se izdvoji i ode do obale, Nikola i Jelena ostaše da stoje kraj topole, Borko sede na klupu, dok je Draganče i dalje stajao sa strane i vrhom platnenih belih šangajki crtao neku figuru po pesku. Kao da je njemu bilo najneprijatnije. Kada se nakon nekog vremena smirio, Simonu se vrati prijateljima i reče im da ispljunu to što imaju, saslušaće ih, a potom će oni da čuju šta on ima njima da kaže. Nikola pogleda prvo prijatelje pa konačno se okrete Simonu i zagleda mu se pravo u oči i konačno klimnu glavom u znak postignutog dogovora i započe svoju priču podsećajući ga da na njihovo dugogodišnje prijateljstvo, kao i sa Jelenom sa kojom je odrastao, i da nju poznaje duže i bolje nego sve njih skupa, ali i ona

njega, pitajući ga kome će da veruje ako njoj neće? Pitao ga je da li među ovim ljudima vidi nekoga ko bi mu želeo zlo? O tome ne treba ni da se govori, glupo je, ustvrdio je. Onda je polako prešao na stvar. Prvo, danima ga nema a ljudi ga viđaju po čitaonicama, ne izlazi iz biblioteka, vuče grdne knjige, onda saznaju da nije prijavio diplomski. Nestrpljiva, kakva je vazda bila, Jelena prekide Nikolu i reče Simonu da je ona molila za pomoć ali da time nije htela da mu naudi, jer ga, a on bi to i sam trebalo da zna, voli kao brata koga nema i nastavi, svi su bili zabrinuti, potom je Borko i sa svojim starim razgovarao, i čovek im je pomogao, raspitao se tamo gde treba i saznao neke stvari. Dakle, opet Udba, jetko je procedio Simon pitajući se glasno da li išta može bez Udbe da prođe u ovoj zemlji? I konačno, brže nego što su planirali, u razgovor se umeša i Borko. Da, Udba, Simone, uzviknuo je. Zvučao je nabusito, kao da je povređen Simonovom reakcijom. I, koliko da znaš, napomenuo je, znaju sve šta radiš, koje si knjige čitao, koja si dokumenta po arhivama tražio, gde si i sa kime si bio i razgovarao. Imaju informacije i o Gudrun, o njenom boravku u Beogradu, pratili su je, znaju ko je i šta je ovde tražila. Optužio je Simona da je naivan, da je mnogo naivan. Njen je otac, Gerhard Hofmajster, bio nacista, esesovac i ratni zločinac, podnarednik u specijalnim jedinicama za likvidaciju. I naravno, nije mogao da ne iskaže sopstveni stav i mržnju, ustvrdio je da su svi Nemci nacisti i ratni zločinci. Svi odreda! Potom je iskazao procenu svoga oca, a čiju bi drugo, da je njena misija u Beogradu preduzeta u svrhu prikupljanja dokaza da bi se potkrepila tvrdnja da njen otac ovde nije učestvovao u zločinima, možda da bi bio rehabilitovan. Ko zna? Kada je Borko začutao zavladao je tišina. Simon ih upita da li su završili, pa kada ne dobi bilo kakav odgovor, reče im sa neuobičajenom dozom cinizma da je dirnut iskazanom bratskom pažnjom i brigom, a kako i ne bi kada su mu jasno stavili na znanje da žele da mu spasu dušu, jer, zaboga, tome i služe prijatelji, kao što su oni. I ne želeći da sluša njihova ispričavanja i pravdanja, upita Borka da li mu je otac onaj Ljuban, ili je to tek puka podudarnost i slučajnost, onaj Ljuban Dragović koji je po Beogradu 1949. hapsio ljude, optuživao ih za izdaju i slao na Goli

otok? Lažeš!, pobunio se Borko ljutito. To su laži! Branio je državu od Staljina. Simon mu odgovri hladnim glasom da ne laže i da može slobodno da pita oca da li je možda drugovao sa pukovnikom Blažom Crnokapićem? Neka pita oca da li je i zašto hapsio Mirijam Liberman i kakva je bila njena krivica, da nije možda bila deo svetske cionističke zavere? E, o njenoj sudbini ti ja mogu štošta reći, mada mi se čini da tvoj otac i njegov saborac mogu i više, besno prosikta Simon na koncu više ne obraćajući pažnju na Borka. Onda se zagleda svakom od njih u lice i na kraju se okrenu Nikoli i reče dovoljno glasno da to svi jasno čuju, da je, što se njenog oca tiče, znao da je zločinac, jer mu je to sama Gudrun rekla, i to još dole, na obali, onog prvog dana, da od njega nije ništa krila. I za njihovu informaciju saopštio im je da mu je to rekla nakon što je saznala da mu je majka tamo ubijena. Tajac je prekinuo Draganče izgovorivši kratku rečenicu nakon hučnog uzdaha: Uh, al' ste zasrali. Simon nije likovao, muka i jed su mu se ocrtavali na licu, jedva je uspeo da im kaže da ko je među njima bezgrešan, neka se sada prvi baci kamenom na Gudrun, jer drugu im priliku neće dozvoliti. I dok je Jelena pokušala da se opravda, Borko je vazda pokušavao da negira Simonovu optužbu da je njegov otac zločinac, tražeći da mu pokaže tog čoveka kome je zlo učinio. Mojoj porodici i meni, odbrusio mu je Simon gledajući ga u oči, da bi odmah dodao: I nemoj reći da to ne znaš. Borko ga je gledao zapanjeno, nije mogao da veruje da njegov školski drug optužuje njegovog oca pred zajedničkim prijateljima. Da budem sasvim jasan, nastavio je Simon, mirno gledajući Borka u oči, što ga je činilo nervoznim. Gudrun je, za razliku od tebe, priznala prvo sebi pa potom i javno, i meni, da joj je otac zločinac. Ti pak poričeš da je tvoj otac zlotvor. Eto, u tome ste različiti, i u tome je bolja od tebe, zbog toga njoj više verujem i zbog toga je poštujem. I pre nego ih je napustio, Simon im zadade jedan mali domaći zadatak, da mućnu svojom glavom i zapitaju se da li su ikada pomislili da tamo, na Sajmištu, odaju pomen ubijenim Jevrejima i njegovoj majci, na primer? Da li je ikom takvo nešto palo na um, ili su samo slavili heroje i njihove žrtve i naše epopeje i pobeđe o državnim praznicima? E, dragi moji, od svih tih apstraktnih heroja

niste videli stvarne i nevine žrtve od krvi i mesa, dobaci im preko ramena dok se udaljjavao ka drvenom molu i čamdžiji koji će ga prebaciti na drugu obalu. Koji minut kasnije, dok je sedeo u čamcu zagledan u mreškavu površinu vode preispitivao se po ko zna koji put zaključujući da mu je trebalo mogo vremena da probije nevidljivu barijeru, bilo je potrebno da prođu godine, da se oslobodi straha, da zaboravi da bi se prisetio. Da, bilo mu je teško da prizna sebi da je skoro i sam zaboravio i odustao od potrage za istinom o svojoj porodici, pa i o Mirijaminoj sudbini, o tome zašto je morala da umre. Tokom nedelja potrage upoznao je njenu drugaricu i koleginicu, skupa su radile u pamučnom kombinatu, i ona mu je sve ispričala. Mirijam nije mogla da se pomiri sa time da živi u šupi sa bratancema dok se u očevoj kući neko baškari, bila je uporna, sakupljala je dokumenta, pisala je predstave, obijala pragove nadležstava, obilazila je komitete, sačekivala je visoke partijske funkcionere, i neke Jevreje među njima; neki od njih su poznavali dedu, jedan je bio vršnjak njegovog oca. Nije spominjala njihova imena, ali zaklela se da ih zna, još se plašila bez obzira na to što neki od njih više nisu među živima, bez obzira na to što su drugi pali u nemilost. Pričala je da su pretili Mirijam, mračni tipovi su dolazili u kombinat i isledivali je, ti su razgovori trajali po čitavu noć, na partijskim sastancima su proučavali liste kontrarevolucionara, Mirijam je bila na toj listi, prijateljica ju je molila da odustane, jer je postajalo isuviše opasno, no ona nije htela, bila je uporna, zapravo tvrdoglava, i to ju je koštalo života. O svemu tome nije ništa znao, bio je isuviše mali, štitila ga je od svega toga, veruje da je radi njega sve to i činila. Pitao je za imena ljudi koji su krivi za njenu smrt, isprva je tvrdila da ne zna, potom se nećkala da mu išta kaže. Konačno je progovorila, rekla je dva imena: Ljuban Dragović i Blažo Crnokapić. Uspeo je da pronađe adresu Crnokapića i, kada se našao na toj adresi, prepoznao je očevu dorćolsku kuću, onu kuću pred koju ga je Mirijam dovela u zimu četrdeset četvrte. Ništa od tih saznanja nije podelio sa svojim prijateljima i sada, dok čamac klizi rekom k čukaričkoj obali naviru mu sumnje i mnogobrojna pitanja. Kada je iz čamca izašao na obalu nije se okrenuo za sobom i

makar i preko ramena pogledao ka obali Ade na kojoj su možda još uvek okupljeni stajali Nikola, Jelena i ostali već se zaputio u biblioteku, imao je još dosta poslova koje je trebalo posvršavati. Diplomski rad mu niko do njega samog neće završiti. I opet, kao što je bilo pre odlaska na Adu, utonuo je u tišinu biblioteka, u knjige i svoj rad. Nekoliko meseci kasnije, kada je izašao iz kabineta profesora Mihovilovića, sjurio se niz stepenište i izleteo na trg, gde ga je dočekala jara. Težak i vreo vazduh ga je zapahnuo ostavivši ga bez daha, namah osušivši krupne graške znoja koje su mu se slivale niz čelo i vrat natapujući okovratnik letnje košulje. Konačno je prebrodio i poslednje, očekivano teške konsultacije. Bio je ponosan na sebe. Upravo je odbranio svoj rad, to što će ga za sedmicu dana braniti pred komisijom biće samo formalnost. Profesor Mihovilović bio je neprikosnoven i njegovi asistenti neće imati hrabrosti da prave problem, čak i da se ne slažu sa iznetim stavovima u diplomskom, znajući da je prethodno prošao kroz sitno sito. Doista, stari Mihovilović ga je dobro preznojio. U jednom trenutku je bio na ivici ponora, činilo mu se da ga je lukavi profesor svojim smirenim tonom prikleštio uza zid i da više nema kud. U tom trenutku je čak pomišljao da dignu ruke od svega, ali se u njemu probudio inat, ne toliko zbog toga što je tvrdoglav, već što je bio ubeđen da je u pravu i da mu je diplomski više nego dobar, bez obzira na sve primedbe. Lukav je matori, pomisli dok je stajao ispred ulaza fakultetskog zdanja. Potom se brzim korakom uputi ka Kolarcu, gde ga je čekao Nikola. Dok je žurio da se susretne sa prijateljem, nije mogao da se otrgne utisku koji je na njega ostavio razgovor sa profesorom. Sada, kad bolje razmisli, Mihovilović nije ni jednom jedinom rečju negirao njegove teze niti argumentaciju, čak nije imao primedbe ni na metodologiju. Iako mu se tamo gore činilo da mu creva iz utrobe vadi, sada mu se čini da je starom profesoru na licu sve vreme titrao blag i lukav osmeh koji i dok se pozivao na izvesne stavove zvanične historiografije i njena tumačenja određenih zbivanja, nije skidao sa lica, a to je naročito Simona dovodilo do besa. Nije ga skidao ni kada se pozivao na partijske kongresne rezolucije i deklaracije, stavove i ocene Centralnog komiteta i govore druga predsednika, koje

Simon nije uzimao u obzir prilikom donošenja zaključaka i sudova. Verodostojnost dokumenata dobijenih od Gudrun, koje mu je Simon predočio, profesor nije osporio, samo ga je podsetio na istorijski materijalizam i tekovine revolucije; a ti dokumenti i moguće njihove implikacije ipak su plod buržoaske ideologije. Dok se silno preznojavao, Simon je imao neodoljivu potrebu da odbrani Gudrun, kao da je ona sama na optuženičkoj klupi. I dok je ulazio u kafanu prođe mu kroz glavu pomisao da je matori Mihovilović možda ipak bio sve vreme na njegovoj strani. I dok je pogledom tražio Nikolu, začuo je njegov grleni glas kako ga doziva. Simon se probi između stolova i kroz gužvu stiže do svog prijatelja i pre nego što sede, pozva kelnera i naruči turu pića, njegovo zadovoljstvo bilo je vidno. Burazeru, reče mu Nikola, silno sam se ogrešio, ta tvoja Gudrun je stvarno moćna, krajnje ozbiljno mu se obrati Nikola. Braco, Mima i ja smo plakale kada mi je pročitala njeno pismo, umiljatim glasom mu se obrati Jelena. Simon više nije obraćao pažnju ni na Nikolu ni na Jelenu. Simone, pisala je Gudrun u svom pismu, tvoje razumevanje mi izuzetno znači. O našem iznenadnom beogradskom susretu sve sam ispričala sestri. Ulrike je bila izuzetno dirnuta, rado bi te upoznala. Veruje da si izuzetna ličnost. To njeno mišljenje dele i moje kolege sa studija. Mnogi ovu našu prepisku doživljavaju kao značajan pomak u procesu suočavanja dela nemačkog društva, nas mladih pre svih, sa prošlošću. Neki čak predlažu da, ukoliko drugačije nije moguće, sakupe novac za tvoj dolazak u Minhen. Politički levo orijentisana grupa bi čak organizovala tribine na kojima bi te rado videli kao učesnika. Ipak, sve sam te predloge odbila ne želeći da politizujemo naš slučajni susret i ovo druženje. Sve to što nam se dogodilo i što nam se događa, sve ono kroz šta prolazimo, isuviše je lično da bi neko iz toga izvlačio političke koristi. Ja bih samo da se istina ne prećutkuje, da se zna šta je bilo i da se to ne zaboravi, da sva ta naša lična suočavanja od nas načine bolje ljude. Ništa više. Nadam se da deliš moje mišljenje i da se ne ljutiš na mene. Konačno, šaljem ti i nekoliko stranica svojih beležaka, u kojima ti opisujem nešto od onoga što se događalo u mojoj porodici nakon one večeri i mog odlaska od kuće. Mnogo

pozdrava od svojih kolega, od Ulrike naročito. Gudrun. Te večeri, kada je stigao u svoju studentsku sobu, sa zadovoljstvom je ustanovio da cimer još nije došao pa će imati dovoljno vremena da na miru i u tišini pročita Mimin prevod dnevnčkih beležaka devojke koja mu je na nekakav čudan način sve više značila i kojoj se, bez sumnje, iskreno divio. Onda je iščekivao leto i kraj juna kada je odbranio diplomski rad i okončao redovne studije. Neočekivano, dobio je obećanje profesora Mihovilovića da će se zauzeti za njega, što je praktično značilo da će moći da upiše postdiplomske studije, i opustio se otpočevši da broji dane do Gudruninog dolaska najavljenog za kraj meseca. Za razliku od njega, koji je svoju brigu prebrinuo, ona je imala mnogo obaveza na minhenskom fakultetu, polagala je nekoliko izuzetno teških ispita koji su joj obezbeđivali uslov za upis treće godine, a time i bezbrižan boravak u Beogradu. I onog dana kada je Gudrun trebalo da stigne, još od rane zore nisu puštali Simona iz vida niti su mu dozvoljavali da slobodno diše. Vazda su ga nešto zapitkivali, a njemu se sve činilo da ga zavitlavaju; da li je uradio ovo, ili ono, da li je sve pripremio, da li je nešto zaboravio, na primer cveće, ili bombonjeru, jer kakav je, gundala je Jelena, moglo je da se desi da i glavu zaboravi ili, što je verovatnije, da je usput izgubi. Potkrepljivala je te reči živopisnim pričama iz njihovih domskih dana, čega Simon nikako nije mogao da se seti. Nije bio siguran ko je nesnosniji, Jelena ili Nikola. Bio je neizmerno zahvalan Miši i Draganu, koji su se, pustivši mozak na otavu, zabavljali za svoj račun ispijajući pivo i cerekajući se nečemu samo njima znanom. Jelena se pak s vremena ne vreme bavila Bobanom, što je Simonu pružalo priliku da bar malo odahne. Kinjila je Bobana i učutkivala ga, dok je on vazda širio ruke i kolutao očima, povremeno šapućući čas Draganu, čas Miši da su Jelenu opet spopale one njene ženske lujke; PMS, objašnjavao im je, ali proći će je to kad-tad. Što je pre popusti, to bolje za njega, i za jadnog Simona, koji je toliko nervozan da ga je gre'ota gledati tako izbezumljenog. Zaključivši sve to, Boban bi se latio pивske boce ponuđene u znak saučešća. Jedino je Mima imala obzira prema Simonu – nije ga zadirkivala, stajala je po strani sa nekim mladićem kojeg Simon nije

poznavao. U toj gužvi nije ni imao volje za upoznavanje. Nadao se da taj momak nije neko koga Jelena pokušava da nabaci Mimi, već neko koga je sama otkrila. Nervirao ga je sav onaj svet koji se tiskao po čekaonici nove beogradske aerodromske zgrade, a to što je avion iz Minhena kasnio posebno ga je izluđivalo. Iako je to bila uobičajena pojava, činilo mu se da se sve urotilo protiv njega. Kada je spikerka konačno objavila da je karavela, ponos „Jugoslovenskog aero-transporta“, na liniji Pariz–Minhen–Beograd, sletela na pistu i pozvala putnike da pristupe carinskoj kontroli, nastala je cika. Boban pogleda Mišu koji je sedeo naspram njega u bifeu i priupita ga cerekajući se da ta cika nije zbog Šekularčevog gola Šoškiću kroz noge? Ovaj mu odgovori da je sve pobrkao od piva i da je to bilo jesenas; da nije svaki dan Badnji dan, već da je Perica Radenković stigao iz Minhena te da zato šiparice vrište. Nemoj da pričaš?!, uzvikuje Dragan. Stigao avion iz Minhena, kapiraš?, unese mu se Miša u lice i lupa ga po čelu. I, konačno, pojavila se Gudrun. Prijatelji, stvarno ste me prijatno iznenadili, iskreno im reče nakon što se sa svima izljubila. A gde je Simon?, upita, zabrinuvši se. Jeee, opet se negde izgubio, prsnu u smeh Nikola, pa se okrenu Bobanu. A lepo sam ti rekao da paziš na tog idiota. Onda se i Simon pojavi probijajući se ka Gudrun kroz gužvu koju su prvili njegovi prijatelji. Gudrun, zaista mi je drago što si na..., počeo on pa se zapanji, jer ga devojkica poljupcem spreči da dovrši pripremljenu rečenicu. Dreka, zvižduci i uzvici zaoriše se aerodromskim holom. Joj, baš su slatki, zar ne?, zaciča Jelena i snažno lupi Bobana po glavi. Dok su se, koji minut kasnije, truckali auto-putem ka Beogradu, u kombiju je vladala prilično euforična atmosfera. U jednom trenutku, Gudrun se naže ka Simonu i došapnu mu: Ich möchte Judenlager besuchen. Ist das ein Problem? Simon je odmah preneo devojčinu želju Draganu, koji je samo klimnuo glavom i nastavio da vozi da bi se nakon nekog vremena promeškolljio i vikao: Pažnja, skrećemo, drž'te se! i naglo smotao volan pa onda dodao gas tako da se stari kombi propeo i pojurio na sporedni put provlačeći se između parkiranih automobila da bi ga nakon nekog vremena parkirao blizu centralnog objekta Starog sajmišta. Kada su izašli iz kombija, Gudrun

se uputi ka paviljonu. Simon upitno pogleda svoje prijatelje, koji u grobnoj tišini ostadoše na parkiralištu. Hajde, samo idite vas dvoje, dobaci mu Nikola. To je vaša priča. Simon samo klimnu glavom i požuri kako bi sustigao devojkicu koja je lagano odmicala. Kada ju je sustigao, bilo mu je pomalo neprijatno, ne toliko zbog toga što je sam pored nje koliko zbog toga što ostali nisu sa njima, zato joj je i rekao da njegovi prijatelji žele da njih dvoje budu sami na ovom mestu. Gudrun klimnu glavom i blago se osmehnu, nastavljajući stazom koja je zaočilazila trošnu centralnu kulu, nekada ponos beogradskih graditelja, sa koje je, usled nebrige, uveliko otpadao malter. Uputila se ka paviljonu kraj kojeg su se, prethodnog leta, prvi put sreli. Simon ju je ćutke pratio. Kada je konačno stigla do paviljona, klekla je na beton, prekrstila se i izustila tihu molitvu. Simon je stajao pometen. Nije znao šta mu je činiti. Bilo je to novo i neuobičajeno za njega, čak se i postideo shvativši da nijednu jevrejsku molitvu ne zna napamet. Završivši molitvu, Gudrun se ponovo prekrsti i ustade. Potom, sa приметnim stidom u očima, krotko priđe Simonu i izvadi presavijeni list hartije iz tašne. Simone, ovo ćuvam već neko vreme. Źelim da ti to proćitam, da shvatiš kakva uzvišena osećanja i poštovanje mi Nemci gajimo prema tvojim sunarodnicima, Srbima. Trenutak kasnije, raširivši list, dodade: A ja i prema tebi, naravno. Onda mu objasni da je u pitanju propoved koju je održao jedan nemaćki protestantski sveštenik; Fridrih Grizendorf. *Naša otadžbina je izgubila rat, poče Gudrun da ćita, lagano, naglašavajući svaku reć, te je Simon mogao lako da je prati. Pobili su Englezi, Amerikanci, Rusi. Moćda su imali bolji materijal, više vojske, bolje vojskovođe. No to je u stvari izrazito materijalna pobeda. Tu pobedu su odneli oni. Međutim, ima ovde, među nama, jedan narod koji je od svih pobednika izvojevao jednu mnogo lepšu, drugu pobedu. Pobedu duše, pobedu srca, pobedu mira i hrišćanske ljubavi. Taj narod su Srbi. Mi smo ih ranije samo površno poznavali. Ali smo takođe dobro znali šta smo mi ćinili u njihovoj otadžbini. Ubijali smo na stotine Srba, koji su branili zemlju; za jednog našeg ubijenog vojnika, koji je inaće predstavljao vlast okupatora – nasilnika. Pa ne samo da smo to ćinili već smo sa blago-*

naklonošću posmatrali kako tamo na Srbe pucaju sa svih strana: i Italijani, i Mađari, i Šiptari, i Bugari, i... Znali smo da se ovde, među nama, nalazi pet hiljada Srba, oficira koji su nekada predstavljali elitu društva u svojoj zemlji, a sada liče na žive kosture, malaksali i iznemogli od gladi. Znali smo da kod Srba živi verovanje da 'ko se ne osveti – taj se ne posveti', i mi smo se zaista plašili osvete tih srpskih mučenika. Bojali smo se da će oni posle kapitulacije naše zemlje činiti s nama ono što smo mi njima činili. Živo smo zamišljali tu dramu i već smo u mašti gledali našu decu kako plove niz kanalizaciju ili ih peku u gradskoj pekari. Zamišljali smo ubijanje naših ljudi, silovanje naših žena, rušenje i razaranje naših domova. Međutim, kako je bilo? Kad su pokidane logorske žice i kada se pet hiljada živih srpskih kostura rasulo slobodno po našoj zemlji, oni su milovali našu decu polkanjajući im bombone, mirno razgovarali sa nama. Srbi su, dakle, milovali decu onih koji su njihovu otadžbinu u crno zavili. Tek sada razumemo zašto je naš veliki pesnik Gete učio srpski jezik. Sada tek shvatamo zašto Bizmarkova poslednja reč na samrtnoj postelji beše – Srbija! Ta pobeda je veća i uzvišenija od svake materijalne pobede! Takvu pobedu, čini mi se, mogli su izvojevati i zadobiti samo Srbi, odgajeni u njihovom svetskom duhu i junačkim srpskim pesmama, koje je naš Gete tako mnogo voleo. Ova pobeda će vekovima živeti u dušama Nemaca, a toj pobedi i Srbima koji su je izvojevali želeo sam da posvetim ovu svoju poslednju sveštenučku propoved. Kada je završila i podigla pogled sa hartije, Simon je u njenim očima primetio žar koji do tada nije video. Kada mi je Johan poslao ovaj tekst, čitajući ga, imala sam tvoj lik pred očima, rekla mu je. Simon je iznenađeno pogleda. U prvi mah mu se učini da čuje neobičnu ljubavnu izjavu upakovanu u šarenu kutijicu za poklone sa roze mašnicom. Potom, kada se već zagledao u njene oči, napustio je tu egocentričnost sopstvene muške sujete. Ne, nije to bila nikakva njena ljubavna izjava, ona doista tako misli o Srbima. Ali kako da joj kaže da su to neki drugi Srbi, oni Srbi koje ni on nije imao priliku da upozna? Sada su elita ljudi drugačijeg svetonazora, drugačije vere i drugačijeg ophođenja, zato joj i reče da je možda to sve

idealističko viđenje. Usprotivila se tvrdeći da veliki deo protestantske crkve u Nemačkoj ne može da se pohvali sopstvenim držanjem tokom vladavine nacista jer se evangelistička crkva svrstala uz naciste, ali bilo je – kao i svugde, kao i uvek – časnih izuzetaka, kao što su bili Bonhofer ili Bart, pastori izuzetne moralnosti. Bonhofera su nacisti streljali, pa eto, i pastor Grizendorf je iskazao visok stepen moralnosti ovom propovedi, a Srbe je uzvisio – zaslužen, verujem, jer ono o čemu je govorio sigurno nije neistina. A takvi ljudi, sa tolikim stepenom hrišćanske odgovornosti i ljubavi, moraju biti cenjeni i uvažavani. To je jedan od razloga moje odluke da ponovo dođem u Beograd; naravno, ne i jedini, dražesno mu se nasmešila, ne skidajući pogled sa njegovog lica. Simon ne htede da joj se suprotstavi. Ovo nije pogodan trenutak: tek je došla, a i društvo ih čeka, biće ovih dana dosta prilika da razgovaraju o svemu, pa i o njenom doživljaju njegovih sunarodnika. Ali čudno je to kojim tokom se kreću stvari; dok nije upoznao Gudrun, o mnogim stvarima nije razmišljao, mnoga je sećanja potiskivao. Jednostavno, život je tekao, a on je u njemu učestvovao ili je bar plivao niz maticu, ako ništa više. Onda se iznenada pojavila ova devojka i nagnala ga da počne da opaža, zapravo da sumnja, jer kako bi drugačije preispitivao ako u njemu nije bilo tog crva sumnje koga je ova devojka u njemu ma i nehotimično usadila? Kada su vratili do parkinga, družina je sedela na ivičnjaku kraj kombija i tiho razgovarala. Čim ih je ugledao, Dragan je ustao i dlanovima stresao prašinu sa pantalona, pa potom, daleko odbacivši skoro dogoreli opušak, krenuo ka kombiju da sedne za volan i upita gde sad da vozi? Na Gudruninu opasku da bi ona rado odsela u istom onom hotelu kao i prošlog puta, i doista ih ne bi više deranžirala, Miša uzviknu da to ne dolazi u obzir naredivši Draganu da vozi kod njega, jer je majka Mara spremila klopnu, a oni svi znaju šta to znači a red je da i ova mala vidi šta je to srpsko gostoprimstvo. Kad su otišli do Mišine kuće na Krstu, kao slučajno se pojaviše Dragutin i Seka i predložiše da posle ručka prvo skoknu do „Kikevca“ na po jedno pivce nakon obilate mama Marine klope, da vidi Nemica kakvo je naše „bip“ pivo. Nakon druge ture, koju je Dragutin zvao, Nikola je konsta-

tovao da se, kada je već sve tako krenulo, nikako ne sme preskočiti „Golubac“ i najlepša beogradska bašta pod lipom: grehota je da to ne doživi a bila je, kao, u Beogradu. U bašti „Golupca“ se, silno zaprepastivši Jelenu, razgoropadio Boban i predložio da je najpametnije i najefektnije da večer okončaju u podrumu omiljenog mu „Sokolca“, uz cigansku muziku i dobar roštilj. Nije prestajao da ih ubeđuje dok nisu pristali, mada mu nije trebalo mnogo. Zapravo, pristali bi oni odmah da Jelena nije zatezala i gundala. Sve vreme je Gudrun ponavljala u svom oduševljenju: Vi ste divni, svi ste vi divni. Skoro da su dosegli ponoć kada su izašli iz „Sokolca“ praćeni jecajućim zvucima Ljubine violine, čuburske muzičke legende. Jelena i Boban rekoše da će se pridružiti Seki i Dragutinu i krenuti pešice preko Čubure; noć beše lepa, kao stvorena za šetnju. Miša je brekćući zaključio da ionako može da pljune do kuće, pa reče kako mu je žao što se tako rano moraju rastati, tek što je počeo da se dobro zabavlja. Raspitivao se da li se i u Nemačkoj tako rano zatvaraju kafane i smirio se tek kad je čuo da je slično i u Minhenu. Nakon mnogo pozdrava, poljubaca i tapšanja po ramenima, rastadoše se; Miša se odgegao u tamu Timočke ulice ka Krstu, a Jelena i Boban, u Sekinom i Dragutinovom društvu, odoše ka Slaviji. Onda Dragan duboko udahnu svež i mirisan noćni vazduh i reče da je krajnje vreme da se kreće. Kada je Gudrun izrazila svoju zabrinutost da li će u ovo doba moći da nađe sobu u hotelu, Nikola se grohotom nasmeja i zbuni je, pa se okrete na petama i povika: Draganče, sedi i vozi u Vidsku! Gudrun zbunjeno pogleda Simona koji joj sležući ramenima reče da se sa njim ne vredi sporiti, pa odmahnu rukom i reče smejući se da kreću dalje. Ubrzo su stigli do nevelike predratne kuće na sprat u mirnom delu Lekinog brda. Ulaz u dvorište žučkastim svetlom je osvetljavala ulična svetiljka. Iz vozila koje se uz škripu zaustavilo ispod ulične sijalice prvi je iskočio Nikola, pa je požurio da iz prtljažnika izvadi putne torbe. Dok su Gudrun i Simon izlazili i pozdravljali se sa Dragančetom, Nikola je već otključavao kapiju od kovanog gvožđa da bi Gudrun i Simon ušli u neveliko dvorište. U potkrovlju se nalazi stan njegove starije sestre, koja je već neko vreme u inostranstvu. Onda dodade, kao da se pravda da

mu je svoj naum tek večeras Nikola rekao. Ceo stan će joj biti na raspolaganju. Može da ostane u Beogradu koliko god bude želela i da bude sigurna u to da je ovde dobrodošla. Izvesna neprijatnost se očitovala u njenom pogledu, nije znala kako da se oduži a da nikog ne uvredi. Smej se, doviknuo joj je Nikola stojeći u ulaznim vratima svoje kuće. Simon joj je na brzinu pokazao raspored prostorija u stanu u potkrovlju i ostavio njene dve putne torbe na pod kraj velikog zidnog ogledala u spavaćoj sobi. Gudrun je gledala za Simonom dok je silazio niza stepenice sa osmehom pritajenog i nežnog zadovoljstva, a kad je zamakao u hodnik prizemlja i u tišinu kuće, i sama se povukla u toplinu žućkaste svetlosti sijalice kojom je bio preplavljen prijatni stančić Nikoline sestre. Nedugo zatim, i Nikola i Simon pođoše na spavanje. Burazeru, reče Nikola, ova mala, ako je prošle godine i došla u Beograd drugim povodom, ovog puta je sigurno došla zbog tebe.

Ulazeću u stan Ingrid s vrata upita majku da li je otac kod kuće? Kada je čula da je odsutan i da je najverovatnije na obali, ali i da je trebalo već da bude kod kuće, izreče svoju brižnost jer, otkako je ovo ludilo krenulo, primetila je da se otac povlači u sebe i da joj se čini da se strašno nervira zbog svega. I Rahela strahuje da bi mogao da ga pogodi infarkt, reče zabrinuto. Provirujući iz kuhinje Gudrun dobaci ćerci da se i sama brine. A kako i ne bi? Otkako je ostao bez katedre, promenio se, postao je tiši, naizgled melanholičan, no ona je znala da očaj polako i neumitno ovladava njime. Sa strašću i ljubavlju, sa vizijom koju su oboje gajili, predavao je savremenu istoriju Evrope 20. veka. Onda, kada su nastali smutni događaji, kada se bezazorno otimala vlast u Beogradu, ostao je u manjini i žigosan. Iako joj to nije rekao, znala je da je imao utisak da su mu na rever sakoa kolege prišile žutu Davidovu zvezdu. Onda su preko noći organizovali vanredni reizbor i ostao je bez katedre. Nekoliko meseci je čamio u institutu da bi ga, nakon nekoliko mučnih sedmica natezanja, primorali da se konačno povuče sa univerziteta. Predao se pred bezočnom brutalnošću svojih kolega i dao otkaz. Od tada je ustalio svoj ritam sa prekomernim slobodnim vremenom, ali eto, dešava se da ga nešto poremeti i da kasni. A danas je praznik a pripreme za ručak još nisu gotove, sve oko tih praznika zadavalo je Gudrun glavobolju. Morala je ne samo da ih pamti već i da ih priprema, mada je, uprkos tome što je volela da ih sekira svojim gundanjem, uživala u tome da Simonu i ćerkama i na taj način pokazuje da uvažava njihova verska ubeđenja. Uostalom, pričinjalo joj je ogromno zadovoljstvo da ih gleda sve na okupu i srećne. Svoja katolička ubeđenja nikada nije name-

tala deci, kao što im ni Simon nije nametao svoj judaizam. Valjda je zato Rahela prihvatila pravoslavlje, a Ingrid, sam Bog zna kako se to desilo, prigrlila je protestantizam. Tek što je prošao Uskrs po gregorijanskom kalendaru, nastupio je Pesah, a za njim, evo, ide pravoslavni Vaskrs. I doista, od Purima nikako da prođe dan a da se nešto ne slavi. I tako, godinama, svih ovih njihovih sretnih godina. Seća se, uoči praznika presnih hlebova, ona i Simon su skupa sređivali kuću. Kasnije, kada su dovoljno poodrasle, u tom poslu su im pomagale i njihove devojčice. Bilo je to veliko prolećno spremanje stana. Dok su deca još bila mala, posebno ih je uveseljjavao predivan običaj, obred bedikar hamec. Simon je po povratku iz sinagoge kontrolisao čistoću kuće i peruškom skupljao kvasni hleb, sa mesta po kući na kojima ga je sa ćerkama ostavljala da bi ih on pronašao. Simon bi se pravio da ne vidi te sitne čestice presne hrane, vajakajući se i kobajagi strahujući da će nešto propustiti pa da će se Jahve ljutiti na njega, a devojčice su ga navodile na mesta na kojima bi trebalo da ih pronađe. Kada bi se to napokon desilo, cičale bi od zadovoljstva, te bi ga na koncu terale da spali pronađeni hamec kako bi mogle da proglase kuću čistom. Rahela ja naročito volela Pesah jer je te sedmice niko nije primoravao da jede hleb, koji ni dan-danas ne voli. Zadovoljna je što je bar Inge tu i hoće da joj pomogne da što pre završi ručak. I tako dok su čavrljale i poslovale po kuhinji i trpezariji, čuše kako se ulazna vrata naglo otvaraju. Sve i da ni glasa nije pustila od sebe, po treskanju, po tupom zvuku koji je proizveo ranac koji je svoj kratki let završio na kraju hodnika, kraj vrata devojačke sobe, znale bi da je neobuzdana Rahela, Simonova ljubimica, stigla kući. Ali ovog puta je izostao njen smeh. Hristos vaskrse, Rahi, šalom aleihim, mir među narodima, pozdravi je Ingrid, izvirujući iz trpezarije u hodnik izgovarajući prilično dug pozdrav kuće Libermanovih. Šalom. Vaistinu vaskrse, odgovori joj sestra. Nakon što su se izljubile, skidajući svoju mornaričku dolamicu, Rahela ih prilično glasno upita da li su danas slušale vesti? Glas joj je pritom podrhtavao. Ingrid promrmlja nešto neodređeno i naizgled zbunjeno odmahnu glavom, a Gudrun zastade kraj stola i uspravi se. Napeto je iščekivala da čuje ono

što je njena mlađa ćerka očigledno želela da im dramatično predoči. To je bila odlika njenog karaktera, koji joj je bio dobro poznat, tako da je znala da se nešto zaista loše desilo. I inače je tih meseci i nedelja Gudrun imala razloga za uznemirenost – bivalo je sve izvesnije da se zemlja polako ali neumitno raspada, političke vrhuške su počele da se međusobno svađaju, narodi da se mrze, ljudi jedni od drugih da zaziru. Poslednjih sedmica budila se sa strahovima, provodila jutra u iščekivanju loših vesti iz Hrvatske i Slovenije, televiziju skoro da i nije gledala, štampi više nije mogla verovati, čak ni Politici. Iz večeri u večer je pratila nemačke radio-stanice, skupa su slušali Glas Amerike, pred spavanje se molila milostivom Bogu da ovaj narod mimoide ta čaša žuči; molila se da joj sačuva Rahelu i Ingrid, jer mnogo je bola bilo u njenom životu, u Simonovom još više, a njih dve i on su sav njen život, sva njena sreća; molila se da joj podari više snage i upornosti, mnogo više vere i ljubavi, ali i svima ovde, i svima tamo. Molila se Bogu svome i spasitelju, Isusu Hristu, da im osveži sećanje na sve one ratne patnje, da im da mudrost da to ludilo više nikada ne ponove. A ona se seća, i Simon se seća, oni su svoje čaše žuči jednom već ispili, bojala se da oni ovog puta neće imati dovoljno snage da ponovo to čine. Kada je pao Berlinski zid, ponadala se da je konačno dosegnut njen san o novoj Evropi, mudroj i ujedinjenoj u miru; u simboličnom činu rušenja onoga što je nasilno razdvajalo ljude, u osmesima svojih sunarodnika, dok su prelazili sa jedne na drugu stranu betonske zavese bezumlja, videla je pobedu razuma, pobedu svih onih vrednosti u kojima je svih tih godina istrajavala. Dok je gledala snimke iz Berlina, Vili Brant joj je bio u pameti, nije mogla da se otrgne upečatljivoj slici njegovog kajanja pred senima žrtava nacizma u Poljskoj. Pobeda razuma i srca. Verovala je da će Jugoslavija naći svoje mesto u preporođenoj Evropi, ono mesto koje joj, verovala je, može i mora pripasti, samo uz malo mudrosti, nadala se da između njenih gradova, Mozburga i Beograda, više neće biti granica. Nadala se bezmerno i sada joj se čini da sva njena nadanja behu uzaludna. Kada su počele prve omraze, nije ih uočila, tek kasnije ih je primetila i odmah im se usprotivila, kao i Simon što je; pisali su i govorili, apelovali

su i upozoravali, isprva prijatelje i kolege, potom su neumorno posećivali tribine, podjednako često kao učesnici i kao posetioci. Što je vreme više proticalo, što su tenzije rasle, to su ih ređe pozivali, konačno su i prestali, no nije se predavala, posećivala je panel-razgovore, tribine, konferencije, pisala je i skretala pozornost, upozoravala; što je bivala izravnija, to je nailazila na žešći otpor i negodovanje. I kada je primetila da je Simon postao malodušan, bodrila ga je, nije mu dopuštala da odustane i da se povuče na parče svoje obale, da klone duhom, da se preda, jer se ona nikada neće predati. Nakon partijskog kongresa, zlodusi su se povampirili, vapili su za krvlju. Dok je još i bilo prostora da se izrekne pa i čuje glas razuma, bilo je ljudi koji su ih čuli, no s vremenom ih je bivalo sve manje, da li stoga što je sve više otrova bilo unaokolo ili zbog straha koji se širio, biće – i zbog brige, jer siromaštvo je već snažno zakoraćilo u domove, a onda je već mnogo lakše podvaliti i za nedaće pronaći krivca na drugoj strani, pozvati se na prošlost, povezati nespojivo. I kada joj se činilo da je ljudi slušaju, javljala se sumnja da je retko ko doista čuje, jedva ko da je razume. Do očaja ju je dovodila sklonost ljudi da joj kriomice prilaze i pružaju podršku, diveći se njenoj hrabrosti, i da se već u sledećem trenutku povuku i potonu u svoju bezličnu anonimnost u strahu da će ih neko videti ili čuti. Zato, kada se Rahela pojavila u vratima trpezarije, majka joj reče da kaže već jednom šta se to dogodilo. A šta se dogodilo? Na Plitvicama je izbio oružani sukob, i to na Veliki petak. Mama, na Veliki petak, ima i mrtvih. Bože moj mili, na Uskrs, pa imaju li oni pameti? I dok su razgovarale o događaju, u svojoj užurbanosti, motajući se po kući, nisu ni primetile kada je Simon stigao. Tek kada se pojavio na vratima trpezarije i zakoraćio ka Raheli sa buketom cveća i bocom crnog vina u rukama – zapravo, tek kada je progovorio – postale su svesne njegovog prisustva. Šalom, čero tatina, Hristos vaskrse, i mir božji i sloga među ljudima, obrati se Raheli, koja mu odgovori i obesi oko vrata ljubeći ga, dok joj je tamna kosa, oslobođena ukrasnih češljeva, silno razbarušena i kovrdžava, lepršala unaokolo. Gudrun ih je posmatrala punog srca. Uvek ih je doživljavala kao svoju skladnu porodicu koju je ljubav ispunjavala i činila božanstve-

nom. To ju je ispunjavalo bezmernom srećom. Tokom ručka skoro da i nisu razgovarali, bilo je očito da je i Simon već saznao za krvoproliće. Senka sukoba koji je započeo na Veliki petak i eskalirao tokom sledećeg prazničnog dana zlokobno je lebdela nad trpezom. Vesti tog jutra, iako protivrečne, behu uznemiravajuće – bilo je sve što je Simon o tome želeo da kaže za vreme obeda, zamolivši da ne razgovaraju o tome za prazničnom trpezom, dok su ga prožimali neprijatan osećaj i nekakva nelagodna studen, podsetivši ga na one sukobe u Borovu Selu i zaprečavanje puteva balvanima u Lici. Hladan znoj mu izbi na čelo kada se, i mimo svoje volje, prisetio svih onih huškačkih govora političara i navijačkih podbadanja na televiziji i po novinama; kao da se sve zlo ovog sveta skupilo na ovom malom balkanskom prostoru, kao da se sva moguća crna predskazanja, izgovorena bilo gde na svetu, ovde ostvaruju. Činilo mu se da je samo pitanje vremena kada će i sam đavo doći po svoje, i eto, izgleda da je Satanel doista došao po svoje, i to na Uskrs. Gudrun je primetila da Simon teško podnosi te uznemirujuće vesti i stoga požele da promeni temu, da mu olakša bar vreme provedeno za porodičnom trpezom. Poželela je da se bar tog dana ne govori o sukobima; posle obeda – neka, ako baš mora, neće moći da osujeti tok razgovora, ali ne za ovom trpezom, poslednjim utočištem njene obitelji koja će, strahovala je, početi da puca po svim šavovima kao što puca ovaj poludeli narod. I samoj joj je nepodnošljivo, tajni od porodice ono što joj se događa na institute gde joj uveliko prave probleme. Ne želi da uznemirava Simona, dovoljan mu je i njegov jad, decu neće u to da meša, naročito im o tome neće govoriti na Uskrs. Strepi, već su prestali da joj skreću pažnju da je njeno ponašanje neprihvatljivo. To su mesecima bez uspeha činili: isprva su joj prijateljski savetovali da ublaži neke svoje stavove, potom su joj ukazivali na moguće posledice, kasnije i pretili – što uvijeno, što izravno. Nije se na to obazirala, i dalje je govorila ono što misli i zalagala se za ono u šta veruje, a to nije najbolje primljeno od onih koje je ushitio januarski kongres. Konačno, zapretili su joj i otkazom, ne izričito ali dovoljno jasno. Nije bilo dvojbe, opomenuli su je da bi valjalo da porazmisli, da ne iskušava srpsko gostoprimstvo.

Rečeno joj je da ne bi trebalo da smetne s uma da je tu ipak strankinja, i to strankinja iz jedne ne baš prijateljski nastrojene zemlje, da, to joj je rekao kolega dr Nebojša Lončarević, direktor instituta, čovek sa kojim je mnoge projekte realizovala, za koga je bila uverena da deli njene stavove. Nije mogla da pojmi da upravo on može da joj kaže nešto takvo. Žestoko ju je zbolela njegova opaska da se ona, Nemica, ne meša jer ne može da razume Srbe – ona, naprosto, nije Srkinja, a i njeni su tu, uostalom, zlo Srbima činili, i ne jednom, neka ne zaboravi da je sto Srba za jednog Nemca streljano, a to se ne zaboravlja i to se ne prašta, ovaj narod neće dozvoliti da se to ponovi, pripremiće se i braniće se kao što je to tokom svih prošlih decenija i vekova činio, ovog puta svim sredstvima i po svaku cenu. I, da odagna turobne misli, da promeni temu koja se nadvila nad trpezom, upita Rahelu šta je konačno rešila da upišeš? Rahela joj nije odmah odgovorila. Nije se ni pomerila, nije čak ni klimnula glavom niti podigla ruke iznad glave i njima zamahala, kao što bi to inače učinila. Nastavila je da žvaće; očigledno je odlagala trenutak u kojem će odgovoriti. Gudrun je značajno pogleda, pa onda, nabranih obrva, prostrelji supruga upitnim pogledom, a on samo skupi ramena. Kada je pogledom okrnula Ingrid i otkrila njen ukočen pogled uprt u tanjir, počela je da shvata da je to nešto što se kuva i što ćerke taje od nje i oca. Bila je izravna, upitala ih je povišenim tonom šta to taje. Njen ton nije ostavljao prostora protivrečenju. Rahela ukrsti pogled sa sestrom i napravi grimasu kao da je moli za pomoć. Najzad Ingrid prekinu tišinu, pa procedi da su nešto razgovarale, ništa posebno, samo su razgovarale, neobavezno. Gudrun prekrsti ruke na grudima, pa se zavali u stolicu ne skidajući pogled sa ćerke i ponovi karikirajući ćerkin tom. Neobavezno, veliš! Dakle, vas dve ste tako, neobavezno ćaskale. Pa povišenim tonom zaključi: Nije nego! Inge, mudrice, nastavi, molim te, o čemu ste to vas dve neobavezno ćaskale? Slušam! Ingrid se uspravi i sa mukom proguta zalogaj, pa bez daha poseže za čašom i ispi gutljaj vina. Gudrun je strpljivo čekala. I onda započne Ingrid svoju priču okolišeći da eto, znaju oni kako je, ipak prvo pogleda u oca tražeći kakvu potporu. Eto, njih dve osluškuju. Zatim neo-

dređeno zakoluta očima i diže pogled ka stropu, da bi već u sledećem trenutku zastala i obratila se mlađoj sestri i pozvala je da to što je rekla potvrdi. Ali i da bi se izvukla iz nebranog grožđa. Pošto je Rahela mirno jela, kao da je se taj razgovor ne tiče, starija sestra je prostreli pogledom i napravi onu grimasu koja jasno govori: hajde, zucni već jednom nešto. Rahela pogleda u sestru, pa slegnu ramenima i namignu. Eto, u školi, na fakultetu, u društvu, o svemu se priča, nastavi Ingrid. Priča se i o studiranju, o budućnosti, šta će ko, gde će, ma znate već, šta je profitabilno, šta nije. O budućnosti se najviše priča, šta bi drugo. Pa da. Uglavnom to, zaključi Rahela, pa napravi najneviniji izraz lica i majci uputi poljubac. Lepo, ove mlade generacije su fascinantne, zar ne, Simone?, glumeći oduševljenje reče Gudrun i nastavi da jede. Nakon nekog vremena, pošto zaključi da Simon neće otvoriti usta, odloži прибор za jelo, sporo, najsporije što je mogla, obrisa salvetom ruke, pa prodorno pogleda prvo stariju ćerku, a potom mlađu. Nijedna nije izdržala majčin pogled. Onda Gudrun neumoljivo zatraži da joj objasne ono što nije obuhvaćeno onim - uglavnom. Ingrid progunđa, shvativši da im majka ne ostavlja nimalo prostora za uzmicanje, optuživši je da je prava Švabica, Prvo, nisam Švabica, već Bavarka, a drugo, koliko sam prava, ti to još ne znaš, a bolje ti je da ne saznaš, spremno je dočeka majka. E onda se umeša Simon i reče kako u tome već ima istine i grohotom se nasmeja pa se nagnu ka ćerkama i posavetova ih da razvežu usta pa da čuje o čemu se tu radi. Onda se nakloni i ka Gudrun, svojoj Bavarki, i reče da je voli najviše na svetu. Ma šta se tu navlačimo, rešila sam da studiram teologiju i tačka!, prkosno će Rahela. Gudrun se zabezeknuto zagleda u ćerku. Simon je tu vest primio mnogo mirnije čudeći se Gudrun što diže prašinu oko toga. Podržao je svoju mezimicu, uostalom, dovoljno je odrasla i pametna da zna šta joj je činiti. Ako je to njen ozbiljan izbor, nema on ništa protiv. Gudrun se ipak nije dala, pitala ih je šta je sa svim onim pričama o studiranju filozofije i istorije? Pojeo vuk magarca? Ne, nije ona bila sigurna da je to promišljen potez njihove pametne ćerke. Simon je insistirao na razložnosti pružajući ćerci priliku da da objašnjenje. Rahela iskoristi priliku i povišenim glasom reče

da ima dobru argumentaciju, samo kada bi je majka želela da sasluša. Gudrun je i dalje sedela prekrštenih ruku i jasno upitnog, ozbiljnog pogleda. I Rahela konačno progovori, nije htela da okoliši, ali ni da prepričava predistoriju svoje odluke, napomenuvši da je Ingrid sa tim upoznata do detalja. Reče da je rešila da studiram na Evangelističkom teološkom fakultetu u Minhenu. Ova ćerkinja izjava je iznenadila i samog Simona koji protivno svom običaju konstatova da je ovo postala prava ludaka kuća. Ali Gudrun nije htela tako lako da odustane od rasprave. Nije joj bilo jasno, zašto baš protestantski? Zar nisi pravoslavne veroispovesti? Njih dve kao da su pobrkale lončice? reče Gudrun i nakrivi glavu ne shvatajući ništa i pogleda jednu pa drugu ćerku. Onda, kao da se nečeg dosetila, upita zašto tamo, a ne ovde? Rahela se nije dala. Za mene, reče, to sa veroispovešću i nije odlučujuće, pa i vladika Nikolaj je doktorirao teologiju na starokatoličkom teološkom fakultetu u Bernu, a drugo, pa i ujak Johan je teolog. Eto, porodična tradicija u nastajanju. Treće, nemački, govorim kao srpski. Hebrejski, doduše, ne znam ni da beknem, a to ide tati na dušu. Ingrid preko kašike promrmlja da ni tata ne zna hebrejski. Za stolom zavlada tišina. Inge sedi mirno, čeka da sestra završi svoj nastup i ispod oka prati reakciju roditelja. Čini joj se da Rahela malo preteruje sa svojim scenskim nastupom, no to je njena priroda, takva je vazda bila, odmalena. Simon sa setom pomisli na Johana. Eh, kako je taj momak imao sreće, zapravo, imao je više sreće nego pameti. Iznenada je nestao i dugo se o njemu ništa nije znalo. Prestao je da se javlja sestrama, niko od njegovih drugova u Mozburgu nije o njemu imao vesti, kao u zemlju da je propao. Onda se iznenada pojavio u Beogradu. Te godine, Gudrun se tek beše doselila. Došao je sa nekom devojkom, takođe Nemicom, čini mu se da se zvala Renate, i u društvu još nekolicine prijatelja – brzo će se ispostaviti da su to bili Palestinci. Gudrun je bila van sebe od straha. Niko joj nije morao ništa reći, odmah joj je sve bilo jasno: brat joj je zaplovio u mračne levičarske vode, posumnjala je da je u dosluhu sa ekstremistima. Pokušali su da razgovaraju sa njim. Bio je zatvoren, svi pokušaji da ga odvrte od te ludosti ostali su bezuspešni, sve što je Gudrun govorila

bilo je zalud, kao o zid da se odbijalo. Kako su se pojavili, tako su iznenada i tajanstveno nestali. Simon je sa Gudrun u nekoliko navrata bio u palestinskom predstavništvu u Beogradu, gde su pokušali da dobiju nekakvu informaciju o Johanu, no tamo su odbijali svaku pomisao da je iko sa takvim imenom i prezimenom ikada bio u vezi sa njima. Gudrun je bila uporna, danima su u Bregalničkoj ulici organizovali zasedu u nadi da će se Johan ili Renata pojaviti, ili bar neko od onih mladića koje su upoznali. Johan kao da je u zemlju propao. Onda su, nekoliko meseci kasnije, u novinama videli fotografiju ustreljene teroristkinje. Bila je to Renata, Gudrun ju je prepoznala. Bila je očajna, i zbog te devojkice, koju je jedva znala, i zbog brata, iako se u agencijskim vestima njegovo ime nije pojavljivalo. Vrlo brzo joj se javila Ulrike i saopštila joj da se, nakon Renatine smrti, Johan pokajnički vratio kući i preobrazio. Nikada sa Johanom nije razgovarao o tom tamnom razdoblju njegovog života, bio je to njihov džentlmenski sporazum, no Gudrun jeste, pritiskala ga je dok joj se nije poverio. Još u toku priprema za atentat na tužioca, Johan je izgleda shvatio da je to put bez povratka. Pokušao je da ubedi Renate da odustane pre nego bude kasno, no ona je bila rešena da ide do kraja, i tako, Johan se povukao, a Renata je poginula u obračunu sa policijom. Rahelino kašljucanje ga vrati u stvarnost. Nije htela da oca i majku drži više u neizvesnosti, rekla im je da su njih dve rešile da, ako situacija ovde izmakne kontroli, a svi događaji govore u korist tvrdnji da se opasno zakuvava, ne žele u tome da učestvuju; obe planiraju da idu napolje. I, naravno, poradile su na tome. A to, što im nisu odmah rekle bilo je radi mira u kući. Kada je završila, Rahela se obema rukama oslonila na ivicu stola i krajnje ozbiljno se zagledala u majku, a potom odmerila oca. Na njenom licu se videla odlučnost već odrasle osobe – otresite ličnosti. Do pre pet-šest minuta, pomisli Simon, kraj njega je sedela njegova mezimica, njegova mala devojčica, njegova ikona koja ga je svojim izgledom podsećala na njegovu pokojnu majku, svojim krupnim bademastim očima i otvorenim i toplim pogledom, svojim nežnim okruglim licem tamne i nežne puti, koje je krasio prćast nos i pune, senzualne usne. Tu detinje bezazlenu lepotu uokvirivala

je bujna kovrdžava kosa boje kestena, a sada, najednom, skoro da je ne može prepoznati. Zar doista tu, kraj njega, sedi mlada i otresita žena koja zna šta neće i koja zasigurno zna i više od toga – koja zna šta hoće? Tišinu prekide Ingrid koja majci potvrdi da je ovo što je Rahela upravo rekla, istina, pa reče da su i o njima mislile, i da im predlažu da i oni razmislite, dok je vreme. Rahela se umeša i reče da imaju kud jer njih dvoje nisu bilo ko, oni su Simon i Gudrun Liberman. Gudrun je pogleda i tihim glasom joj reče da se prokleta vara. Baš zato što su njih dvoje Libermanovi, oni imamo obaveze, moralne obaveze, njihova savest i moralnost im određuju šta im je činiti, njih dvoje skupa stoje pred svojom savešću i svako pred svojim Bogom, ne mogu oni jednostavno da podviju rep i pobegnu, jer to nikada nisu činili niti od odgovornosti bežali. Suočavali su se sa preprekama i to još uvek čine. Pritisci su sve veći i pretnje sve besramnije, ipak ne odustaju; ko zna, možda nisu bili dovoljno glasni, možda nisu bili dovoljno ubedljivi, možda ih nisu najozbiljnije shvatali, možda nisu bili najjasniji. Ne, draga moja, ja ne mogu da se tek tako povučem i da odustanem. Kako bih vašeg oca pogledala u oči? Šta sam onda radila celog svog života? Pa i ja sam mogla da zatvorim oči, da ne vidim, da ništa ne čujem, da ništa ne znam, a nisam to učinila – nisam pre trideset godina, pa neću ni danas. Sve i da hoću, ne mogu. Dok budem disala, činiću sve što mi je u moći da se suprotstavim bezumlju, jer još nije kasno, govoriću, pisaću, protestovaću, ubeđivaću, bilo šta. Dok je Gudrun govorila, Simon je sedeo oborene glave i kada je rekla što je imala, umeša se i smireno reče ćerkama da je majka u pravu. U njegovom glasu mogao se prepoznati bol. Nije sve to tako jednostavno, bar kada su oni u pitanju i to bi im barem trebalo biti jasno. Gorčinu njegovih reči osetile su i Rahela i Ingrid, no samo je Gudrun znala svu tragičnost njegovog iskustva i opterećujuću težinu sećanja, jer im je to bilo zajedničko. Ni Rahela nije odustajala, njihova autističnost ju je nervirala, zar ne vide šta se dešava? Ne, ona ne vidi da njih dvoje tu išta mogu da učini jer ovde više nema nikoga ko bi ih čuo, ljudi su zalučeni, sve te romantičarske priče o nebeskom narodu koje podgrevaju maštu nezadovoljnih sopstvenim životom perfidni su pozivi na

razračunavanje, Bog je sa nama, govore im, puđaju ih da napadaju ubeđujući ih da imaju pravo da se štite, da je pravo na odbranu zapravo sveto pravo na osvetu. Na drugoj strani, druge su istine, druge se istorije uče, ovde su i bogove posvađali, oči su u glavi zavadili, blizanci u majčinoj utrobi se mrze, jedan drugom majku psuju. Pozvala je oca i majku da izađu na ulicu i gnev mladih će ih zapljusnuti, jer ih uče da su za njihove muke oni drugi krivi, i zato ih pozivaju da ne kupuju tuđu robu, Gorenje više nije u modi, čokolade zvečevo više nisu ukusne kao što su bile, jer su hrvatske. Dobro, da li to znači da moramo biti glasniji?, mirnim glasom je upita Gudrun. Da li to znači da treba da vičemo? U redu, vikaćemo! Urlikaćemo ako je potrebno, ali odavde nikuda ne idemo niti odustajemo. Rahela upita majku da li prepoznaje zavist u novinskim komentarima, sujetu i gordost u izjavama političara, uobraženost nacionalnih veličina? Onda se okrenu ocu i unese mu se u lice. I njega upita da li je primetio da su iznenada postali jevrejski prijatelji pa se čak i žrtava njihovih sećaju, mada Staro sajmište i dalje guši korov, samo, pitanje je, ne krije li se iza toga njihova lakomost? Tim pre moramo ostati i založiti sebe, pokuša Simon da joj objasni. Ingrid ne izdrža više pa reče majci da je Rahi u pravu a ocu skrenu pažnju da njih dvoje imaju obaveze i prema njima pa ga sa puno gorčine priupita da li možda nije u pravu, ili možda oni misle možda drugačije? Iako nije mogao da ospori ono što mu je ćerka rekla, pokušao je da joj ukaže i na neka druga viđenja stvari, na ono što su on i Gudrun činili čitavog života i pokušavali da ljude stalno i iznova podsećamo da ne zaborave prošlost, da su tamo pouke za sadašnjost. I na odgovornost su ih podsećali, naravno, da ne ponavljaju iste greške, sebe radi i budućnosti svoje dece radi. Previše je toga bilo, i to samo u ovom veku. Njih dvoje moraju da nastave da govore i pozivju ljude na razum. Rat, koji neumitno sledi ako se ovako nastavi, nikome neće doneti nikakvog dobra. Ovo mora da se spreči, ludilu se mora stati za vrat, spirala bezumlja mora se okončati. A oni pokušavaju da zainteresuju ljude i pokrenu prijatelje, oni i dalje govore i pišu. Zavaravate se, zalud je sve to, prekide ga Ingrid. Zagledana u oćeve oči priupitala ga je i šta su postigli pričama i pisanjem,

da bi odmah zaključila, i to prilično jetko, skoro očajno: ništa! Ništa! Fukara rastura zemlju, zavađa ljude, sve vrednosti su pogažene, ludilo počinje da vlada. Slovenija i Hrvatska samo što nisu proglasile nezavisnost, po Slavoniji barikade, u Borovu reže napuđani jedni na druge kao da su besni psi, ujedaju se. I u Kninu buna, zakuvava se i u Bosni. Zar doista mislite da to vas dvoje možete da zaustavite? Da li vi uopšte idete u grad, da li gledaju šta se tamo dešava? Čujete li vi šta ljudi govore po kafanama, na ulici, čujete li priče koje se vrte u Dnevniku, čitate li one otrovne naslove po novinama? Konačno, oslušujete li šta vaši prijatelji pričaju? I gde su im uopšte ti važni prijatelji intelektualci? Začutili su, zaključili sa puno gorčine Ingrid. Ko po medijima govori – neopevane budaletine, prete da će kašikom da kolju, sakupljaju talog i svakolik ološ i naoružavaju ih, kriminalci postaju nacionalni junaci, sve sami Obilići. Nema tu više mesta za razum, za hrišćansku ljubav još manje. Naopako je vreme kad vladike pozivaju na oružje. Onda se okrete majci i prekorno je pogleda i zapita kako onda može da Raheli postavi pitanje što hoće u Minhen na protestantske teološke studije. Simon ćuti. Gotovo je, gotovo, više Rahela. Nema više ničeg što bi moglo da nas zadrži ovde. Mama, ovo više nije naša zemlja. Gudrun ne dozvoljava da Rahelin očaj pređe na nju. Protivi se. Pobogu, Rahela, kako takvo nešto možeš da kažeš? Ovo jeste tvoja zemlja, ovo je zemlja u kojoj je tata rođen, tu su mu koreni, ona je i moja zemlja makar stoga što dišem njen vazduh, ako prenebregneš činjenicu da sam i tebe i Inge ovde rodila. I da znaš, dvadeset i pet svojih godina sam utkala u ovaj grad, pola svog života sam ovde provela; dete moje, ovo jeste i moja zemlja i niko mi je ne može uzeti niti me sprečiti da se borim za nju, a boriću se srcem i razumom, ljubavlju koju prema vama i ocu gajim i hrišćanskom verom koja me ispunjava, ne mržnjom i ne bezumljem. Drugu stranu zbilje i svoje viđenje Rahela više nije skrivala. Majci je u lice pljusnula istinu poput šamara, pitajući je da li zna da na Inge upiru prstom i govore: to je ona Švabica? Čak ne kažu ni Nemica! I još gore stvari mogu da se čuju. Raheli glas drhti dok svedoči i primora Gudrun da bez daha i razrogačenih očiju pogleda u svoje dete i oseti podrhtavanje

tla pod nogama, kao da joj se svet ruši. Zar tako o njenom detetu? Kao da su njoj nož u grudi zabili. Da li se to o čemu njene ćerke pričaju doista događa tu, u Jugoslaviji, u Srbiji, u zemlji ljudi o kojima je pastor Grizendorf onako nadahnuto i sa poštovanjem i divljenjem govorio, u zemlji koju je prihvatila kao sopstvenu otadžbinu, u gradu u kojem je provele dvadeset pet godina? Istina je, majko, potvrđuje joj Ingrid oborena pogleda, istina je. Samo nije to sve. Ni izbliza. Ni Rahelu ne ostavljaju na miru. Nazivaju je Čivutkinjom. Antisemitizam zapravo buja, kao da je april četrdeset prve. Pita je da li zna da pamflet, Protokoli sionskih mudraca, stoji u izlozima beogradskih knjižara, kao i Mein Kampf? Šta se to dešava?, vapije Simon i širi ruke. Ništa više ne razumem. A onda Ingrid otvara jednu novu ranu, otvoreno im postavlja pitanje da li i iza njihovih leđa isto to pričaju. U ćerkinom glasu Gudrun prepoznava dozu cinizma, ali, bilo joj je jasno da nema pravo ni na kakav prigovor ali Simon joj se usprotivi tvrdnjom da njihovi prijatelji ne podležu tom ludilu. Da li si u to baš tako siguran, tata?, upita Rahela, pomalo zajedljivo. Nemoj da sumnjaš, odgovori joj Simon. Rahi, zar sa ocem tako da razgovaraš?, upozori je majka. Ne nipodaštavam ja oca, majko, ali, dopustićeš, moje je pravo da posumnjam u istinitost onoga što je izrekao, i nemojte da se jednog dana nađete u nebranom grožđu, da budete iznenađeni kada vas budu izdali upravo oni u koje toliko verujete. Došlo je izgleda neko čudno vreme u kome deca svojim roditeljima otvaraju oči, zakčjući ne bez očajanja Gudrun. Osvrni se, reče joj Urlike. Uz svu svoju muku, nisi ni primetila da nam neki Rahini prijatelji više ne dolaze u kuću. Nema ni mnogih mojih drugarica. Gde je Mihailo, kada si poslednji put videla Valeriju? Kada su poslednji put ovde bili Dragica i Veroljub? Hoćeš li još da nabrajam? Gudrun je ćutala ali ne i Rahela. I Milena, da, i Igor. Eto, na Igora sam skoro i zaboravila, kao i on na mene, a godinama nije odavde izbivao. Ma kuda bi me odvelo samo da ih nabrajam? Gudrun je sa nevericom slušala ćerke. Doista, svu tu decu nije dugo videla, jednostavno nije obratila pažnju. Nekada davno, i te kako je vodila računa o tome sa kim joj se ćerke druže. Svu je tu decu znala i s vremenom je prestala da

o tome vodi računa, imala je poverenja u svoje ćerke. Ima ga i dan-danas. Htede da zausti da pita zašto ne dolaze, ali u poslednjem trenutku se ujede za jezik i odustade. Bilo bi to suviše, ogorčenost sa kojom su joj ćerke nabrajale imena bila je dovoljno rečita. Ipak, ima i pozitivnih primera, zar ne?, reče pomirljivo. Ima, bogu hvala, potvrdi Ingrid, iako je bila na ivici da zaplače. Tata, ti i mama imate kolege u Nemačkoj, u Austriji, pa i u Izraelu, zovite ih, naći će vam nešto, na nekom fakultetu, u nekom institutu, makar u nekom arhivu. Kakve to veze ima?, uporna je bila njegova mezimica, koju jedva da je mogao da prepozna. Da su okolnosti bile drugačije, bio bi ponosan na njenu transformaciju od devojčurka u zrelu devojku, u ženu, ali ovako, očajan je što je sunovrat jednog društva, koje iz poraznih civilizacijskih iskustava izgleda ništa nije naučilo, naterao njegovu milu devojčicu da sazre preko noći. Na kraju krajeva, u Nemačkoj imamo rodbinu, nastavi Ingrid tamo gde je Rahela zastala. U Mozburgu je Ulrike. Ujak je u Nirnbergu. Razgovarala sam sa Gerdom – ona je, kao što znate, na studijama u Minhenu – i sama je predložila da Rahi sa njom deli garsonjeru. Sestre su, uvek su se lepo slagale. Tišinu koja je zavladała konačno prekide Gudrun osmelivši se da pita, Ingrid, šta ona smera, strahujući da će joj i ona saopštiti odluku da napusti Beograd i da ide iz zemlje. I upravo joj je to odgovorila, i ona se pakuje. Na jesen ide. Već je sve sredila, primili su je na konzervatorijum u Tel Avivu. Nastaviću studije u Izraelu. Gudrun više nije mogla da izdrži, počela je da se tresе od plača i da se guši od suza. Nekoliko sedmica kasnije Rahela je nežno zagrlila majku obećavajući joj da će joj se odmah javiti kada bude stigla u Minhen, mada je znala da je nikakva ubeđivanja neće smiriti. Ni to što joj je Ulrike rekla će sa Gerdom sačekati Rahelu i da će odmah otići kod njih u Mozburg na nekoliko dana nije je utešilo. Gudrun se pravdala da je to jače od nje, da ona sve to zna, samo ne može da prestane da brine. Rahela je zamoli da razmisli o tome da sa tatom dođu na neko vreme u Mosburg, pokušavajući da iskoristi majčinu razneženost, njenu ljubav i trenutačnu slabost ne bi li izvukla njeno obećanje. Znala je da majka uvek ispunjava obećano, ma koliko se posle kajala ali Gudrun se nije dala, nije

htela o tome da razgovara. Onda se prijatan ženski glas oglasi trećim, poslednjim pozivom putnicima za Minhen da pristupe carinskoj kontroli, i svi se uozbiljiše; na trenutak je zavladala neprijatna, grobna tišina. Rahela je netremice posmatrala majku. Simon je grlio Ingrid, koja nije krila suze. Ubrzo su Rahelinu sićušnu figuru izgubili iz vida u gomili uzmuvanih putnika, koji su se tiskali pred šalterima pasoške kontrole i na ulazu u bescarinsku zonu. Onda su je videli nakratko, tek toliko da joj mahnu, i ona njima, kada je pokretnim stepeništem krenula na sprat. Tek pošto je avion uzleteo, ćutke su krenuli ka parkiralištu. Ćutali su i u kolima. Nadomak grada, Ingrid se odvaži i reče roditeljima da se ona ne brine za Rahe- lu, mudrica je ona, snaći će se već tamo, ali za njih dvoje brine. Simon je ćutao, a Gudrun je tek uzdahnula i umirila se na suvozačevom sedištu, pogleda upravljenog u daljinu. Te večeri, kada je Rahela stigla u Mozburg, Ulrike se javila i obavestila je da joj je ćerka stigla i da je, ne ćaseći, sa Gerdom i Petrom otišla do grada jer su joj priredili slavljenićki doćek. Gudrun je gundala i prebacivala sestri toliku neodgovornost. Zar nije mogla da pretpostavi kako se oseća, pa i sama je majka, za boga miloga, pa nije to mala stvar poslati dete na toliki put, i to u ovakvim okolnostima? Onda joj je Ulrike hladno odgovorila da je Rahela mlada ali sasvim zrela gospođica koja zna da brine o sebi i pritom je konstatovala da je pomalo i vređa takav sestrin stav, jer njena sestrićina nije otišla u beli svet, nego je došla rodbini, gde joj je dom kao i onaj u Beogradu. Onda se Gudrun ugrizla za jezik i shvatila da je preterala, pa je zamolila sestru da primi njeno izvinjenje. Sutradan se Rahela javila roditeljima, javila im se i dan kasnije. Potom je Gudrun počela da zivka. Nakon nekoliko dana, Rahela je zamolila majku da prestane da je zove svaki ćas, jer ti međunarodni pozivi ipak koštaju. Rekla je da će se ona javljati s vremena na vreme, ali redovito, da će narednih dana imati niz obaveza i da će ići u Minhen na fakultet. Sledećih nekoliko dana, u beogradskom stanu je vladala primetna tišina. Gudrun nije izlazila iz stana, ni do prodavnice, nije ćak išla ni na pijacu, bila je napeta, u stalnom išćekivanju telefonskog poziva. To što su joj Ingrid i Simon pravili društvo i pokušavali da je vazda zaposle nekom

obavezom teško da ju je moglo odvratiti od stalnog proveravanja ispravnosti telefonskih veza. Onda se počeo topiti jul, bližio se avgust i bilo je krajnje vreme da Ingrid počne da se pakuje. Sve češće je izbivala iz kuće, sve je više vremena provodila sa preteklim prijateljima opraštajući se od njih. Nikola i Milica nisu propuštali priliku da navrate, bar nakratko, i na kafu. I Jelena se trudila da što češće navraća kod Gudrun, da je vidi i čuje kako su, da se raspita ima li vesti od Rahele, kako teku pripreme oko Ingridinog odlaska. Nikola je često zvao Simona i pozivao ga da izađu, da se prošetaju po Adi i da u nekom od kafića uz obalu kao nekad sednu i popričaju o kulturnim događajima, pročitanim knjigama, kao što su uvek činili tokom leta. Neretko je dolazio po njega i izvlačio ga iz stana. Kako je vreme prolazilo, sve ređe je svraćao, a tada ga je sve teže izvlačio na ulicu. Sve češće su svoje duge i tihe letnje večeri provodili sami u stanu. Inge je poslednje svoje beogradske dane provodila sa prijateljima, kao da je pokušavala da napuni baterije za predstojeće stranstvovanje, sakupljala je i u svoju vreću sećanja trpala svaki trenutak koji će potom trošiti pod mediteranskim suncem u Tel Avivu. Jedino čega se nisu odrekli behu odlasci na tribine i književne večeri, koje su se pretvorile u sladunjava i jadona politička, nepristojno ostrašćena i huškačka agitovanja. Ljude koje su poznavali i koji su se tamo pojavljivali više nisu mogli da prepoznaju, to kao da su bili neki drugi ljudi, iz nekog drugog sveta, iz sveta za koji su naivno verovali da je odavno iščezao, ili su pak iznenada rešili da pokažu svoje pravo lice, kao da je došlo vreme za skidanje maski koje su ih tokom svih onih godina gušile i primoravale da se pretvaraju da su nešto drugo; možda su zapravo i tada i sada bili samo obični kameleoni koji se savršeno prilagođavaju vremenu. Posmatrali su sa užasom kako aveti polako ali neumitno osvajaju beogradske prostore, kako se beogradski duh, za koji su verovali da je kosmopolitski, povlači pred najezdom primitivizma. Možda su se to oni koji ga se nisu želeli odreći povlačili u tišinu porodičnih intima, prepuštajući grad i ulice razularenoj rulji čija lica deformiše mržnja; možda su naprosto odlazili, kako je učinila Rahele, kako će učiniti Inge. A onda se jednog toplog i tihog nedeljnog avgustovskog

jutra koje je nagoveštavalo vrućine, dok je Gudrun uobičajeno poslovala po kuhinji iznenada i nenajavljen, pred vratima pojavio Nikola. Gudrun mu je otvorila vrata i, nimalo začuđena njegovom iznenadnom i ranom pojavom, pre nego što ga je propustila da uđe, zagrlila ga je i poljubila, kao nebrojeno puta pre toga. Nije to bio prvi put da nenajavljen bane u kuću, napokon, dugogodišnje prijateljstvo davalo mu je pravo na to. Ni Simon nije baš obraćao pažnju na uglađenost te vrste, umeo je i on da porani, ali i da se u kasne sate zaputi na Lekino brdo i zalegne na zvono i probudi Nikolinu suprugu. Kada se udobno smestio u fotelju, upitao je za Simona, koji je upravo završavao svoju jutarnju toaletu u kupatilu. Izlazeći iz kupatila Simon ugleda prijatelja i upita ga začuđeno što Milica nije došla? Nikola mu odgovri da ju je ostavio u kolima jer da je došla, ne bi mu pošlo za rukom da ih izvuče iz kuće, pa se pohvali Miličinim ženskim darom za strategijua. I ne čekajući Simonovo vajkanje i izgovore, reče mu da nema šanse da će slušati izgovore te mu oštro zapreti da će oboje morati da pođu sa njim i to bez pogovora. I gotovo! ustajući prekide Nikola svaku raspravu. Računao je da će Gudrun lakše ubediti pa joj doviknu da izgleda čarobno i zamoli je da samo navuče patike i da krenu. Gudrun mu se nasmeja i, iznova polaskana tom davno otrcanom Nikolinom opaskom, odustade od protivljenja i poče da se užurbano sprema. Simon se još neko vreme jogunio, no Nikola mu nije ostavio prostora ni za šta drugo, tako da je konačno bio prinuđen da se presvuče. Kada se pojavio na vratima spavaće sobe u farmericama i kariranoj košulji, Gudrun i Nikola su već bili spremni u hodniku, kraj lifta, i dovikivali mu da požuri. Nakon pola časa vožnje, već su bili na Adi, gde su lagano zakoračili na stazu i zaronili u more ljudi koji su hrlili ka Beogradskom kupatilu, da bi se potom izvukli iz gužve i uputili nasipom uz reku, kroz topolovu šumu. Prateći meke i prijatno umirujuće zvukove prirode, udaljavali su se od žamora ljudskih glasova koji je ostajao daleko za njima, bivajući sve tišim, dok ih poj ptica i žubor vode nisu sasvim prekrili i ispunili toplu, treperavu tišinu topolove šume. Simon pomisli da ipak nije pogrešio što je krenuo – možda bi valjalo zahvaliti prijatelju. Pretpostavio je da je to

druženje već neko vreme organizovao, samo da njega i Gudrun nekako otrgne od briga zbog dece. Na jednom od mnogobrojnih splavova već ih je čekao Duletov nenadmašni kotlič sa ribljom čorbom. Dule Njonja je bio zaljubljenik u reku i strastveni ribolovac – kako i ne bi kada su mu i deda i otac bili dorćolski alasi. Poslednjih godina, otkako je ostao bez posla, sa svojom ženom Mirjanom od ranog proleća pa sve do prvih jesenjih mrazeva bivao je na reci, prepuštajući stan sinu, snaji i čoporu njihove dečurlije. Kada su stigli, na okupu je bilo, kao nekada, staro društvo, upotpunjeno Duletovim novim pajtašima sa obližnjih splavova, sve sami ispisnici. Bilo je među njima osobenjaka kakve je Beograd vazda nedrio, tako da Duletu nikada nije bilo dosadno. Valjda ih je stoga i ovog puta pozvao na gozbu, a možda su se i sami pozvali. Na Adi se među splavarima smatralo nepristojnim ne svratiti kod komšije na slavlje, za koje po pravilu niko nije tražio povoda. Dovoljno je bilo saznanje da je još u jednom danu izbegnuto ludilo koje je vladalo ne nekoliko stotina metara od njih. Kada su se pojavili, Mirjana ih je srdačno dočekala. Dule im je samo mahnuo i nastavio da se žučno prepire sa Vasketom i Dujom, dok su Boško i Paja na drugom kraju splava ispijali hladno pivo i baktali se roštiljem ne primećujući ništa oko sebe. Splavom su se širili omamljujući mirisi. Osetivši miris svinjskog pečenja, Nikola se namršti i upita Duleta, šta to bi i zavapi za tom njegovom čuvenom savskom belom ribom. Dule mu nazdravi flašom ledenog piva pa slegnu ramenima i reče da on ne snosi odgovornost, vrućina je pa riba ne grize, jedva je na'vatao nešto jada za kotlič. A da istinu priča, potvrdi Mileta, ne vadeći muštiklu iz usta. Beše to bradati komšija sa obližnjeg splava, čekinjaste kose pod ofucanim slamnatim šeširom. Neće da grize, tako već tri dana, vajka se sused. Nije prošlo mnogo a svi su sedeli na klupama za velikim stolom s mušemom, sklepanim od grubo izdeljane daske, i jeli čuvenu Duletovu čorbu, koja ovog puta nije imala svoj najtajanstveniji sastojak – riblju ikru. Posle nekog vremena Paja upita društvo da li su čuli najnoviju vest? I nije trebalo više da bi se zapodenula priča. Koju, promumla Vaske punih usta. Pa za Slovence, skoro uvređeno će Paja. A, to, odgovori Vaske i nastavi da jede

čorbu. Ma jebeš Slovence, odvali nakon što iskapi svoj špricer. Odoše, promrmlja Paja, ne shvatajući kako o tako važnoj vesti niko za stolom nema nikakav komentar. I Hrvati idu, u pake-tu, dodade Dule. Jebeš i Hrvate, opet odbrusi Vaske jednako monotonim glasom, između dva zalogaja. I ko su, bre, oni da nama postavljaju nekakve ultimatumе? Hoće braća konfede-raciju, asimetričnu federaciju. Nije nego. Baš su pametni. Za ovu smo zemlju najviše mi krvarili, nastavi Paja, kao da sam sa sobom razgovara. Nemaju, bre, Slovenci šanse, kad vam ja kažem, nema ništa od toga, ustvrdi Vaske u maniru vrsnog poznavaoца situacije. Gore je našа vojska, a ja vam kažem: spremni su naši momci na sve, samo čekaju naređenje da kre-nu, kao zapete puške. Kad vam kažem. Imam pouzdane infor-macije. Je l' tako, Boško? Boško spremno klimnu galvom i promumla: Tako je, tako je. Simon je ispod oka posmatrao Gudrun, znajući da je razgovor o tome duboko uznemirava. Još od onog prvomajskog pokolja u Borovu Selu nije se opo-ravila. Tada je izgubila i poslednju nadu da će se stvari koliko-toliko dovesti u nekakvu civilizovanu kolotečinu. Do tada je još i pokušavala da Rahelu odvrati od odlaska, nakon toga je odustala. Ni Ingi nije više prebacivala, iako je pokušavala da je ubedi da proba da pronađe neku stipendiju u Nemačkoj. Čak je i neke prijatelje zvala da joj pomognu ako ikako mogu. Da, ovo jeste kraj, država se raspada, zaključi Simon za sebe. Duja primeti da rasprava jenjava pa doli malo ulja na vatru. Izgleda da će se ipak gore gadno zakuvati. Boško se tiho ogłosi, kao da okupljenima govori u poverenju: Ljudi, ako mene pita-te, biće rata. Vala, i treba, dugo ga nije bilo, odlučno će Vaske. Odmah će Hrvati da iskoriste gužvu, kao mufljuzi, kao što su vazda tako, kukavički i iza leđa udarali, zaključi Boško i dade Paji šlagvort, koji povika da je Boško u pravu i usporedi to sa kukavičnik prepadom Bugara četrnaeste, pa potom nakon prežvakanog zalogaja upita društvo da li su gledali onaj sni-mak? Kada shvati da ga svi upitno gledaju jer se toliko stvari tih dana prikazivalo na televiziji da im je bilo teško da povežu o čemu govori, dodade da je mislio o snimku o kupovini oružja i uvozu preko Mađarske. Boško potvrdi klimajući glavom da je gledao pa reče da je sve jasno kao dan i izrazi svoju ratobor-

nost psujući im majku ustašku, pa kao usput zaključí da i Mađarima treba mamu mamičinu jer nam rade iza leđa. Poslao bi on njima dve-tri tenkovske brigade na Peštu, da ih očistimo kao osamnaeste pa da razmisle kada rešavaju da sa Hrvatima prave tajne sporazume protiv Srba. Nikoli bi neprijatno pa predloži da preskoče te teme jer valjda ima i lepših stvari o kojima mogu da pričaju. Al zalud, boca je bila otvorena i duh se nije više mogao vratiti u nj. Vaske mu se suprotstavi tvrdeći da se ne može zatvorenih očiju posmatrati kako čereče zemlju jer se nekom tamo digla patka i 'oće da ide. E ne može, brajko moj, tako, uzviknu on, pa kada ukrsti pogled sa Gudrun, štreću se malo i obrati joj se rekavši da njoj svaka čast, ali kada je pao Berlinski zid, svi su se radovali, a sada će Nemačka prva da prizna i Sloveniju i Hrvatsku. Paja klima glavom i kao za sebe šmrčući priča da Hrvati već pevaju: danke Dojčland! Jebiga, ne može to baš tako. Već pripit Vaske reče da se to Švabe svete Srbima za Prvi i Drugi svetski rat. Vaske, ovo doista nije korektno, prekori ga Simon. Vaske ga pogleda i upita dali je doista nekorektno, pa zar nije svima jasno da nakon prestanka hladnog rata Jugoslavija više nikom nije potrebna. Gudrun nije mogla da otrpi pa oštrim tonom naglasi da je moguće da Nemicima nije potrebna Jugoslavija, ali da li ovde iko ima argumetaciju koja bi opovrgla njenu tvrdnju da je Jugoslavija potrebna Jugoslovenima. Ne mislim da moja otadžbina u ovom trenutku vodi pametnu i ispravnu politiku prema krizi u Jugoslaviji, to važi i za veći deo Evrope, svejedno, problemi su ipak ovde. Ne rastura Jugoslaviju Nemačka, niti Francuska, Jugoslaviju rasturate vi, Jugosloveni, vi kojima je ona najviše i jedino potrebna. Nisam ja pucala na Plitvicama, niti u Borovu Selu, nisu ni Englezi, to ste vi pucali, vi, Srbi, i vi, Hrvati. I pre toga, vi ste jedni drugima uveli sankcije, vaši se predsednici šetaju po Brionima, po Ohridu, obilaze Titove vile i licemerno se cere obmanjujući narod da žele mir, a iza zatvorenih vrata prave dogovore i spremaju krvoproliće. Podsećate me na licemernu i gramzivu braću koja nemaju strpljenja ni u grob da spuste oca kojeg su se smrtno plašili, već počinju da se međusobno kolju kao najveći neprijatelji, kao da ih ista majka nije rodila. Nikola, okrete se ona prijatelju

i zagleda mu se u oči, niste li se do juče kleli u bratsku ljubav, niste li se zaricali jedni drugima na jedinstvo? Da li ste zaboravili kako su se mnogi među vama kao Jugosloveni opredeljivali? Šta će biti sa svim onim mešovitim brakovima, sa tom decom? Brakovi će pucati, deca neće znati gde pripadaju, spas će potražiti ne ovde, već u toj omraženoj Nemačkoj, Americi, i ti odbačeni Jugosloveni, i ti uniženi Srbi, i ti prokaženi Hrvati, bežaće iz Jugoslavije, bežaće iz Hrvatske, bežaće iz Srbije, jer nigde više, zbog vaših suludih strasti, ne pripadaju. Niste samo vi ovde krivci, i oni su tamo, naravno, to se i na njihov odnos. I nemojte mi samo reći da su oni sa druge strane barijade koju ste skupa između sebe postavili licemeri koji su se lažno zaklinjali, jer i oni to za vas tvrde. I sada, nisam ja poslala u Sloveniju golobradu dečurliju da zaposedaju granične prelaze. Neće u tom ratu koji prizivate ginuti Nemci, neće ni moje ćerke, a bogami, vidim, nećete ni vi, uz hladno pivo nakon krmenadli sa dosta crnog luka, podrigivanje i prizivanje ratova je najviše postignuće svih vas, i ovde i tamo. Ginuće vaša deca, ako ne vaša, onda deca vaših komšija, ona deca koja su vam dolazila u kuću i igrala se sa vašom decom. Uostalom, Vaske, gde je tvoj sin? Da li je ovde? Nije. Naravno da nije, poslao si ga u Ameriku na studije. Hoće li doći da brani rodnu grudnu ako ovde vi, mitomani, iznenada zaraženi ludilom nacionalne veličine i milenijumskim nacionalnim interesima, izazovete krvoproliće? Da li će doći da brani Liku, rodnu grudnu tvog oca? Naravno da neće. To te ne sprečava da i dalje zagovarati rat, ti ćeš organizovati i slati noćne patrole, crne trojke, da po Beogradu na legalu hvataju mladiće, da ih šaljete na klanicu. Čudno, kako se porodična istorija ponavlja, tvoj je otac pre četrdeset godina u ime komunističkog čistunstva i ideala hapsio i slao na Goli otok, danas se ti pripremaš da kreneš njegovim stopama, samo ovog puta zarad velikosrpskih ideja zbog kojih su saborci tvog oca hvatali i straljali neistomišljenike po Srbiji četrdeset četvrte. Vaske besno skoči i podviknu joj da je njegov otac bio častan čovek i da ona ne može tako da govori. Meni kažeš da ne mogu? Ja ne mogu? Vaske, ti me znaš, i znaš da imam, odnosno kako se to ovde kaže, da nemam dlake na jeziku. Svi me znate, i mene i mog Simona.

Ako neko ima pravo da vam svima nešto kaže, to smo nas dvoje. Milica je zamoli da se smiri i da se ne nervira ali Gudrun je rešila da kaže Vasketu ono što ima i što je neupitno, ali o čemu se licemerno i slepo ćutalo, kao da se nije ni dogodilo, kao da se ponovo ne događa. Vaske, ono što se zaboravlja ponovo se dešava. Znaš ti dobro da je dug spisak doista časnih ljudi koji su oktobra četrdeset četvrte godine pobijeni u Beogradu, i zato mi nemoj govoriti ni o čijoj časti i čistim rukama, muka mi je od toga. Tada su u ime bratstva i jedinstva, u ime radničke klase, ubijali nepodobne i sumnjive, danas to isto čine neki drugi čistunci, ovog puta u ime sopstvene nacije. Isprika se uvek nađe, za razliku od pameti i mudrosti. Sve ove godine sam slušala zaklinjanje u bratstvo i jedinstvo, a ispod toga je tinjala mržnja jednih prema drugima. Trebalo je samo da neko potpali fitilj, a i to ste sami učinili, kao da ste jedva čekali. Da li je važno ko je prvi potegao batinu: Hrvati, Srbi, Slovenci ili šta ja znam ko? Eto, mi, Nemci! Šta ste istinski, tokom svih onih poratnih godina, učinili da se međusobno razumete i međusobno pomirite, da međusobno potražite oprost i zajedničke interese na ovim prostorima, da razumu i pameti date prednost, ako ne radi vas, ono radi vaše dece? Vaske, koliko je tebi godina? Pusti, znam. Koliko i Simonu, i Nikoli. Ne, vi nećete da ginete, vaša deca će. Vaša generacija nije stasala, na svu sreću, da gine četrdeset prve, u tom ratu su ginuli vaši očevi i starija braća jer se vaši dedovi nisu pomirili i međusobno pogledali u oči nakon Velikog rata. O krivici svojih sunarodnika ja sam dovoljno rekla, i ti to dobro znaš. Duja pokuša da je smiri tvrdnjom da nije baš sve tako jer sve to emotivno sagledava a istorijski koreni sukoba ovde su duboki pa je podseti na Jasenovac, Jadovno, na vrtače i jame. Je li, kažeš da su duboki! Između Nemaca i Francuza nisu bili duboki? Hajde, molim te. Zar između Simona i mene nisu bili preširoki i preduboki ponori? Koliko je grobova i koliko dželata stajalo između njega i mene, koliko tuge, koliko bola, koliko gorkog sećanja? Čitavo more nepoverenja! Stajala sam pred njim i gledala ga u oči čak i onda kada me je mrzeo. Ne kažete li vi ovde: mrzim ga kô Nemca? Ej, sećam se svake sekunde, svake minute, svake izgovorene reči onog šestog septembra

1962. godine, kada smo se susreli kraj zida logorskog paviljona iz kojeg je možda moj otac izveo njegovu majku i odveo je u gasnu komoru ili na streljanje. On je meni oprostio, iako ja svom ocu nisam. O tome, Dujo, ja pričam. A Nikola to dobro zna, i svi vi to dobro znate. I pitam se zar vam je bilo malo četrdeset i pet godina da skupa dođete do istine i da se istinski izmirite, umesto što ste glumili bratstvo i jedinstvo a pritom zazirali jedni od drugih i čekali priliku da ponovo jedni drugima zabijete nož u leđa? Da li ste ćutali zbog straha od Broza ili je nešto drugo bilo posredi? Kada ste uzimali kredite koje niste morali da vraćate, bilo vam je sve potaman. Bili ste ponosni na Jugoslaviju kada su vas Poljaci i Česi doživljavali kao Amerikance, tako ste se i ponašali na Tatrama, po Krakovu i Pragu. Kupio vas je Broz, tada niste mislili o Jadovnu. Kada je umro, povilenili ste, i jedni, i drugi, i treći, i međusobno počeli da se neprikriveno glođete. Za to što vi sami radite sebi ne možete da optužujete ni Jevreje ni Nemce. Uostalom, ni Ante vam nije valjao, skupa ste ga oterali, i ne zaboravite da je ta i takva Evropa, koju sada pljujete, i ta Nemačka, da su vam nudile da skupa, da kao civilizovan svet uđete u tu Evropu, ali ne, niste hteli, vama je do vaših iracionalnih svađa. Tada niste mislili o budućnosti svoje dece, kao što ni sada ne mislite. Prilično pripit Boško povika da on ceni i nju i Simona, ali da je njima lako jer se ne otima njihovo, jer nisu Srbi, pa zaključivši da oni ne mogu da razumeju Srbe. Gudrun upita Boška, da li misli da ima veće pravo na život u ovom gradu od bilo koga iz njene porodice? Možda samo zato što nisu Srbi? Onda se okrete od Boška i poče redom sve prisutne da zagleda u oči i na koncu ih upita da li i oni tako misle? Ljudi, šta vam je?, povika Nikola želeći da smiri situaciju koja je izmakla kontroli. Nemojmo da se gložimo, pa naši smo. Šta ima veze, i kada je imalo veze ko je ko? Gudrun naglo ustade od stola ne mogavši više da izdrži i krenu preko pontona ka obali. Simon besno prostrela Boška pogledom i pođe za njom, usput pokupivši ženu tašnu. Najbolje je da krenu kući; ako se ovo nastavi, doći će do još veće svađe, a i Vaske je na dobrom putu da se napije. Ovo vam nije bilo potrebno, pa ona ne sme da se uzbuđuje, dobaci im Simon. Svi znate da joj je srce slabo. Već je

neko vreme ozbiljno brinuo, svi ti događaji su je bacali u očaj, lako i brzo se uzbuđivala i padala u vatru. Raste joj pritisak, posle danima ima probleme sa srcem. Onda se okrete ali nekako je imao utisak da nije on okrenuo svojim prijateljima leđa već da su to oni učinili pa požuri da sustigne Gudrun, koja beše zašla u vrbak. Kada ju je sustigao, usporili su hod. Trebalo joj je vremena da se umiri. Ubrzo su bili kod kuće. I onda, par sedmica kasnije, tek što je odstupila od trpeze nakon ručka sa roditeljima, Inge je, pravdajući se obavezama u gradu, počela da sakuplja svoje sitnice i da ih trpa u tašnu. Tren kasnije, uz umilni cvrkutavi pozdrav i glasno upućen poljubac roditeljima, hitro je tresnula vratima, strčala niz stubište i odlepršala put centra grada. Njenim odlaskom u stanu je zavladao tišina, mir na koji Gudrun i Simon nisu bili navikli, ali koji će uskoro postati njihova svakodnevica jer će koliko sutra i Ingrid krenuti stopama mlađe sestre. Tada više neće biti nikoga ko će dizati galamu, treskati vratima i razbacivati stvari po stanu, što je redovno izazivalo Gudrunino glasno negodovanje i poslovične prekore razmaženim ćerkama, i Simonu, naravno, koji im je dozvolio da se tako ponašaju. Sve to je već počelo da joj nedostaje. Pošto su ostali sami, po staroj navici su posle ručka neko vreme boravili na terasi, kojoj je ogroman kesten pravio predivnu mirisnu i treperavu hladovinu. Uz opori ukus jake kafe, uživali su u šumu lišća i jedno u drugom. U neko doba, Simon je ustao hitro poput mladića i protegao se, a onda, sa širokim osmehom na licu, prišao Gudrun i poljubio je. Zadovoljan sobom, sa nekakvim posebnim muškim ponosom voljenog supruga i ponositog oca, otišao je do svog kutka u biblioteci, koja je istovremeno bila i njegova i Gudrunina radna soba, i udobno se smestio u ogromnoj staroj fotelji koja je s godinama poprimila otisak njegovog tela, postojan čak i kad danima nije sedao u nju. Trenutak kasnije je dohvatio knjigu sa stočića kraj fotelje i, nakon što je obavio svoj mali ritual gnežđenja, počeo da čita. S vremena na vreme, ne skidajući pogled sa knjige, otpijao je spor i dug gutljaj već odavno ohlađene kafe koju mu je donela žena. Odjednom postade svestan da je njegovu plišanu tišinu ispunila muzika. Iz dnevne sobe dopirale su prepoznatljive harmonije Bahovih

Brandenburških koncerata. Gudrun je imala običaj da se opušta uz Bahovu muziku. Svoju ljubav prema muzici prenela je i na stariju ćerku, pomisli Simon, nasmeja se, pa nastavi da čita. Iznenada je zazvonio telefon i narušio spokoj. Gudrun se javila. Simon ju je okrznuo pogledom kroz odškrinuta vrata radne sobe i nastavio da čita. Čuo je da sa nekim razgovara, no nije obraćao pažnju. Da je poziv bio za njega, sigurno bi ga pozvala; hvala bogu što nije za njega, ne mili mu se da prekida čitanje. Trudio se da se usredsredi na zanimljivo štivo. Nakon razgovora, Gudrun je na trenutak provirila u biblioteku i, uzrujana, saopštila mu da će morati da izađe – nakratko, verovatno, ali neka ne brine ako se i nešto duže zadrži van kuće. Odlazeći, doviknula je da će uzeti i ključeve od kola. Ništa više nije objašnjavala, a on je nije pitao; da je smatrala da treba da mu kaže još nešto, znao je, učinila bi to, ovako je samo u žurbi izašla iz stana. Nikad nije bio posebno ljubopitljiv kad ga se nešto ne bi izravno ticalo, kao ovog puta, na primer. Ipak, nekako mu se urezala u svest informacija da se nešto u gradu događa, nešto na auto-putu. Nije bio siguran da li mu je to Gudrun doviknula odlazeći ili je to čuo tokom njenog telefonskog razgovora, možda mu se urezalo u podsvest dok je prevrtao stranicu knjige. Jedino u šta je bio siguran beše da je rekla da će se brzo vratiti, valjda čim vidi o čemu se radi. Ko ju je zvao i s kojim ciljem, nije znao. Nakon što je čuo tresak vrata, promeškoltio se i namestio najudobnije što je mogao. Muzika više nije dopirala iz dnevnog boravka, pa se opustio zadovoljan što će u tišini moći da do kraja pročita Kucijev roman. Taj tip beše književno osveženje za Simona, moraće, kada se vrati, da ga preporuči Gudrun. Poslednjim treptajima svesti, pre nego što se usredsredio na roman, zadovoljno je zaključio da to što je Gudrun naprasno izletela iz stana nema veze sa Inge. Da ima, to bi mu neizostavno rekla. Kada je iz neosvetljenog hodnika zgrade izašla na ulicu, Gudrun je morala da zastane jer ju je sunce neočekivano zaslepilo. Sve je pred njom bleštalo, morala je da na trenutak zatvori oči i stojeći nepomična osetila je kako joj koža na licu gori, kako joj se toplota širi telom. Prijalo joj je blago milovanje vrelog vazduha, jedva primetno strujanje koje joj je donosilo daleke mirise grada. Onda je otvorila

oči. Ulica je bila pusta, bez automobila u pokretu, bez ljudi, neuobičajeno, čak neprirodno tiha. Samo se zrak sporo kretao noseći sa sobom mirise grada. Imala je utisak da je sve oko nje usporeno, čak je i sopstvene pokrete jednako doživljavala. Doista se čudno osećala. Možda zbog neizvesnosti ili uzbudjenja zbog onoga što joj je upravo drhtavim glasom rekla Anđelija, njena mlada saradnica sa instituta. Odmah joj se neobično svidela, još prvog dana, kada ih je direktor upoznao. Srdačno ju je prihvatila i veoma blisko je oslovljavala, kao sopstveno dete, što do tada na institutu nije bio običaj. Gudrun ionako nije preterano marila za konvencije te vrste, naročito kad bi joj se neko svideo. Iako je bila mnogo mlađa od Gudrun, brzo su našle zajedničke teme, ne samo profesionalno već i inače, tako da su se lako sprijateljile. Gudrun je u njoj videla sebe kada je bila približno tih godina, kada je i sama bila dvadesetpetogodišnjakinja. U tim godinama već beše donela odluku da se uda za Simona i da se preseli u Beograd, mada je to izgleda bilo jedino u čemu nije našla nikakvu sličnost sa Anđelijom, kojoj vezivanje te vrste nije padalo na pamet. Pravdala je svoju jogunastost strahom od neizvesnosti, od onoga što se nadvilo nad zemljom i nevolja koje začas mogu da te zadese, mada je Gudrun bila ubeđena da Anđa zapravo nije imala priliku da naleti na gospodina pravog i da se pošteno zaljubi. Sada pak nije bila toliko sigurna. Možda je Anđa i bila u pravu, pomisli, dolazi vreme u kojem baš i nema mnogo mesta za ljubav. Ni sva ta lepa sećanja nisu mogla da odagnaju uzrujanost zbog onoga što joj je u kratkom telefonskom razgovoru saopštila prijateljica, te je brzim korakom pohitala niz ulicu ka parkiranoj „folksvagenu“. Nekoliko minuta kasnije, već je grabila preko Slavije ka Dušanovcu, gde ju je nestrpljivo iščekivala Anđelija. Ugledala ju je još izdaleka. Stajala je na autobuskom stajalištu, leđima oslonjena o zatvorenu novinarnicu, i nervozno pušila cigaretu. Šta se to događa?, upitala je mladu saradnicu kada je izašla iz automobila. Anđelija se trže. Zaokupljena svojim brigama, nije ni primetila da se njena prijateljica dovezla i stala tik kraj nje. Bila je očajna, očiju podbulih od plača i odsutnog pogleda, sva izgubljena i porinuta u svoje muke, iz kojih kao da nije videla izlaza. Izvini, nisam te ni prime-

tila, sva sam izgubljena, očajna sam, svi smo u kući očajni. Ne znam šta da radim. Niko ne zna. Prosto ne verujem da nam se ovo dešava, vajkala se Anđelija kršeći prste. Dobro, smiri se i polako mi sve objasni, molim te, i po redu, pokuša Gudrun da je umiri. Strašno, odgovori joj devojka i zaplaka. Prestani da plačeš i smiri se, zagrlji je Gudrun i pokuša da je umiri. Kroz plač, gubeći glas, Anđelija pokuša da objasni prijateljici šta se zbiva. Dejan mi je pre podne javio da njegova jedinica danas kreće sa Trošarine, iz kasarne, i da idu prema Šidu. A to znači da idu u Hrvatsku, na Vukovar, najverovatnije. Gde bi inače? Znači, to je to, promrmlja Gudrun besno. Krenulo je. Anđina muka za Gudrun nije bila tajna, sve je znala odranije; očajna, duboko uznemirena devojka nekoliko dana ranije kroz suze joj je ispričala šta je snašlo njenu porodicu. Svima im se život raspao, a ponajviše njenom preko noći regrutovanom i na silu odvedenom mlađem bratu Dejanu, koji se još nije ljudski ni zamomčio. Tek što je maturirao i upisao se na fakultet, jadala se tada Anđa. Pred zoru su se, uz strahovitu lupu i viku, na vratima stana pojavila dvojica vojnih policajaca sa nalogom, i pod oružanom pratnjom odvela Dejana u kasarnu. U kući je nastala pometnja. Otac nije mogao da poveruje da se to događa, samo je tupo zurio u uniformisane momke, koji uopšte nisu izgledali prijateljski. Majka je kukala i preklinjala ih da joj ne odvede sina, no zalud, nisu hteli da razgovaraju, nisu je ni pogledali. Bili su brutalni, na silu su iz stana izgurali Dejana, koji ni pertle na patikama nije stigao da veže. Do jutra niko nije mogao oka da sklopi. Kad se razdanilo, otac i stric su počeli da ga traže po svim kasarnama u gradu. Konačno su ga pronašli na Trošarini, u kasarni *Četvrti juli*, da bi potom dani- ma pokušavali da ga izbave. Uzalud: nije pomoglo ni to što nije bio na regrutaciji, ni to što nije prošao nikakvu obuku, ni to što tek beše upisao fakultet. Niko nije mogao da im pomogne. Svi poznanici koji su imali ikakve veze okretali su glavu ili nemoćno slegali ramenima, pravdajući se zlim vremenima i opštom nesrećom. Onda se iznenadno ispostavilo da su oboje, i Anđa i njen mlađi brat, hrvatski državljani. Iako behu rođeni u Beogradu, bili su upisani u tamošnjim knjigama, kao i otac. Doista, otac im je rođen u dalmatinskom zavrđu, nekoj krše-

vitoj zabiti. Posle rata se, još kao dečkić, sa roditeljima pridružio jednoj od dugih kolona kolonista koje su se slivale u Vojvodinu i došao u Banat, u neko opustelo selo nedaleko od Pančeva, širokih i pravih ulica, sa neobično velikim i lepim kućama. Kasnije je saznao da su to bile kuće onih Nemaca koji su pred crvenoarmejcima i partizanima pobjegli povlačeći se sa okupatorskom vojskom. Mnogo kasnije je saznao da su pre njihovog dolaska, zapravo odmah nakon oslobođenja, proterali iz tih sela i one Nemce koji nisu želeli nikuda da idu, koji su ostali ne plašeći se, jer nisu ništa loše učinili, ali to ga više nije interesovalo. Zaposlio se u fabrici traktora i preselio se u Beograd. Ni kasnije Anđelijin otac nije želeo da do kraja sluša priče o tome da nove vlasti ne samo da su proterale preostale Podunavske Nemce sa svojih ognjišta već da su one pretekle, koje nisu u prvim naletima pobili, strpali u koncentracione logore koristeći ih kao radnu snagu. Mora da ide da brani svoju otadžbinu od ustaša, odbrusio je majci dežurni podoficir između dva zalogaja slanine, mladog luka i pola vekne belog hleba kada je zavapila za razumevanjem prilikom pokušaja da poseti sina, da mu doturi nešto hrane i preobuke, pričala joj je Anđelija. Šta vi mislite, drugarice, nećemo valjda mi Beograđani da vam branimo dedovinu, dodao je drugi uniformisani čovek sa nekoliko zvezdica na epoletama. Gudrun je posmatrala svoju mladu uplakanu prijateljicu, iskreno deleći njen osećaj beznađa; bes je bio sve što je mogla da iskaže, pored sveprisutne nemoći. Taj osećaj je izjedao i Gudrun. Osećaj nepravde i bespomoćnosti, da ne može da pomogne prijateljici, njenom bratu koga kao žrtveno jagnje vode na klanicu, duboko ju je ponizio. Malopredašnji Anđelijin poziv ju je zatekao, mada ne i iznenadio. Nije mogla da odbije Anđelijinu molbu da se vide, osetila je da ima obavezu prema toj mladoj ženi u trenucima kada niko tu pomoć nije želeo da joj pruži. Njeno shvatanje moralnosti nalagalo joj je da se nađe uz prijateljicu kada joj je pomoć potrebna, iako je naslućivala da joj najverovatnije ne može bogzna koliko pomoći. Da se kojim slučajem izgovorila i ostala kod kuće, zar bi mogla da mirno sedi i gleda televiziju, da čita knjigu ili radi bilo šta drugo? Njena solidarnost sa čovekom u nevolji bila je bespogovorna.

Učiniće sve što može da pomogne. Cena napora je nije interesovala, ni posledice. Zašto bi sada ćutala i sedela skrštenih ruku? Anđo, dušo, kaži, kako mogu da pomognem?, upitala je prijateljicu. Potpuno sam izgubljena, nervozno će Anđelija. Mislila sam – znam da je ludo, ali stvarno mi ništa drugo ne pada na pamet – ako ga vidim u kamionu, da stanem ispred, ne znam ni sama, da ga svojim telom zaustavim. Ako treba, leći ću ispred točkova, učiniću bilo šta samo da zaustavim kamion, da ga izvučem. Molim te da mi pomogneš da ga izvučem, i da ga sakrijem. Anđo, dete moje, zagrlj je Gudrun i privuče na grudi. Pa ti si stvarno očajna. Poginuće tamo, zajeca Anđelija. Znam da hoće. Šta on zna, pa još je dete, ni devojkicu čestito nije u rukama držao a sada da drži pušku i da puca na ljude? Razumem te, doista te razumem, prošapta Gudrun milujući je po kosi. Osećala je vreo devojčin dah na grudima i njene suze kako joj prlje savest. Gudrun nije iznenadilo to što se upravo sprema. Bilo joj je jasno da su tenkovske i motorizovane jedinice, kolone kamiona i autobusa sa vojnicima koji odlaze na front, usred dana, kroz grad, potom i auto-putem kroz Novi Beograd, posledica otvorenog ratnog huškanja, a to ju je ljutilo više od ičega. Besomučno, svakodnevno podbunjivanje u vestima, reprize ratnih filmova – sve je to bilo sračunato da izazove ratnu histeriju. Mesecima su mediji usađivali ljudima ideju o tuđoj krivici i svojoj nacionalnoj nevinosti, tuđem zlu i vlastitom dobru, o starim, nenaplaćenim istorijskim dugovima, o praotačkim i svetosavskim tapijama na veru i istinu, na zemlju i vazduh, na grobove i kolevke, na jame i klisure, na krst i petokraku, na majku i Boga, pozivali su na pravdu, huškali na osvetu, naoružavali ljude mržnjom i gurali ih u autobuse, kamione i traktore kojima su odvoženi u kasarne, a potom, evo, vode ih kao ovce u litiju pa na bratsku klanicu. Pomozi mi, Gudrun, molim te. Nikom drugom nisam mogla da se obratim, svi su poludeli, svima su zakravljene oči, svi su postali žedni krvi. Majka samo plače, otac zuri u jednu tačku, postao je zombi. Ni Nebojša me ne razume, kaže da neće da mi pomogne, ubeđuje me da nisam u pravu, da niko od nas nije u pravu, da je to Dejanova sveta dužnost. Ko je Nebojša? upita je Gudrun. Moj mladić. Tako, dakle, zaključiti

Gudrun i klimnu glavom. Onda sam mu rekla da je to, ukoliko je Dejanova, sigurno i njegova sveta dužnost, pa neka se i on prijavi da ide na front. I, upita je Gudrun znatiželjno. I ništa. Počeo je da vrda. Uh, smučio mi se, odgovori joj ljutito. Pravi licemer. Kad samo pomislim da sam sa njim od gimnazije, da sam skoro čitavu deceniju provela sa čovekom koga, eto, nisam poznavala... Nemoj sebe zbog toga kriviti, tešila ju je Gudrun. Ma znam, ali zar nije prirodno da me to ljuti? Trebalo je da se desi ovakvo nešto da bih shvatila da zapravo ne poznajem osobu sa kojom sam mislila da provedem ceo svoj život. Najradije bih da izbrišem iz sećanja sve te godine, samo što je to nemoguće. U pravu si, ne može se izbrisati, draga moja, mora se sa tim sećanjem živeti, mada ta iskustva nisu beskorisna. To mi je za nauk, reče Anđelija i doda, raskinula sam sa njim. Žao mi je protraćenih godina. Nemaš za čime da žališ. Te godine uopšte nisu protraćene, ti si sjajna osoba i pred tobom je tek život. Ja ti se divim, Gudrun, prvi put joj se obrati uz smešak. I tvom Simonu, naravno. Zašto? Pa mi činimo samo ono u šta verujemo. Zar se ne plašite? Zašto bismo se plašili? Ne činimo ništa nemoralno, niti išta nezakonito. Naprotiv. Ali sada, ovo, šta ako vas uhapse, ako vas proteraju iz zemlje? Moguće je da će se i to dogoditi, no i tada će istina i božja pravda biti na mojoj strani. Dragi moja, ne postoji ništa što bi me pokolebalo, ništa što bi me sa puta gospodnjeg skrenulo. Hvala ti, Gudrun. Nemoj zahvaljivati, drago moje dete, pomoći ću ti, šta god bude trebalo, samo ne znam da li ćemo uspeti, odvrati Gudrun i blagim pokretom odvoji devojkicu od sebe. Hajdemo sad, pa šta bude. Prilazeći Autokomandi, još izdaleka su ugledale kako se svetina talasa. Žamor je rastao iz minuta u minut, povici i parole koje su ljudi uzvikivali postajali su sve razgovetniji, kao i borbene pesme, davno zaboravljene, nekada čak i zabranjivane. Kolima nisu mogle dalje. Gudrun je zaustavila auto i parkirala ga u Jove Ilića. Kada su ušle u park, gužva je postajala sve veća. Grupe ljudi su dolazile iz svih pravaca, masa se kretala i vrtložila. Posmatrala je pridošlice – uglavnom stariji muškarci i precvale domačice sa unapred pripremljenim transparentima i srpskim zastavama u rukama. Mladih ljudi jedva da je bilo. Odmah je uočila nabil-

dovane, kratko podšišane namrgođene momke u sportskoj opremi i kožnim jaknama. Crne torbice koje su nosili u rukama nisu promakle njenom pogledu. Nije bila sigurna da li su to policajci u civilu ili kriminalci, batinaši, šljam u službi vlasti. Pored njih žurno se probijala starija žena koja se vazda osvrtała i dozivala neku Gospavu, pozivajući je da požuri jer su Pera i Smiljka već odmakli pa će ih izgubiću iz vida zbog nje, a kod njih je potvrda. Ne mogu brže, duša mi na nos iziđe, prodahta zdepasta Gospava iza nje. E, ako ti nećeš, idem ja, neću da zbog tebe zakasnim na deobu ulja, dobaci prva i otprašī dalje. Vidite li vi ovo? Krađu nam zemlju, a ona se bīje oko ulja, kreštala je Gospava. Gospava, a šta je sa šećerom?, upita je neki čīkica. Kad će da dele šećer? Gospava zastade, pa se podboči i duboko uzdahnu. Miladine, ti li si?, više konstatova nego što upita. Gde si bio juče, jarče matori? Eh, gde sam bio, rezignirano će stari. Imam visok pritisak, a lekova već dugo nema u apotekama, pa čīm se malo uzbudim, ode na dvesta. E pa juče su delili šećer, a ako je istina to što sam čula, sutra će da bude brašna, u poverenju mu dojava Gospava, pa ako ti treba... Ali moraš ranije da dođeš na miting i da mi se javiš, brzo to plane pa možeš da ostaneš praznih rukava, a ja imam svoje kanale. A na koji to miting?, umeša se nepoznati starac koji se vrzmao unaokolo. Gde ti to žīviš, čoveče?, začudi se Gospavina prijateljica, koja je upravo naišla. Idi u mesni odbor i tamo će sve da ti kažu. Nemoj da mu objašnjavaš, dobaci joj dobrodržeći penzioner, pa se nagnu napred i tiše nastavi. Nije on naš. On je ubačen iz opozicije da provocira, znam to pouzdano. More, ne lupetaj, Marko, povika prvi. Ne slušajte ga. A za ono, mislim, za brašno, hvala vam, gospođo. Nego, Miladine, moraš da paziš da na vreme ugrabiš red, jer kada dođu oni iz preduzeća, navale kao stoka, baš njih briga za miting, hoće i da se pobiju. Njima je samo da se dočepaju sledovanja, posle se samo malo promuvaju okolo i tutanj kući. Ništa od patriotizma ne ostade u ovom narodu, a kada smo mi gradili ovu zemlju, nije bilo tako, auto-put, pa Brčko-Banovići, ej družē moj! Jes', vala, Gospava, u pravu si, sve je otišlo bestraga, zavrte Miladin glavom. Guđrun je jedva obuzdavala bes. Krv joj je navirala u obraze, vrisnula bi iz sveg

glasa, ali neće, grize donju usnu do bola. Onda uhvati Anđu za nadlakticu, povuče je napred i kroz zube procedi: Hajdemo dalje! Devojka joj je ćutke dozvolila da je vodi. Kraj kolovoza već su se pravile gužve, tako da su na izlazu iz parka morale da uspore. Oni sa zastavama i transparentima bili su u prvim redovima, uglavnom stariji muškarci i pokoja žena. Mnogi među njima držali su uza se cegere iz kojih su izvirivale plastične žute boce sa „Vitalovim“ uljem. Namrštena i zgađena onim što se oko nje odigravalo, Gudrun poče da krči put i da odguruje te drhtave stare ljude na čijim se smežuranim licima očitavao umor a u pogledima gramzivost i strah. Čvrsto su stezali svoje zembilje u strahu da će im ih ta bahata žena oteti. Šta se guraš?, prosikta starija žena kratke kose i velikih grudi. Gudrun se nije osvrkala na povike koji su je pratili. Probijala se ka kolovozu, a Anđelija ju je pratila ćutke i oborena pogleda. Šta bih ja da nije Gudrun?, pomisli. Tek kada su izbile na kolovoz, Gudrun stade i sačeka da joj se Anđa pridruži. Kada očekujete kolonu?, upita Gudrun starijeg čoveka u izlizanom balon-mantilu koji je mirno stajao kraj nje, oslonjen na transparent. Valjda će uskoro, odgovori joj čovek. Zna, sa njima se nikad ne zna. Kažu vam prvo jedno vreme, pa onda, kada dođete, saopšte vam da je plan promenjen, da se sve pomera za sat ili dva, a i onda sve kasni. U mesnoj zajednici su rekli da dođemo u pet, kažu: da ispratimo naše borce na front, raspriča se stari, sretan što može da prekрати vreme. Onda se malo odmače, pa odmeri Gudrun. Zna, gospođo, rekli su da će posle da dele ulje. I kada je prošlo i šest sati, one ženturače tamo počele da galame i da navaljuju na kamion Crvenog krsta. Postavljen je, zna, u onoj bočnoj ulici, eno tamo, gore, pokaza on prstom preko parka, uz senovitu ulicu. Navalile kô mutave, pa ljudi morali da ga podele. Onda se zaverenički prikloni Gudrun, pa je šapatom upita: vi niste, gospođo, stigli da uzmete ulje? A jeste li i vi uzeli?, upita ga Gudrun. Eh, ma kakvi, gospođo, nisam, muči me reuma, ko bi sa onim furijama izašao na kraj. Da ste ih videli juče, pobiše se oko šećera. A da vidite kako vrište kad prolazi vojska. Verujem vam, gospodine, verujem vam, procedi Gudrun. Stari je nastavio da joj priča o ženama koje revnosno odlaze na mitinge koje organizuje vlast,

redovno prisustvuju skoro svim skupovima, ma gde da ih organizuju, izveštile se, imaju svoju dojavnu službu, nepogrešive su, a svuda se nešto deli. Dobro unovčavaju svoj patriotizam. Eh, nemojte tako, gospođo. Nesreća vam je to, velika opšta nesreća. Nema to veze jedno s drugim, vidite i sami, teška su vremena, male su penzije, nemaština grdno pritiska, težak je život. Pa, umesto novcem, ulje i šećer plaćate patriotskim žarom, odbrusi mu Gudrun. Čovek začkilji, pa je ponovo odmeri od glave do pete. Na licu mu se videlo da je nestalo poverenja koje je do maločas gajio prema njoj. Mora da ste vi, gospođo, iz opozicije, pa širite defetizam?, oštro je upita. Ne, ja sam samo zabrinuta majka, i usput istoričar, odgovori mu Gudrun. Bavim se istinom i vodim brigu o dobrobiti dece, ne pozivam na osvetu i krvoproliće. Eh, gospođo, nemojte tako. Da nam je Stari živ, ne bi ovo ovako bilo, ali, eto, on umro, svet se premetnuo, sve se raspada, i Sovjetski Savez se raspao... Kada je tamo propao komunizam, gde neće kod nas, pa mi smo šaka jada, boranija, a vidite, velike sile se polakomile pa nam cepaju zemlju, a ovi naši novokomponovani kapitalisti cede narod pa za boga ne pitaju. Sve i da je tako, to nije razlog da ovako postupate. Gospođo, zar ne mislite da je svakome sveta dužnost da brani otadžbinu? Kako, tućom oko ulja i šećera ili slanjem dece u rat? Ma vidim ja, vi ste običan provokator, zaključii stari, pa se okrenu i brzo se udalji. Iznenada prostruja huk koji je najavljivao skori dolazak kolone, a u sledećem trenutku zemlja počee blago da podrhtava. Svetina zažagori, gomila se zatalasa. Anđelija zaječa i čvrsto stegnu Gudrun za nadlakticu. Ona je obgrli i blago joj se osmehnu pokušavajući da je smiri i obodri. Podrhtavanje pod nogama postajalo je sve snažnije, delovalo je zlokobno, kao i ceo uzavreli prizor. Onda se začu grmljavina tenkovskih motora, potom i ženski vrisak. Stari namah zaboravi na Gudrun i živnu, pa kao omađijan krenu za gomilom, u susret potmuloj grmljavini i huku. Idu, narode, idu naši, pronosio se glas. Idu naši sokolovi, zagalami neki muškarac u beloj košulji sa kratkim rukavima, podiže barjak i zapeva: *oj Srbijo, mila mati...* Idu, idu, valjalo se preko mase. Onda se na vrhu bulevara, pojavio prvi tenk. Nasta graja, vika, neko počee da pljeska, ostali mu se

brzo pridružiše i aplauz za trenutak utiša promuklog pevača. Bože, imaju li ovi ljudi imalo razuma?, zajauka Anđelija. Evo ih, Obilici naši, puče piskavi ženski glas. Žamor se u talasima valjao preko mase. Idu, ljubi ih majka, oglasi se starija žena koja je stajala kraj Gudrun, pa tronuto zaplaka. Dok je maramicom brisala suze, stalno je ponavljala kako je ponosna što je tu u trenutku u kojem se stvara nova istorija Srbije. Ljudi božji, čemu se to radujete?, povika očajna Gudrun. Kako je lepa i hrabra naša mladost, drhtavim glasom reče negovani postariji gospodin u urednom mada prilično izlizanom odelu od sivog listera. Sine, gledaj, idu naši junaci, vikao je čovek srednjih godina, visoko podigavši šestogodišnjeg dečkića. Gledaj i pamti, govorio je detetu. Kuda to idu, tata?, upita dečak. U rat, sine, u rat, odgovori mu otac. Protiv ustaša idu da ratuju, dečače, umeša se krupan, neobrijan čovek u razdrljenoj kariranoj košulji. Protiv koga?, sa neskrivenom ljutnjom upita Gudrun. Protiv ustaša!, viknu on i unese joj se u lice. Protiv onih ustaša sa kojima ste četrdeset godina živeli u ljubavi? A ne, nikada mi sa njima nismo živeli u ljubavi, samo su nas iskorišćavali, a iza leđa nam o glavi radili, gnevno joj odbrusi on. Bezumnici, decu na klanicu i u smrt šalju, a vi likujete, nije mogla da se suzdrži Gudrun. Čuti, nesrećnice, odbrusi joj neobrijani. Zašto ne idete vi umesto te dece?, spremno mu odgovori. Mi smo svoje odratovali, sada je vreme za njih. Na suprotnoj strani bulevara, zdepasta blajhana žena iskoči na kolovoz i okrete se ka nadirućoj masi čelika, pa odveza pojas na svom izbledelom balon-mantilu i raskrili ga, pokazujući, prikačenu preko grudi, veliku fotografiju u boji svog ljubimca, nespornog partijskog i državnog lidera. Slobo, Srbije, zaori se preko ulice. Srbija je uz tebe! Dok je rulja urlala, žene su istrčavale i na kolovoz polagale cveće. Iznenada se raširiše zastave trobojke. Vidi ih kako su samo zlatni, tronutim glasom dovikuje neka žena. Nema šta, pravi srpski sinovi, ljubi ih majka. Tamo su vaši sinovi, gospođo?, upita je Anđelija. Nisu, kćeri, nisu, no ja to tako, duševno, odgovori joj žena. A gde su vaša deca?, upita je Gudrun. Eh, gospođo, daleko, odgovori ona i uzdahnu. Tenkovi su prilazili, žena sa slikom ljubimca na grudima i dalje je pevala, ali se njena pesma više nije čula

od povika i bruja tenkovskih motora; neko je pozva i ona se okrenu, pa uze zastavu od nekog muškarca i poče da mlatara njome. Dvojica pritrčase i odvukoše je na trotoar. Grmljavina tenkova koji su upravo pristigli nadjačavala je vrisku. U kupoli jednog od prvih tenkova stajao je mladić u razdrljenoj sivo-maslinastoj vojničkoj košulji, ispod koje su se videle suncem opaljene grudi, i mahao trobojkom. Gomila oko Gudrun uzvikivala je - Srbija, Srbija - činilo joj se da se isti poklič ori i sa drugih strana. Srpski sokolovi!, vikao je pristigli starac. Baš sam ponosan na njih!, dodade ozarena lica i užagrelih očiju. Eh, tako sam i ja, sećam se, kada smo ono oktobra četrdeset četvrte oslobađali Beograd, bio na ruskom tenku, rame uz rame sa crvenoarmejcima. Onda primeti da ga Gudrun posmatra, pa joj se obrati. Gospođo, zar nisu divni? Opet će nam Rusi pomoći, pazite šta vam ja kažem! Žena do nje odvrati starcu da nikada u životu nije bila srećnija, čak ni kada joj se sin ženio i unuk rodio. A gde vam je sada sin, gospođo?, zajedljivo je upita Gudrun. Eh, draga moja, daleko. I vama je daleko? Danas su, izgleda, mnogi sinovi daleko. A da nije daleko, sigurno bi bio ovde, na tenku, i vi biste mu mahali podjednako? Bih, naravno, tobože se zaprepasti žena. Samo, znate, on je na privremenom radu, a tamo neće da ih puste, inače bi izgubili posao. Znate, nije više ni tamo kao što je bilo. Da, verujem vam. Vama je zbog toga teško. Mislim, zbog toga što vaš sin nije ovde, da brani otadžbinu. Žena se namah izmače, pa kroz poluspuštene kapke pogleda Gudrun. More, da nisi ti neki provokator? Gudrun zausti da odgovori, no Anđelija je povuče u stranu. Čuti, molim te, reče joj, znajući da bi im Gudrun svašta rekla. Videla je kako stišće pesnice i grize donju usnu, a dobro ju je upoznala za tih nekoliko meseci druženja u institutu, i zavolela je kao majku. Ništa, dušo, ništa, šapuće joj Gudrun. Biće sve u redu. Oprosti, šapuće joj Anđelija. Pobogu, dete, šta to pričaš? Šta ima da ti oprostim?, na silu se nasmeja Gudrun i majčinski je privuče sebi. Onda više za sebe promrmlja: Biće sve u redu, izvući ćemo ga. Gde li je sada?, nervozno upita Anđelija. Ne opterećuj se time, hrabrila ju je Gudrun. Samo se ti smiri i usredsredi na ono što ti je činiti. Moraš biti pribrana u pravom času, ne znamo kako će se stvari

odvijati. Tenkovi su i dalje prolazili. Sredovečni, krezubi čovek ispijena lica, na čijim je mršavim ramenima visila isprana radnička bluza, započe pesmu, okrenu se ka masi pa poče da diriguje. „...zovi, samo zovi, svi će sokolovi za te život dati...“, prihvatiše žene. Kroz masu se probijalo nekoliko mladih u maskirnim uniformama, pa ljudi nezadovoljno počеше da se pomiču u stranu. Među pridošlicama Gudrun primeti i nekoliko žena. To su Vojini četnici, saopšti joj jedan stariji gospodin, koji je sve to mirno posmatrao. Njegov prijatelj poče da tapše i da viče: Vojo, Srbije! Vojo, Srbije! Mlada žena u maskirnoj uniformi, s kratkom blajhanom kosom ispod sivomaslinaste beretke, okrenu se i otpozdravi čoveku koji je skandirao njenom vođi podignutom šakom i sa ispružena tri prsta. Kao po nečijoj komandi, pridošlice počеше da podvriskuju i da igraju kolo u mestu. Neko od njih zapeva: *Sprem'te se, sprem'te, četnici, krvava bitka će biti...* Joj, što su zlatni ovi naši, žalostivo promumla žena kolmovane kose; jednostavna cicana haljina cvetnog dezena podrhtavala je na njoj prateći njeno cupkanje. Neko negde ponovo poče da skandira i parola se brzo, kao zaraza, proširi narodom: Slobo, Srbije, Srbija je uz tebe! Ej, bre, ima da pokažemo onim Hrvatima kako bije Srbin, mamicu im ustašku. Neće oni nas više da kolju!, vikao je neko iz mase radikala. *Ubićemo, zaklaćemo*, orilo se bulevarom. Iznenada, teturajući se, iz mase se izmigolji usukan čovečuljak, od alkohola razblaženih vodnjikavih očiju, i stade kraj Anđelije. Devojka sva zadrhta i očajno pogleda u Gudrun kao da od nje traži spas. Gudrun je prigrlila i pogledom prostrela čovečuljka, koji joj se pijano isceri, sav bazdeći na brlju. Šta je, bre, sestro, da ti možda mi srpski četnici nešto ne smetamo?, jedva razgovetno progovori pijanac, pa izgubi ravnotežu i polete ka Anđeliji. Gudrun ga grubo odgurnu i on pade kraj ivičnjaka. Budalo pijana, besno uzviknu Gudrun. Sklanjaj mi se s očiju, ništarijo jedna. Već zaboravivši na svađu, pijanac poče da peva: „...svud su straže, svud su straže... Srbija, Srbija... Slobo... joj, što ću da im se najebem majke... Gudrun povuče devojku u stranu. Hajdemo poviše, da izbegnemo ovu ludnicu, možda će se negde pojaviti i Dejan, promrsi Gudrun kroz zube, tiho, da je niko od prisutnih ne čuje, mada ionako niko više

nije obraćao pažnju na njih dve. Svi su vrištali, pevali, padali u borbeni zanos, spremni da bezrezervno podrže te momke na tenkovima da u njihovo ime odu tamo, u Vukovar, i da ubijaju Hrvate, ustaše, bilo koga, sve što nije srpsko. Šta bih ja bez tebe?, cvilela je pometena Anđelija. Izvini što sam te uvukla u sve ovo. Nedugo zatim, prošao je i poslednji tenk. Bruj kamionskih motora delovao je kao mukla tišina spram čeličnih grdosija. Prolazilo je mnogo kamiona: kamioni koji vuku topove, kamioni koji vuku generatore, kamioni koji vuku poljske kuhinje, kamioni koji prevoze decu, uplašene i unezverene mladiće u čijim pogledima se vidi očaj, decu koja sa užasom posmatraju rulju što im sa pločnika maše, vitla zastavama, vrišti, skandira, peva. Iznenada nastupi stanka. Prošli su i kamioni koji vuku komoru. Narod se uskomeša. Da li je to kraj za danas? Jedni su tvrdili da jeste, drugi da nije. Neki počеше da se razilaze, drugi su pak istrajavali u nadi da će biti još prilika za iskazivanje rodoljublja. Nema ga, zabrinuto će Anđelija. Nema, potvrdi Gudrun. Možda nije u ovoj koloni. Da ga nisu odveli nekim drugim putem? Sumnjam, odvratila Gudrun. Ne bi oni mimo ovog žalosnog cirkusa, pa to im je dobro došlo kao izgovor i kao opravdanje za sve ono što će uslediti: narod to traži od njih. Nakon nekoliko minuta, ponovo se začu bruja motora, ali zemlja više nije podrhtavala. Lagano počе da se približava reka kamiona čije su sanduci bez cirade na arnjevima bili ispunjeni vojnicima, i starim i mladim. Gudrun propusti Anđu ispred sebe, držeći je za nadlaktice obema rukama. Osećala je kako devojka drhti. Smiri se, draga moja, prošapta joj. Smiri se, da ga tako uzrujana ne previdiš u ovom haosu. Toga se i plašim, Gudrun, da ću ga prevideti. Diši duboko. Prvi kamioni su pristizali do njih, snažne mašine su brektale, širio se ljut miris benzinskih isparenja, koji im je ispunjavao nozdrve i omamljivao ih. Plavičasti izduvni gasovi valjali su se po asfaltu, štivali za oči. Uzbuđenje u masi ponovo počе da raste, neko zapljeska i aplauz se počе širiti senovitim bulevarom kao zaraza. Gudrun je posmatrala muškarce u kamionima. U uniformama su: uglavnom onim starim, maslinastozelenim, poneko u novoj, maskirnoj; poneko stoji, uglavnom sede. Milivoje, sine, prolomi se ženski glas odnekud. Gudrun pogle-

da u pravcu iz kojeg je došao glas i ugleda suvonjavu sredovečnu ženu, očigledno prerano ostarelu od teškog života, na čijem su se ispijenom licu razaznavale nekada lepe crte. Milivoje, rano majkina, zavapi žena drhtavim glasom, mašući sinu koščatim rukama. Nešto stariji čovek pokušavao je da je zadrži, no ona mu se otrže i polete ka kamionu u pokretu. Crno-manjast mladić, očigledno Milivoje, priskoči ogradi kamiona i presamiti se preko nje pružajući ruku ka ženi, koja je trčala uz bok kamiona grčevito pokušavajući da dosegne sinovljevu ruku. Kad ju je dohvatila, nastavila je da trči ne ispuštajući je. Gudrun je posmatrala jeziv prizor: videla je grč na ženinom licu, neizvesnost i strah u mladićevim očima. Od galame nije čula ni reč od onoga što je majka govorila sinu. I ne mora da čuje – zna, i sama je majka, a majke u ovakvim situacijama svojoj deci mogu da kažu samo jedno. Kamioni prolaze, jedan za drugim, sporo, kao da toj reci jeftinog ljudskog mesa spremnog za klanicu nema kraja. S vremena na vreme, neko pritrčava kamionu u pokretu i ispruženom rukom pokušava da doturi onoj uplašenoj deci gore bocu nečega, uglavnom rakije, ređe vode. Retko se ko seti da im doturi veknu hleba. Možda su gladni, niko ne zna koliko su žedni, ni čega, ali rakija će sigurno pomoći, brzo umrtvljuje sve osete. Vidiš li ga?, upita Gudrun, još uvek pod utiskom pređašnje scene. Fokusiraj se, dušo, fokusiraj se. Nema ga, Gudrun, nema ga, šapatom joj odgovori Anđelija, unezvereno hodajući po kolovozu, kraj ivičnjaka, i zagledajući svako lice u kamionu koji je prolazio kraj nje. Nema ga, Gudrun, nema ga, stalno je ponavljala. Fokusiraj se, fokusiraj se, za sebe je ponavljala Gudrun, koračajući kraj nje. Kamioni su prolazili. Gospođo, začu Gudrun muški glas i podiže glavu. Mladić je stajao u kamionu, molećivo upirući pogled u nju. Molim vas, gospođo, javite mojoj majci da su me odveli na ratište. 24-456-91, Valjevo, gospođo, iz Valjeva sam. Valjevo, 24-456-91, zapamtiću. Moje ime je Jovan. Jovan, Valjevo, 24-456-91, ponavlja Gudrun. Zapamtila sam, Jovane, javiću, sine, javiću. Hvala, gospođo. I zbogom, gospođo. Nek majka kaže Dragici, mojoj devojci, da je volim. Hoću, Jovane, reći ću joj, i za Dragicu. Kamion ode. Jedva da je još razaznavala lik Jovanov; učini joj se da plače.

Jovan, Valjevo, 24-456-91, Dragica, ponavljala je Gudrun, a bes i nemoć su rasli u njoj. Kamioni prolaze i na njima promiču mladići u sivomaslinastim uniformama, uplašeni pogleda pod šlemovima. Čini joj se da svi oni imaju lice Johanovo, Jovanovo, Dejanovo. Žene oko nje vrište, ne razume ih, niti želi da ih razume, to urlanje nije ljudsko, to je mržnja koju nikada, za ovih dvadeset pet godina, nije videla u ovom gradu. Zar je moguće da su ta mržnja i sav taj bes toliko dugo bili pritajeni? Šta je sa očajem ove dece, Dejanovim, Jovanovim? Pred njenim očima iskrsava Simonovo lice, lice mladića koje je ugledala onog šestog septembra 1962. godine, kraj paviljona Starog sajmišta, na levoj obali Save. Zar je moguće da je sve ove godine živela u zabludi, ili je doista ljudska priroda takva? Zar je i njena takva? Evo ga, ciknu Anđelija. DeJane! DeJane! Gde je? Gde?, poče da je drmusa Gudrun. Eno ga!, povika Anđelija i upre prstom prema uniformisanom mladiću koji ustade i poče da maše. Video me je! DeJane! DeJane! Ona se otrže iz Gudruninih ruku i polete ka kamionu. Gudrun pohita za njom. DeJane! Anđo, sestrice, mila moja, zavapi mladić, čvrsto stežući kundak puške. Iskači, DeJane, doviknu mu sestra. Kako? Ne smem, raširi ruke nemoćni i uplašeni mladić. Hajde, skloniću te negde, preklinjala ga je sestra. Hajde, brzo, iskači, hrabrila ga je Gudrun. Ne smem, uhvatiće me. Neće, kola su nam tu, s one strane parka, ubeđivala ga je Gudrun. Streljaće me. Neće, DeJane, uporna je bila Anđelija. Anđo, pozdravi tatu, doviknu on s kamiona. DeJane, molim te! Poljubi mamu i nemoj joj dati da plače. DeJane, sine, iskači, pozva ga ponovo Gudrun. Ne smem. Nije ti tu mesto, nemaš ti šta tamo da tražiš, vikala je Anđelija, već zaostajući za kamionom. Nema nade, nema nade, odmahivao je mladić glavom. DeJane, iskoči, nije to tvoj rat, doviknu mu Gudrun, trčeći uz bok kamiona. Poslušaj me, poslušaj sestru. Kako? Uhvatiće me. Streljaće me. Ne smem. I vi ćete imati problema. Pokušavajući da održe korak sa kamionom koji je prolazio kroz špalir, sudarale su se sa onima koji su priskakali vozilima u želji da se rukuju sa borcima, tim hrabrim ljudima koji hitaju na front, da pucaju u neprijatelja, da brane otadžbinu, da ginu. Neka, DeJane, neka. Nismo mi važne, ubeđivala ga je Gudrun, jedva dišući

od napora. Iskači, dok još ima vremena. Anđelija je posustajala. Šta to radiš, nesrećnice?!, povika za Gudrun krupna žena crvene kose. Gudrun je prostrela pogledom i odbrusi: Gledaj svoja posla. Ljudi!, ciknu žena i upravi prst ka Gudrun. Čula sam je, nagovarala je onog mladića da dezertira! Sram te bilo! Gudrun produži ne obazirući se na povike. Samo su joj Dejan i Anđelija bili na pameti. Dejane, molim te, iskoči, dovikivala je. Ona žena nije prestajala da galami, privlačeći pažnju prisutnih. Joj, pa znam je, probi se jedna niska, mršava žena. To je ona Nemica što se udala za nekog našeg. Provocira! Uvek je provocirala. Iz mase se izdvoji jedan postariji čovek i pridruži joj se. Šta je ona? Švabica?, razjareno je upita. Jeste, ljudi, Švabica je, znam je, odgovori mu ona uzbuđeno. Provokator, ljudi, provokator, povika razgoropađeni čovek. Čujete li vi ovo? Nemica!, vikao je sve glasnije i sve žešće. Nije im bilo dosta, opet hoće da nas gaze. Drž'te je!, povika neko i razjarena se gomila pokrenu, kao da je samo čekala pravi trenutak, nečiji poziv na linč. Anđelija ubrza i uspe da se približi prijateljici i bratu na kamionu koji je odmicao. Gudrun, ne vredi, odustani, kaže joj. Vidi šta se dešava, svetina će te rastrgnuti. Kako da odustanem?, usprotivi se Gudrun. Kako da ga pustimo da ide kao žrtveno jagnje pod nož? Znam je, iznenada se iza Anđelije zaori piskav ženski glas. Švabica, provokator, ljudi, zar ne vidite šta radi, prokletnica! Gudrun, ne vredi, gotovo je, preklinjala ju je Anđa. Dejane, sine, iskači, molila je Gudrun mladića, koji je očajnički stezao arnjeve kamionske prikolice. Kamion sa udaljivao brekćući, a Gudrun je zaostajala. Dejane, braco, volim te, izgubi se Anđelijin krik u opštoj pomami i vrišci. Kurvo švapska, začu se nečiji glas. Kamion je polako odmicao i klizio niz bulevar, ostavljajući za sobom plavičasti trag benzinskih isparenja. Senke platana postajale su sve duže i tamnije, a vozila su se utapala u titravu svetlost i rasplinjavala se. Izdajice, prodane duše!, orilo se niz bulevar. Anđelia vidi Dejana kako stojeći u prikolici netremice je posmatra. Ubij skota!, dovikuje neko. Drž'te je, dobacuje ženski glas. Gudrun i Anđelija kreću se po inerciji, teško dišu i usporavaju, kamion odmiče, a za njima se, poput širokog i mutnog talasa, kreće masa. Spređa su neke žene, haljine im lelujaju, a nad njima

stegnute pesnice – to ih prate muškarci, uglavnom stariji, razbarušeni, neobrijani, očiju zakrvavljenih od besa, od mržnje, od nemoći, od alkohola... Galame, viču, ne prestaju da mašu rukama. Anđeliji se učini da se odnekud pojavi i nekoliko mladića, krupnih, u crnom; u trenu su joj delovali zlokobno. Gudrun, hajdemo odavde, doviknu, no njen nejak glas se utopi u vrevu, prekriven brundanjem snažnih mašina koje su se valjale ulicom. Živela Srbija!, povika jedan od mladića i podiže pesnicu visoko ka nebu. Ispod majice su mu se ocrtavali mišići na grudima i ramenima, oko vrata mu je landarao teški zlatni lanac, oči mu se nisu videle iza tamnih naočara. Slepa masa ga nije videla, ali ga je čula. Njegov poklič je zagrejao njihova srca, učinio ih ponosnim, važnim i odvažnim. Negde, samo na tren, zazveča staklo u nečijem cegeru, jedini neskladni ton u rastućem patriotizmu. Masa bodro prihvati poklič i nastavi da skandira. Neko zapeva da je proklet izdajica svoje domovine i gomila besno zaurla, ističući pred sobom svoj ponos kao zastavu. Dole izdajnici!, prasnu muški glas i zatalasa ljude u pokretu. Dole Nemačka!, jasno se čulo. Držite onu Nemicu, ponovo se oglasi crvenokosa. Eno, onu tamo!, majku joj švapsku, valjalo se kroz masu. Ima da se svetimo, zaplitao je jezikom bradati dobrovoljac u razdrljenoj maskernoj uniformi i sa kokardom na šajkači. Razjarena svetina sustiže Gudrun i Anđeliju, koje su se borile da dođu do vazduha, i opkoli ih. Jeste, to je ona, jasno je čula Gudrun pre nego što je osetila snažan udarac u potiljak. Potom je čula i neki krik, i Anđin drhtavi glas – nekoga je nešto molila, ili je možda samo vikala. Šta je sa Anđom?, prostruja joj kroz glavu. Brinula je, ali nije imala vremena da se pribere jer je usledio još jedan udarac, žestok i brz, pod rebra. Presamitila se od bola, izgubila je zrak. Udarci su se nizali, po leđima, po potiljku, u slepo-očnicu... Zamutilo joj se u glavi. Pala je na kolovoz i sklupčala se, ne toliko od bola, koji skoro da više nije osećala, koliko instinktivno. Rukama je štitila glavu, udarci su pljuštali po njoj, tupo odzvanjajući u nekom tamnom prostoru. Neka mučnina ih je potirala. Osetila je slatkast i topao ukus u ustima, čudno, prepoznala je taj ukus, i miris, snažan, skoro neodoljiv miris benzina. Pokušava da otvori oči. Ne uspeva. Poku-

šava da pokrene ruku. Ne uspeva. Učini joj se da oseća nečiji dodir, kao da je neko vuče ili podiže, htela bi da kaže da je ne diraju, da je ne pomeraju, to je boli, ali ne može, sada već oseća bol, sve je jači, guši je u grudima. Čuje neke zvuke, nejasno i izobličeno, kao da dolaze izdaleka, čini joj se da je više ne udaraju, ali ne može da diše, kao da joj je neko seo na grudi, pritiška je, i vilica joj se ukočila, u slepoočnicama joj bubnji, kao da neko snažno lupa po timpanima. Gudrun, čuješ li me?, iz dubine tamnog i širokog ponora, probija se jedva prepoznatljiv Anđelijin glas. Anđelija je klečala kraj ivičnjaka i držala mlitavo telo svoje prijateljice u naručju. Drhtala je. Za sve je ona kriva; da je nije zvala, ovo se ne bi dogodilo. Pokušala je da zaštiti Gudrun, bog joj je svedok da jeste, ali nisu joj dozvolili, odgurnuli su je i više nije mogla da priđe, bezoblična masa ljudskog besa sručila se na Gudrun. Gudrun, molim te, plašiš me. Čuješ li me?, čuje glas izdaleka, poznati glas svoje mlade prijateljice. O bože, povređena je, krvari, ljudi, nije joj dobro, pomozite!, vikala je usplahirena devojka. Kamioni su i dalje prolazili. Prolazili su i ljudi, ne obazirući se na Anđine pozive. Srbija, Srbija!, odjekivali su grleni pokliči. Gudrun se učini da čuje Anđin plač. Zašto plače? Zbog brata plače? Želi da joj kaže da joj je žao što nisu uspele da ubede mladića da iskoči iz kamiona. Upomoć, moja prijateljica je povređena! Molim vas, zovite hitnu pomoć, brzo. Ima slabo srce, umreće. Ljudi prolaze, okreću glavu na drugu stranu, zastave se vijore, iz daljine se čuje pesma, mada se reči više ne razaznaju u huku sirena. Oh, shvata Gudrun, pa ona je to uzrujana zbog nje. Hoće da joj kaže da nema potrebe da stvara paniku, dobro joj je, nije povređena, ništa je više ne boli, samo je malo umorna, i neka se ova svetina malo razide, potreban joj je zrak, i malo tišine, neka prestanu da viču... i te pesme, i one joj smetaju... samo malo, da se opusti, samo malo, i biće joj dobro. Upomoć!, čuje nečiji vrisak. Upomoć! Samo malo, samo da se malo odmorim, pokušava Gudrun da izgovori, no ne uspeva. Evo, još malo, samo dva minuta i pomoći ću ti, Anđo, dušo moja, propatila si... Žao mi je zbog Dejana, žao mi je zbog ovog rata, žao mi je zbog Simona... moj mili, moj dragi suprug... Moram da se odmorim, moram i do kuće, Ingrid sutra putuje, moram da joj

sprelim još neke stvari, da ih ispeglam, a i Simon će brinuti, rekla sam mu da neću dugo. Zvuci kamionskih motora se gube, miris benzina iščezava. Evo, samo malo da dremnem pa ću kući, Simonu i Ingrid, ona putuje sutra, moram joj pomoći oko pakovanja. Ljudi, zovite hitnu pomoć!, zapomaže Anđelija, no niko je ne čuje, niko ne želi da je čuje, svi su u zanosu. Čovek u beloj košulji, sa crvenom kravatom, maše trobojkom i peva, žena sa slikom voljenog vođe maše svilenom maramicom dok predvodi kozaračko kolo, a negde u parku se ori pijani poj dobrovoljaca: *...ubićemo, zaklaćemo ko sa nama neće...* Zabo-ga, ljudi, pomozite! Povređena je, nije joj dobro, vrišti Anđelija, ali je niko ne čuje. Simone, ljubavi moja, osećam miris benzinskih isparenja, sigurna sam da me Hilda negde tamo čeka. Anđelija oseti kako snažan trzaj protrese prijateljičino telo, ču nešto nalik na izdah i oseti kako joj se glava opušta i pritiska njene grudi. Zažmurila je, i ne pokušavši da zaustavi suze. Znala je, Gudrun je otišla među pravednike. Njen vrisak niko nije čuo, prekrila ga je daleka tutnjava tenkova koji su hitali ka Vukovaru.

Nakon Gudrunine sahrane, Simon se vratio u nepodnošljivo tih i čudno prazan stan, gde je osećaj nedostajanja isijavao iz svakog kutka. Tepih je mirisao na njen korak, trpezarijski sto na njen dodir, ogledalo u hodniku na njen lik, češalj na njenu kosu, postelja na njeno telo. Rahela i Ingrid ga nisu ispuštale iz vida. Sve vreme su bile kraj njega, a njemu je bilo potrebno da malo bude sam, da se isplače, da krikne, da izbaci iz sebe sav bol i jad, svu muku koja ga pritiska i izjeda, sve ono što ga u sopstvenim očima sada čini suvišnim, bez nje, zato je i ušao u ložnicu, njihovu, i za sobom zatvorio vrata i oslonio se o njih nakon što ih je zaključao. Napokon je ostao sam sa svojom Gudrun. Duboko je udahnuo, osetio je svežinu, čuo je tišinu, možda i njeno tiho disanje, ono ravnomerno i plitko, kao kada spava. Onda je otvorio oči, roletne na oknima su bile spuštene kao što ih je ostavila, u sobi je vladala svežina i polutama, vazduh je mirisao na njenu kolonjsku vodu „4711“. Pogled na postelju izazvao je u njemu bol, i prasak; praznina se rascepila, provalija duboka i crna se otvorila. Sve je teže disao, noge su ga izdavale, kolena su mu klecala, gubio je dah kao da ga je Halelova ruka stegla oko srca; zajaukao je, okrenuo se i sa naporom uspeo da otključa vrata. Naglo je izleteo u hodnik, nikoga nije bilo u tom malom i uzanom prolazu, brzo je za sobom zatvorio vrata spavaće sobe, srce mu je snažno tuklo. Tek kada je nadvladao nemir i izbri-
sao očaj sa lica, laganim, još nedovoljno sigurnim korakom se odgegao do dnevne sobe. Čuo je kako Ingrid nešto posluje po kuhinji, razgovarala je sa Urlike koja je stajala u vratima, leđima oslonjena na dovratak. Kroz širom otvorena vrata radne sobe ugledao je Rahelu. Razgovarala je sa Anđelijom, stajale

su kraj Gudruninog radnog stola. Jedino je Johan bio u dnevnoj sobi, sam i zamišljen, možda se moleći za pokoj duše svoje mlađe sestre. Sedeo je u fotelji koju je Gudrun najradije koristila za poslepodnevni odmor. Tada su je sunčevi zraci milovali po kosi. Čim ga je ugledala, Rahela je prekinula razgovor i pohitala ka njemu. Anđelija ju je pratila u korak. Čudno, pomisli Simon: iako je sve vreme bila uz porodicu, pored Rahele, sve do ovog trenutka nije primetio da je ta mlada žena, Gudrunina asistentkinja, u crnini. Gospodine, tako mi je žao, prošaputala je dok mu je prilazila. Znam, dušo, znam, svima je žao, odgovori joj još tišim glasom. Nikada sebi neću oprostiti što sam onog dana tražila njenu pomoć, reče ona kroz suze. Neka, ne optužuj sebe. Kome si pa i mogla da se obratiš ako ne njoj? Da se nesreća nije dogodila tog dana, možda bi se nešto slično dogodilo nekom drugom prilikom, jer svi su dani bili mučni, praćeni uznemiravajućim vestima kojima su se poput repova vukle crne glasine. U njoj nije bilo straha, suprotstavila bi se ludilu kao što je uvek činila, ali ljut je na sebe, ljut je jer nije bio uz nju, teško da će to ikada sebi oprostiti, ljut je na nju jer ga nije pozvala da skupa krenu kao što su vazda svuda išli zajedno. Umornim korakom, Simon se dovuče do svoje stare fotelje za čitanje, ispod starinske lampe sa velikim abažurum koju mu je kupila Gudrun prve godine po useljenju u njihov prvi stan, one godine kada se rodila Ingrid, i sruči se u nju. Johan mu priđe i snažno mu steže podlakticu. Simon ga pogleda te im se sretoše pogledi, u kojima se odslikavao čitav život dug trideset godina. Ulrike uđe u dnevni boravak noseći pladanj sa šoljicama iz kojih se širio miris crne kafe. Ingrid je išla za njom sa bocom žestokog pića u jednoj i rakijskim čašicama u drugoj ruci. Simon se prenu, seti se da je hteo da Anđi postavi neko pitanje ali da je odustao, kao da nije bio trenutak za to. Razgovor je otišao u drugom pravcu. Setio se koje je to pitanje želeo da joj postavi. Anđo, kćeri, zašto si u crnini? Juče smo dobili telegram da je Dejan poginuo, odgovorila mu je. Zavlada tajac. Prvog dana, u prvoj borbi, prošaputa nakon nekog vremena. Još jedna besmislena smrt, besno izgovori Simon. Rahela priđe Anđeliji i zagrlj je. Anđo, primi moje saučesće. Kada će biti sahrana?, upita Ingrid. Neće je biti,

odgovori Anđelija u jednom dahu. Nemamo šta da sahranimo. Bomba ga je raznela. Negde kod Tovarnika, čim su prešli granicu. Mučnu tišinu je prekinula Rahela. Tata, molim te, hajde sa nama, pokušala je da dopre do oca, koji je nepomično sedeo u svojoj fotelji i zurio u prazno. Hajde, Simone, budi razuman, pridruži se Ulrike. Gudrun je otišla, nema je. Hajde sa nama u Mozburg. Šta te još veže za Beograd? Gospodine Simone, nije moje da ikome dajem savete, no, ipak, poslušajte svoju ćerku, zamoli ga Anđelija. Nakon svega, ne znam šta bi vas još vezivalo ovde. Gudrun me veže, njen grob me veže, Anđo. Sa njom je ceo moj život. Sve moje je tamo sa njom sahranjeno. I obala, ono parče između dva mosta, veže me za ovaj grad, i onaj me paviljon među ruševinama Starog sajmišta veže za ovaj grad. Sva moja sećanja me vezuju za Gudrun u ovom gradu. Obaveza da se ništa ne zaboravi vezuje me za ovu nesreću. Čika Simone, ponovo će Anđelija, i ja sam rešila da odem odavde, što dalje, na drugi kraj planete, samo da budem što dalje od ove proklete zemlje. Možeš otići, draga moja, ali od sebe ne možeš pobeći. Možeš zažmuriti i ne videti, ali ne možeš da izbrišeš sopstvena sećanja a da pritom ostaneš čovek. Ne može se pobeći, moraš se suočiti. Imaš decu, Simone, misli na njih. Misli na Rahelu, misli na Ingrid, nije se predavala Ulrike. Ako ti ne odgovara da ideš u Mozburg, možeš da sa Inge odeš u Izrael, u Jerusalem. Gudrun je moja obećana zemlja, i druga mi nije potrebna, odgovorio joj je i utonuo u svoju tugu. Neko vreme je vladala tišina, čulo se samo Johanovo ritmičko šaptanje. Tome me je Gudrun naučila, kroz tišinu zaplovi Simonov glas i poput plahte prekri prisutne.

Začu se isprekidani zvuk sirene. Opet, promrmlja Simon i pogleda na časovnik. Tačni i precizni, uvek u isto vreme. Prvih dana ga je taj zvuk zbunjivao, delovao je zlokobno, kasnije ga je samo razdraživao, sada, posle šezdesetak dana, kao da je navikao. Ne, nije se saživeo sa njime, on nije, mada mu se čini da mnogi jesu. Sunce se lagano primicalo zahodu, nebo je na zapadu poprimalo crvene nijanse. Čuo je ljude u autobusu kako pričaju da u večernjim časovima golim okom na nebu vide avione, odaje ih odsjaj sunca, ali on nije video nijedan avion, niti je želeo da ih vidi. Zato nije ni gledao u nebo. Uz malo napora ali ne zastajkujući, uspeo je da se popne na nasip. Načinivši nekoliko koraka, stade zadihan, tek da udahne malo svežeg vazduha ispunjenog mirisom reke, da se odmori, da umiri snažno lupanje srca; ipak je odavno prevalio šezdesetu, nije to malo – za njega je to, nakon svega, i previše. Onda začu udaljene glasove i upravi pogled na most. Kao i svakog dana, branioci mosta su se okupljali. Nekako, uvek bi se iznenadio kad začuje galamu sa mosta, i vazda bi se pitao da li će se ta svetina bar jednom umoriti i odustati od te sulude rabote. Branioci mostova, nije nego, mrmljao bi Simon dok bi špartao uz reku. To nije hrabrost, to ga je pre podsećalo na poludele brodolomnike, nadahnute prometejskom idejom, na splavu koji pluta izgubljen među santama leda, nasred mora, bez kompasa i vesala i odluči da krene kući. Ne zbog toga što je kasno – šta će kod kuće, da bude sam i da zuri u zid kao gluva kučka, ne kreće on ni stoga što se boji bombi, ni zbog toga što bi ga neko posetio: niko ga više ne posećuje niti on ikoga obilazi, i to odavna, od Gudrunine smrti. Prestao je da poziva prijatelje, potom i oni njega, preo-

stalo je tek nekoliko upornih, oni koji su, ni sam ne zna kako, tvrdooglavo ostajali uz njega, čak i onda kada ni on sam nije mogao sebe da trpi. Kreće kući jer ne može da sluša pesmu branilaca mostova. Dok je lagano hodao oba-lom ka podnožju kamenog stepeništa kojim će se uspeti na most, začulo se udaljeno štektanje protivavionskih topova. Svetleći meci zaparaše nebo. Simon zastade, pogleda uvis i shvati da više ništa ne razume. Ili je ovaj svet poludeo, ili je on lud. Dok se peo uz kamenito i široko stepenište, umor ga je polako ali sigurno savladavao, i stid: da li od godina koje je proživeo, svakodnevnih šetnji, ili od ljudi koje je susretao – nije znao, a i nije više mario za to. Nije prešao ni dvadesetak metara kad se iza njegovih leđa začu eksplozija. Opet, promrmlja i uzdahnu. Dok je koračao mostom, približavajući se čuvarima, začu treštanje muzike i pesmu koja se orila iz stotine histeričnih grla: *ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine*. Krčavi zvuci sa improvizovanog razglasa na kamionetu parkiranom na sredini mosta zaglušivali su daleke eksplozije. To na Topčider padaju bombe, pomisli. Kada se približio, primetio je da na kamionu cupka neka mlađa žena jarkocrvene kose. Egzaltirana masa je vrištala. Postiđen, pognute glave, prešao je na drugu, dalju stranu mosta, da ih ne gleda. Dovoljno mu je mučno što ih čuje svakog bogovetnog dana. Dok je prolazio kraj gomile branilaca mostova žureći ka Brankovoj ulici, jedna mlada žena se izdvoji, vodeći dete za ruku, napravi korak-dva i priđe betonskoj ogradi koja je delila kolovozne trake. Nije skidala pogled sa Simona. Onda se okrete i obrati se starijem gospodinu. Tata, vidi, prodrma Ljubičica Nikolu. Je l' ono čika Simon? Nikola se okrete i brzim pogledom pređe preko mosta. Na drugoj strani ugleda svog nekadašnjeg najboljeg prijatelja, sada starog i pogurenog čoveka, kakav je i sam postao. Nikola se seti kako su nekada išli u isto odeljenje, i u istu gimnaziju, i kako su mnogo puta zajedno prešli taj isti most. No to je bilo davno, a vremena se menjaju, kao i ljudi. Nije ništa odgovorio. Čutao je i pogledom pratio čoveka koji se udaljavao drugom stranom mosta. Na licu mu se nije moglo videti šta misli, niti šta oseća. Pa je l' to čika Simon?, ponovi pitanje Ljubičica. I da jeste, pa šta?, obrecnu se Nikola. I pazi na to dete!

Neproverene crtice o autoru

O Lebrechtu Gasparu, slikaru, književniku i kolumnisti, malo se zna, tek ponešto, a i to što se zna neprovereno je i podložno je sumnji. Jedino što se pouzdano zna o njemu je da je potomak Srba i Podunavskih Nemaca i da je rođen sredinom XX veka u Poreču, varoši kraj Lepena. Sve ostalo je nepouzđano. Priča se da se školovao u Beogradu i neko vreme u katoličkoj školi u bavarskom provincijskom gradu Hagu. Oko tajanstvenih boravaka u Minhenu tokom 70-ih godina prošlog veka izrodile su se glasine da je bio u ljubavnoj vezi sa izvesnom pripadnicom Frakcije Crvene Armije, što moguće koincidrja sa prvim brakom s kraja 70-ih godina sa izvesnom Nemicom, kažu Podunavskom, koja je početkom 80-ih napustil Beograd i za sobom zametnul sve trgove. Živi i radi u samoizolaciji i svojevrsnoj ilegali.

Pored političkih kolumni Lebrecht Gaspar piše prozu: romane, novele i priče. Do sada je napisao desetak a objavio sedam romana, i to: Die Wüste/Pustinja, Die Küste/Obala, Die Passion von Barbara/Muke po Varvari, Die Ashe/Pepelište, Konzlager Belgrad, Unübersetzbares Sinonümwörterbuch/Neprevodivi rečnik sinonima i Die Apostolen/Apostoli, od kojih je većina nagrađivana.

biblioteka vertikale

ISBN-978-86-81192-50-4

Rukopis romana ***Libermanovi*** uvršten je u uži izbor za književnu nagradu **Dereta** i dobitnik je **II nagrade** na 65. konkursu za neobjavljeni rukopis sa jevrejskim temama **SJOS** za 2022. godinu.

Poput Andrićeve proze, Lebrehtov roman pruža spektar opserevacija o čovkovom biti i ne biti.

Ružica Komar, kritičarka

Roman ***Libermanovi*** postavlja ključna pitanja današnjice, pitanja krivice i lične odgovornosti u relacijama krvnika i žrtve, pitanja kolektivnog pamćenja i opraštanja, fizičkih i duhovnih izgnanstava, što ga može svrstati u kategoriju tzv. Angažovane literature. Iako je priča, odnosno zaplet, spiralno vođen od opštih do pojedinačnih činjenica, najvećim dijelom sveden na njemačke zločine prema jevrejskom i drugim narodima u Drugom svjetskom ratu, roman dobija univerzalnije okvire od samog sižea, pa se glavna junakinja romana gestom i djelom doživljava kao autentična savremena Antigona.

Prof Mladen Šukalo

